

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ОСНОВИ ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Конспект лекцій
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
денної та заочної форм здобуття освіти за спеціальністю
053 «Психологія» та інших спеціальностей

Електронний ресурс

Рецензенти:

Н. С. Кучеренко – кандидат психологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри практичної психології Навчально-наукового інституту «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
Д. П. Приходько – кандидат психологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри психології, педагогіки та філології Харківської державної академії культури.

*Затверджено до розміщення в мережі Інтернет рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 10 від 21 травня 2025 року)*

О-75 **Основи** прикладної психології : конспект лекцій для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної та заочної форм здобуття освіти за спеціальністю 053 «Психологія» та інших спеціальностей [Електронний ресурс] / уклад. А. О. Ломакін. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. – (PDF 205 с.)

Конспект лекцій розроблено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» та інших спеціальностей.

У навчальному виданні подано систематизований матеріал, що висвітлює сучасні теоретичні підходи та практичні технології прикладної психології. У конспекті лекцій з дисципліни «Основи прикладної психології» розглянуто основні питання прикладної психології, основи етичних принципів психолога та основні аспекти діяльності психологічних служб України.

Видання призначене здобувачам ОС «бакалавр» денної та заочної форм навчання за спеціальністю 053 «Психологія» та інших спеціальностей.

УДК 159.98(075.8)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2025
© Ломакін А. О., уклад., 2025

Зміст

Вступ.....	5
1. Соціально-історичні витоки та індивідуально-психологічний смисл психологічного практикування.....	9
2. Порівняння концептуальних моделей наукової психології, психологічної практики і прикладної психології.....	22
3. Специфіка прикладної психології.....	28
4. Професійна діяльність у сфері прикладної психології	39
5. Етичні засади професійної діяльності практичного психолога	50
6. Психологічна служба як соціальне явище.....	60
7. Етапи становлення і розвитку психологічної служби в Україні.....	69
8. Національна система соціальних і психологічних служб України	77
9. Відомчі психологічні служби	82
9.1. Система психологічного забезпечення діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій	82
9.2. Система психологічного забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України	87
9.3. Служба психологічного забезпечення діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ.....	90
10. Психологічні служби зарубіжних країн	100
10.1. Організація психологічної служби системи освіти в США	100
10.2. Організація психологічної служби в країнах Європи.....	106
10.3. Організація психологічної служби в системі освіти Ізраїлю.....	107
11. Психологічна служба системи освіти України. Мета, завдання і принципи, організація та структура психологічної служби системи освіти.....	112
12. Психолого-медико-педагогічні консультації.....	124

13.	Психологічна служба у початковій школі.....	130
14.	Діяльність психологічної служби основної школи	141
15.	Психологічне забезпечення діяльності позашкільних закладів освіти	147
16.	Психологічна служба закладів вищої освіти	153
17.	Особистість практичного психолога	168
18.	Професійне становлення особистості практичного психолога.....	179
19.	Професійне зростання фахівця психологічної служби.....	186
	ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	198

Вступ

Конспект лекцій з дисципліни «Основи прикладної психології» складено відповідно до робочої програма навчальної дисципліни та для формування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Орієнтована на поглиблення компетентностей та результатів навчання за освітньо-професійною програмою «Практична психологія» підготовки за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти спеціальності 053 Психологія, дисципліну можуть також опановувати і здобувачі вищої освіти інших рівнів вищої освіти та інших освітніх програм з інших спеціальностей.

Метою вивчення навчальної дисципліни "Основи прикладної психології" є формування у здобувачів вищої освіти системних теоретичних і практичних знань про сутність, специфіку та організацію прикладної психології, розвиток практичних умінь та компетентностей щодо організації та здійснення професійної діяльності у різних галузях психологічної практики, ознайомлення з особливостями функціонування психологічних служб у різних сферах, розвиток професійної ідентичності та етичної свідомості майбутніх практичних психологів, формування системного розуміння основних принципів професійної діяльності практичного психолога, а також сприяння професійному становленню та розвитку особистості майбутнього фахівця психологічної служби.

Дисципліна у забезпечує здобуття компетентностей (за таксономією Блума)

Знання (Remember):

- ✓ Відтворювати основні теоретичні концепції прикладної психології;
- ✓ Називати принципи організації психологічних служб;
- ✓ Визначати етичні норми професійної діяльності психолога;
- ✓ Пояснювати особливості функціонування психологічних служб у різних сферах;

- ✓ Описувати методи психологічного практикування.

Розуміння (Understand):

✓ Розрізняти специфіку наукової, практичної та прикладної психології;

✓ Пояснювати принципи роботи психологічних служб різного профілю;

✓ Інтерпретувати професійні ситуації з позиції етичних норм;

✓ Класифікувати методи психологічної допомоги;

✓ Обговорювати особливості професійного становлення психолога.

Застосування (Apply):

✓ Демонструвати навички психологічного практикування;

✓ Використовувати методи психологічної діагностики та консультування;

✓ Застосовувати етичні принципи у професійній діяльності;

✓ Реалізовувати програми психологічного супроводу;

✓ Впроваджувати сучасні методи психологічної допомоги.

Аналіз (Analyze):

✓ Аналізувати ефективність різних моделей психологічних служб;

✓ Досліджувати особливості психологічного практикування в різних сферах;

✓ Порівнювати вітчизняний та зарубіжний досвід організації психологічних служб;

✓ Виявляти специфіку психологічного супроводу різних категорій клієнтів;

✓ Диференціювати професійні завдання відповідно до сфери діяльності.

Оцінювання (Evaluate):

✓ Оцінювати ефективність психологічних інтервенцій;

✓ Обґрунтовувати вибір методів психологічної допомоги;

✓ Критично аналізувати професійні ситуації;

✓ Оцінювати відповідність професійної діяльності етичним нормам;

✓ Рефлексувати власний професійний розвиток.

Створення (Create):

- ✓ Розробляти програми психологічного супроводу;
- ✓ Проектувати професійну діяльність у різних сферах практики;
- ✓ Створювати нові підходи до вирішення професійних завдань;
- ✓ Конструювати індивідуальні стратегії професійного розвитку;
- ✓ Генерувати інноваційні методи психологічної допомоги.

Основні завдання вивчення дисципліни

Засвоєння теоретичних основ прикладної психології:

- ✓ Вивчення історичних витоків психологічного практикування;
- ✓ Опанування концептуальних моделей наукової та прикладної психології;
- ✓ Розуміння специфіки прикладної психології як особливої галузі психологічної науки.

Формування розуміння системи психологічних служб:

- ✓ Вивчення структури та принципів роботи психологічних служб в Україні;
- ✓ Ознайомлення з особливостями функціонування відомчих психологічних служб;
- ✓ Аналіз міжнародного досвіду організації психологічних служб.

Оволодіння знаннями про специфіку психологічної служби в системі освіти:

- ✓ Вивчення організаційної структури психологічної служби в закладах освіти різних рівнів;
- ✓ Засвоєння особливостей психологічного супроводу в початковій та основній школі;
- ✓ Розуміння специфіки психологічної служби у закладах вищої освіти.

Розвиток професійних компетентностей:

- ✓ Формування навичок професійної діяльності практичного психолога;
- ✓ Засвоєння етичних принципів професійної діяльності;

- ✓ Розвиток здатності до професійного самовдосконалення.

Формування практичних умінь:

- ✓ Набуття навичок планування та організації роботи психологічної служби;

- ✓ Розвиток здатності до міждисциплінарної взаємодії;

- ✓ Формування вмінь щодо психологічного супроводу різних категорій клієнтів;

Розвиток особистісних якостей майбутнього практичного психолога:

- ✓ Формування професійної ідентичності;

- ✓ Розвиток професійної рефлексії;

- ✓ Стимулювання прагнення до професійного зростання.

Кількість кредитів – 6 кредитів ECTS

Загальна кількість годин – 180 академічних годин

Заплановані результати навчання:

Знати:

- ✓ Теоретичні засади прикладної психології;
- ✓ Структуру та принципи роботи психологічних служб;
- ✓ Нормативно-правову базу діяльності практичного психолога;
- ✓ Особливості організації психологічної служби в різних сферах.

Вміти:

- ✓ Аналізувати та порівнювати різні моделі психологічних служб;
- ✓ Планувати професійну діяльність відповідно до етичних норм;
- ✓ Організовувати психологічний супровід різних категорій клієнтів;
- ✓ Застосовувати набуті знання у практичній діяльності.

Володіти:

- ✓ Методами професійної діяльності практичного психолога;
- ✓ Навичками професійної комунікації;
- ✓ Технологіями психологічного супроводу;
- ✓ Здатністю до професійного самовдосконалення.

1. Соціально-історичні витоки та індивідуально-психологічний смісл психологічного практикування

Дослідження сутності психологічного практикування – проблема багатоаспектна і доволі складна. сьогодні існує кілька досліджень, що так чи інакше її торкаються але не спрямовані на її розв’язання безпосередньо. Разом із тим, ми спостерігаємо велике розмаїття професій, спеціалістів, видів послуг, що декларують практичну (прикладну) психологію в якості методичної основи своєї діяльності. Іншими словами – очевидне протиріччя між психологічною практикою, яка широко застосовується у всіх сферах суспільного життя, і практичною (прикладною) психологією, теоретичні засади якої є сьогодні мало розробленими.

У минулому столітті в усьому світі бурхливого розвитку набули різноманітні види психологічних практик – психотерапія, психологічне консультування, психологічний супровід, психологічна допомога, психологічні тренінги, психологічні семінари, активне соціально-психологічне навчання, рольові, ділові та імітаційні ігри. Психологічні практики або їх елементи застосовуються в бізнесі, рекламі, навчанні, поліцейській і правоохоронній діяльності, військовій справі, реабілітації постраждалих. важко знайти сферу суспільного життя де б не застосовувались психологічні практики. Жан Піаже назвав ХХ століття століттям психології. тут ми дозволимо собі уточнити класика – століттям прикладних галузей психології, століттям психологічної практики.

велика кількість фахівців, організацій і психологічних служб, що надають психологічні послуги та здійснюють психологічну діяльність, породила велике різнобарв’я технологій, методів, методик і форм психологічного практикування. Ці форми настільки різноманітні, що почасти виникає сумнів у тому, чи належать вони взагалі до психології. У всякому випадку все більшої актуальності набуває зараз потреба у теоретичному осмисленні феноменів практичної психологічної діяльності. без такої роботи подальший розвиток психології як цілісної наукової і прикладної дисципліни видається доволі проблематичним. Криза у психології, як писав на початку минулого століття

Л.С. Виготський, полягає у тому, що практика, її бурхливий розвиток, спонукає психологію до розділення на дві окремі дисципліни – наукову і прикладну. При цьому практика є основною спонукою і головним механізмом цього процесу. саме психологічна практика через науково-методологічну рефлексію формує сучасне обличчя наукової і прикладної психології. Отже першим кроком усякого теоретичного дослідження у цій царині, на наш погляд, має стати розкриття сутності, видів і механізмів перебігу психологічного практикування.

Поняття психологічної практики часто застосовується разом з поняттями релігійна практика, педагогічна практика, медична практика, економічна практика, підприємницька практика та цілою низкою інших практик. Отже разом із наукою, науковими дослідженнями, науковою активністю існують такі види і типи людської діяльності, які використовують або впроваджують наукові здобутки певних галузей досліджень у практичній виробничій, економічній, лікувальній або соціальній діяльності.

Психологічну практику ми будемо розглядати в якості специфічного виду активності людини або групи людей. Психологічне практикування – це процес свідомого впливу однієї людини на іншу. *суб'єктом* психологічної практики виступає окрема людина (психолог, психотерапевт, консультант) або група людей, що розглядається як соціальний суб'єкт (наприклад – психотерапевтична група). Активність суб'єкта психологічної практики зазвичай носить свідомий, цілеспрямований характер. Основною метою такої специфічної активності є вплив на іншу людину (групу людей) з тим, щоб досягти бажаної (як правило – соціально схвалюваної) поведінки або зміни ставлень, відношень, розумінь, уявлень, цінностей окремої людини або групи людей.

Об'єктом психологічної практики завжди виступає інша людина або група людей. Окремим видом психологічної практики є випадки коли сам суб'єкт виступає як об'єкт, коли його активність спрямовується на себе самого. У таких випадках говорять про самостереження, самонавіювання, самоаналіз, рефлексію.

Тут маємо зауважити, що поняття «суб'єкт» і «об'єкт» застосовуються

нами цілком умовно, оскільки автор розуміє, що у даному випадку і суб'єкт і об'єкт психологічної практики – це живі люди, які мають власну суб'єктність з усіма її ознаками. власне психотерапевтичний чи психокорекційний процес є одним з різновидів суб'єкт-суб'єктної взаємодії, міжособистісного спілкування. Зокрема, у психоаналізі такі процеси носять назву трансфер і контртрансфер, у соціометрії – теле.

Психологічна практика здійснюється або безпосередньо – через засоби міжособистісного спілкування, або опосередковано – через спільну предметну або знакову діяльність. Метою всякої психологічної практики є зміни стану або змісту свідомості об'єкта практикування, його ставлень, переконань, уявлень, емоцій, рис або якостей його особистості, зміни його поведінки. Психологічна практика може відбуватися або за згоди її об'єкта (у такому випадку говорять про співробітництво, довіру, психотерапевтичний альянс), або без такої згоди (тоді мова йде про маніпуляції, примус, нав'язування, навіювання та ін.).

Психологічна практика відрізняється від усіх інших практик у першу чергу – своєю спрямованістю, метою, в другу чергу – засобами. Засоби, якими здійснюється психологічна практика, можуть бути і непсихологічними (наприклад – малювання, ліплення, рольова гра або гра з піском), але мета і результати завжди мають психологічні наслідки та зміст (зняття або полегшення наслідків психологічної травми, корекція агресивності, формування навичок міжособистісного спілкування і т.п.). У багатьох випадках клієнти психолога очікують від нього якогось дійства в процесі індивідуальної терапії, а не «просто розмов», тому психологічна практика може здійснюватись фактично улюбій предметній або знаковій діяльності. відмінність цієї діяльності від інших видів діяльності полягає у тому змісті який вкладає в неї суб'єкт практикування.

Психологічне практикування здійснюється через різні форми міжособистісної взаємодії, предметної, релігійної або художньої діяльності. Форми психологічного практикування можна об'єднати у три великі групи:

- *індивідуальні*, коли об'єктом практики виступає окрема особистість, (бесіда, сповідь, індивідуальна психологічна діагностика, ритуал, консультація,

навіювання, спільна діяльність або ритуальні дії, маніпуляції);

- *групові*, коли в якості об'єкта розглядається конкретна група людей, первинний колектив, реальна контактна група, члени якої безпосередньо взаємодіють один з одним (групові форми психотерапії і психокорекції, релігійні і псевдорелігійні практики, навчальні семінари, групові ритуальні дії, психодраматичний театр, групова художня або творча діяльність, тренінги);

- *масові*, коли впливи чи маніпулятивні дії спрямовані на великі соціальні групи або цільові аудиторії (масові дії, концерти, ритуали та обряди, святкування, масові проповіді, мітинги і демонстрації, виступи перед великими групами людей, маніпуляції через ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі).

випадок, коли суб'єкт психологічної практики виступає одночасно і в якості об'єкта останньої також передбачає певні специфічні форми – медитація, внутрішній діалог, самоспостереження, самонавіювання і т.п.

Що може виступати в якості теоретичної і методичної основи психологічної практики? Яка система знань, уявлень, поглядів слугує підґрунтям для психологічного практикування? Ці питання, на наш погляд, є принциповими для розуміння теоретико-методологічних основ процесу і результатів психологічної практики.

Психологічна практика може здійснюватись на основі певної системи знань, уявлень і переконань суб'єкта психологічного практикування:

- наукових знань (наукової психології, філософії, фізіології, соціології);

- містики або позанаукових концепцій (міфи, необґрунтовані з точки зору наукової методології гіпотези, вірування, релігія, псевдорелігійні погляди);

- життєвого досвіду (здоровий глузд, професійний і соціальний досвід);

- еkleктичного поєднання трьох попередніх (побутова, повсякденна психологія). Ми маємо розуміти, що аналізуючи ті чи інші дії фахівця, іноді буває непросто чітко й однозначно стверджувати, що практика, яку він здійснює, є гомогенною. Часто, застосовуючи той чи інший прийом, суб'єкт

практики послуговується знаннями з усіх трьох – життєвого досвіду, позанаукової та наукової психології (див. рис. 1).

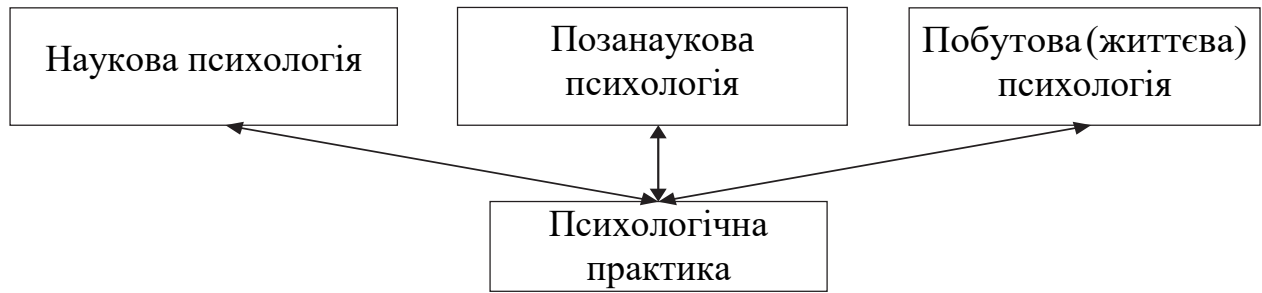

Рис. 1. Світоглядні основи, на яких ґрунтується психологічна практика

Як видно з рисунку 1. у психологічній практиці іноді перетинаються у різному співвідношенні і наукові знання, і містика, і життєвий та професійний досвід суб'єкта психологічного практикування. Хоча це не виключає можливості здійснення психологічної практики тільки на наукових засадах, або на побутових чи позанаукових.

Психологічна практика, що здійснюється на виключно наукових засадах, притаманна в основному діяльності лише окремих практикуючих психологів, які мають спеціальну освіту і професійну підготовку. Основою цього виду практики є наукова методологія, наукові закони і закономірності, достовірність яких переконливо доведено. Зокрема, психологічна діагностика особистості здійснюється із застосуванням спеціальних науково обґрунтованих методів і методик – тести, опитувальники, схеми спостережень, творчі завдання, проблемні ситуації. Ці методи і методики були розроблені і пройшли апробацію з дотриманням необхідних статистичних процедур визначення валідності, мають відповідні шкали вимірювання чи оцінки результатів, на основі яких конкретну людину можна віднести до тієї чи іншої категорії, психологічного типу, порівняти зі статистично визначеними нормами психічного розвитку. Такий тип психодіагностики називають прикладною або – клінічною (див. напр. Л.Ф. Бурлачук, В.С. Мерлін, Л.М. Собчик та ін.).

Позанаукові (містичні) концепції та уявлення про природу людини також можуть бути основою для психологічної практики. тут ми спеціально

застосували термін «позанаукові» оскільки не маємо наміру заглиблюватись у дискусію чи є та чи інша «теорія» чи «наука» дійсно частиною науки. Можна навести багато прикладів коли деякі психологічні практики ґрунтуються на припущеннях або гіпотезах, які поки що не знайшли свого експериментального підтвердження або не були валідизовані. так, наприклад, є «науки» які безпідставно стверджують що існують поля або потоки енергій на які може впливати або випромінювати мозок людини. На цій основі стверджують про можливість впливу однієї людини на поведінку або думки іншої, передачу думок (образів) на значні відстані, «зчитуванні» однією людиною думок іншої та ін.

До цієї ж категорії психологічної практики ми відносимо і психологічні аспекти релігійних та міфологічних практик, хоча цілком розуміємо нетотожність релігійної (духовної) і психологічної практик (див. напр. О.Ф. Лосєв, О.П. Полисаєв, В.О. Татенко).

Позанаукова практика ґрунтується на некритичному прийнятті та засвоєнні певних уявлень, концепцій і «теорій» які іноді підтверджуються лише на рівні здорового глузду. Можна вважати, що основою сприйняття людиною такого роду «знань» є її віра. Достатньо, наприклад, повірити у те, що кожен неживий предмет має свою «душу», «несе в собі інформацію та енергетику», і у такому випадку бездоказово приймається ідея про спілкування людини (обмін енергією та інформацією) з рослинами, камінням, водою. Звідси – специфічні методи цього виду психологічного практикування: носіння амулетів, оберегів, спілкування за допомогою різного роду предметів із померлими родичами, специфічне тлумачення явищ навколишньої дійсності, різного роду містичні, псевдорелігійні практики та обряди.

Життєвий досвід часто і є дивовижним поєднанням окремих фрагментів наукових знань, містичних уявлень і вірувань та здорового глузду. Зрозуміло, що здоровий глузд не у всіх випадках адекватно відображає реальну дійсність та процеси, що відбуваються у природі, суспільстві, людській психіці. Здоровий глузд, наприклад, щоденно доводить нам що сонце рухається навколо Землі, а остання є пласкою. Життєвий досвід є результатом життєдіяльності людини, її

взаємодії з оточуючим природним і соціальним світом. в ньому закарбовуються дії, прийоми та поведінкові навички, які довели свою ефективність у маніпуляціях поведінкою інших людей, у спілкуванні та взаєминах з ними. Ряд авторів зазначають, що життєвий досвід у галузі психологічної практики найбільш успішно накопичується у людей соціономічних професій (система «людина – людина» К.К. Платонов) – лікарів, вчителів, офіціантів. Оскільки професії психотерапевта або психолога-консультанта є також соціономічними, то і у їх представників відбувається накопичення життєвого досвіду. відмінність останніх від «звичайних» людей полягає у тому, що у цьому випадку відбувається поєднання, інтеграція, життєвого досвіду з досвідом професійним. На нашу думку основою для узагальнення життєвого досвіду є інтуїція, а професійного досвіду – професійна інтуїція. При цьому інтуїцію або інтуїтивне знання ми розглядаємо як «згорнуту», інтеріоризовану навичку, фактично – досвід (Т.С. Яценко).

Для кращого розуміння специфіки різних видів психологічного практикування ми здійснили їх порівняльний аналіз. У табл. 1.1 наведено результати порівняльного аналізу різних видів психологічної практики з точки зору об'єкта, предмету, підходів, засобів, методологічної бази і мети практичної діяльності. тут також коротко представлено вимоги до суб'єкта психологічної практики у залежності від її конкретного виду. Останнє необхідно для більш глибокого розуміння вимог до особистості професіонала, що здійснює психологічну практику (практикує).

Аналізуючи таблицю, ми відмічаємо тотожність об'єкта, предмету, мети та засобів різних видів психологічної практики. Ми бачимо, що психологічна практика спрямована на людину яка представляється для суб'єкта практики у всіх своїх іпостасях – в якості індивіда, тобто представника виду, особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності (Б.Г. Ананьєв).

Предметом психологічного практикування є не вся людина, в сукупності своїх фізичних, біохімічних або біологічних особливостей, а тільки як носій психіки, свідомості. Іншими словами – предметом психологічної практики є зміст психічного, душевного життя людини, її настрої, думки, ставлення, почуття, переконання, риси характеру, якості її особистості, зміст свідомого і

несвідомого, схильності і здібності, навички і звички, поведінка.

Розбіжності між різними видами психологічної практики починаються, як видно з таблиці 1, на рівні підходів до її предмету.

Таблиця 1

Порівняння наукового, позанаукового та побутового видів психологічної практики

	Наукова	Позанаукова	Побутова
Об'єкт практикування	Людина: індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність	Людина: індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність	Людина: індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність
Предмет практикування	Психічні процеси, стани і якості особистості, зміст психічного (свідомого і несвідомого), поведінка	Психічні процеси, стани і якості особистості, зміст психічного (свідомого і несвідомого), поведінка	Психічні процеси, стани і якості особистості, зміст психічного (свідомого і несвідомого), поведінка
Мета практикування	Зміни поведінки об'єкта, його настроїв, ставлень, переконань, умінь і навичок	Зміни поведінки об'єкта, його настроїв, ставлень, переконань, умінь і навичок	Зміни поведінки об'єкта, його настроїв, ставлень, переконань, умінь і навичок
Засоби	Міжособистісна взаємодія, спілкування, спільна діяльність	Міжособистісна взаємодія, спілкування, спільна діяльність	Міжособистісна взаємодія, спілкування, спільна діяльність
Підхід	Науковий: аналітично-статистичний	Позанауковий: міфологічний, містичний	Еклектичний, інтуїтивний
Методологічна основа	Науково обґрунтовані методи з можливістю статистичної верифікації та експериментальної перевірки результатів	Міфологічно обґрунтовані методи, що не можуть бути перевірені експериментально але частково дають позитивні практичні результати	Методи, що ґрунтуються на основі життєвської практики і частково дають позитивні практичні результати
Вимоги до суб'єкта практики	Аналітичний склад мислення + критичне ставлення + усвідомлена гуманістична спрямованість + професійна інтуїція	віра, некритичне прийняття міфів, «теорій» + схильність до даного виду діяльності + життєва інтуїція	Здоровий глузд + життєвий досвід + схильність до даного виду діяльності + життєва інтуїція

Науковий підхід передбачає застосування загальнонаукової методології і методології психологічної науки в процесі здійснення практичної діяльності. Це означає застосування таких процедур як аналіз і синтез, узагальнення, застосування релевантних методів і методик, прийомів наукового пізнання, оцінки одержаних результатів, їх відтворюваність в інших умовах та статистична обґрунтованість, пояснення тих чи інших явищ уже відомими законами та закономірностями і т. ін.

Позанауковий підхід ґрунтується на вірі суб'єкта психологічної практики в існування «теорій», «вищих сил», іще недосліджених «енергетичних та інформаційних потоків», залежностей між розташуванням зірок і людською поведінкою або характером і т.п. Ці переконання і є основою для здійснення маніпуляцій зі свідомістю або підсвідомістю об'єкта психологічної практики. статистично недостовірні «теорії» породжують виникнення і застосування неадекватних методів роботи і, у свою чергу, – непередбачувані, іноді шкідливі для об'єкта психологічної практики результати.

Практика, що ґрунтується на побутових засадах і здоровому глузді, базується на еклектичному поєднанні житейського, повсякденного досвіду, окремих несистемних наукових знань та міфологічних, релігійних, уявленнях. Для суб'єкта такої практики головне – результативність роботи без глибокого розуміння психологічних механізмів на яких вона базується. Іноді такі фахівці на запитання «а для чого в ході роботи був застосований цей прийом?» відповідають: «а мене так навчили». На жаль подібна аргументація подекуди зустрічається й у середовищі професійних психологів як вітчизняних, так і закордонних. Різниця у підходах обумовлює і різницю у методологічних основах цих трьох видів психологічного практикування.

Наукова методологія забезпечує відтворюваність результату, його передбачуваність. Головне – дозволяє бачити наперед можливу шкоду для об'єкта психологічної практики або неприйнятність застосування конкретної методики для надання психологічної допомоги даній людині.

Методологічні основи позанаукової психологічної практики ґрунтуються на вірі або особистих переконаннях суб'єкта. Ці переконання можуть

трансляватися й на об'єкт психологічної практики через навіювання, переконання, шляхом соціального тиску («іншим допомогло, то й мені допоможе») і т.п. У таких випадках буває надзвичайно важко визначити що здійснило терапевтичний ефект «закодована» вода, чи самонавіювання клієнта.

Майже така ж ситуація складається і з методологічним підґрунтям побутової психологічної практики. в силу свого еkleктизму цей вид практики орієнтується тільки на одне – «допомагає чи ні». У даному випадку конкретний метод визначається або обирається за принципом: «усі так роблять» (традиції, звички, ритуали), а результати за принципом: «подіяло, ну і добре».

Окреме питання – методи здійснення психологічної практики. Для того, щоб систематизувати розбіжності та специфіку психологічних практик, що здійснюються на основі наукової, позанаукової та побутової психології ми застосували метод порівняння. Зокрема порівняння специфіки методологій цих трьох світоглядних напрямів, оскільки найбільш показовими є якраз розбіжності у методах і методиках, які застосовуються в процесі практикування. Методи і методики було розділено на 3 групи: індивідуальні, групові і масові. Далі ми визначали специфіку методів наукової, позанаукової та побутової психології (табл. 2).

Таблиця 2

Систематизація видів та основних методів психологічних практик

	Індивідуальні	Групові	Масові
На основі наукових знань	Консультування, індивідуальна психотерапія; психокорекція, індивідуальна психологічна (клінічна) діагностика	Групова психологічна діагностика; групове консультування; тренінгові групи; групи особистісного розвитку; ігрові групи, психодраматичний театр	Маніпуляції масовою свідомістю із застосуванням PR-технологій, через виступи на зібраннях, через ЗМІ, рекламу та ін.
На основі позанаукових знань, містики, релігії	бесіда; сповідь; медитації; молитви; містичні дієства; маніпуляції	Релігійні та псевдорелігійні групові дієства; обряди; фізичні і духовні тренування	Релігійні та псевдорелігійні масові дієства; обряди; фізичні і духовні тренування
На основі життєвого досвіду	бесіда; спілкування; усталені форми взаємодії (звички); обряди	Звичні форми взаємодії (звички); ритуали; групові обряди, ігри; святкування	Ритуали; обряди; масові обрядові дієства; масові свята; звичаї

Кожен з видів психологічного практикування має свої специфічні методи, які, власне, і відрізняють їх між собою. сказане не виключає запозичення окремих методів з іншої галузі психологічної практики. Застосування, наприклад, у позанауковій практиці методів, що зовні схожі на наукові. Але у даному випадку процедурна подібність не може слугувати підставою вважати позанаукову діяльність науковою. Якщо, наприклад, астролог застосовує для астрологічної діагностики людини опитувальник чи комп'ютер, то це не означає, що астрологія може з повним правом вважатися наукою.

Методи і методики здійснення психологічної практики обумовлюють і вимоги до спеціаліста, що здійснює цю практику. Зупинимось тут на самих загальних щоб продемонструвати тісний зв'язок між змістом і формами здійснення психологічної практики та вимогами до особистості психолога-практика.

У першу чергу відмітимо те спільне, що об'єднує усі три категорії психологів-практиків. Це – схильність до даного виду діяльності. Під схильністю до діяльності у сфері психологічної практики ми розуміємо комплекс психологічних рис та особистісних якостей які дозволяють людині, суб'єкту психологічної практики, досягати певних успіхів у цій сфері діяльності. Передусім це схильність до соціономічних професій, виражена мотивація до надання психологічної допомоги іншим людям, здібності до міжособового спілкування та маніпулятивні та акторські здібності. важливим комплексом рис для практика є, на нашу думку, певні когнітивні стилі, орієнтовані на іншу людину. Це, зокрема, спостережливість, вміння «читати», тобто – розуміти, настрій іншої людини, його зміни і динаміку, розвинута емпатія, особливо її когнітивні компоненти, соціальний інтелект, вміння поставити себе в ситуацію іншого та ін. (П.В. Лушин, Н.І. Пов'якель, Н.В. Пророк, Н.В. Чепелева).

Професійно важливою якістю психолога-практика є інтуїція. Зазначимо, що дана якість є надзвичайно важливою, оскільки у багатьох випадках саме вона допомагає суб'єкту знаходити адекватні прийоми і методи у роботі з клієнтом. Особливо у великій мірі вона притаманна суб'єктам, що практикують

на основі побутових знань. Що ж до професійних психологів, то ми не випадково вказали саме професійну інтуїцію, оскільки вона, у переважній більшості, формується на основі наукового осмислення власної практики і практики колег.

Тепер зупинимося на розбіжностях. Для суб'єкта психологічної практики, що здійснюється на наукових засадах, характерною рисою є критичне ставлення як до самого процесу надання психологічної допомоги, так і до його результатів. таке ставлення обумовлює чітке розуміння процесів, станів та якостей особистості об'єкта, можливість пояснити свої професійні дії науково обґрунтованими теоріями, методами і механізмами психічної діяльності.

Аналітичність мислення – іще одна відмінність психолога-професіонала від непрофесіонала. вона дозволяє не тільки адекватно оцінювати результати психологічного впливу, відокремлюючи результати власного впливу від випадкових впливів, а й розуміти що відбувається з клієнтом в процесі психотерапії та обирати на цій основі адекватні для даного клієнта і психотерапевтичної ситуації методи і прийоми (О.Ф. Бондаренко, О.С. Кочарян, Т.С. Яценко).

Для практика, що спирається на позанаукові теорії і концепції головною відмінністю від інших є віра, впевненість в істинності своєї «теорії» та ефективності методів, що тут застосовуються. суб'єктивно для нього існування, наприклад, привидів є доведеним фактом. тому свої дії, свою «терапію» він пояснює саме цією «теорією». Іноді, в процесі роботи з клієнтом, такий практик застосовує адекватні психологічні прийоми. І ці прийоми дають цілком позитивний результат. Але пояснення своїх дій, обґрунтування вибору того чи іншого прийому відбувається на основі містики або непідтверджених наукових гіпотез. У багатьох випадках містичної або релігійної практики клієнту необхідно повірити у дієвість тієї чи іншої процедури, повірити суб'єкту практики як носієві певного сакрального знання і досвіду.

Побутова, ужиткова, психологія ґрунтується на засадах здорового глузду та життєвого досвіду її суб'єкта. тут застосовуються методи і прийоми, що пройшли перевірку життям та існують або у вигляді індивідуального досвіду і

звичок, або (і) у вигляді колективного досвіду – обрядів, обрядових дій, традицій, ритуалів (наприклад – ініціація) та інших усталених форм індивідуальної і групової поведінки.

Підсумовуючи результати аналізу феномена психологічної практики зауважимо наступне.

Психологічна практика є невід’ємним атрибутом культури та міжособистісного спілкування. вона здійснюється засобами впливу однієї особистості (суб’єкта практики) на іншу або на групу людей (об’єкт практики) в процесі безпосереднього або опосередкованого спілкування, різних видів спільної діяльності.

Головною метою психологічної практики є усвідомлене або неусвідомлене внесення суб’єктом практики змін у поведінку, думки, ставлення, риси і якості особистості, соціальні відносини об’єкта практики.

Психологічна практика може здійснюватись на основі побутової (життєвої) психології, на основі позанаукових, містичних, релігійних концепцій і методів та на основі наукової психології. Історично ці три види психологічних практик розвивались від життєвої через позанаукову (псевдонаукову) до наукової. Отже наукова серед них може вважатися наймолодшою.

Отже, психологічна практика є однією з форм соціальної і духовної практики людини (суб’єкта психологічної практики), що спрямована на внесення змін у поведінку і внутрішній світ іншої особистості (об’єкта психологічної практики), її ставлення, наміри, світогляд, індивідуальний розвиток та соціальні зв’язки, збереження та вдосконалення її індивідуальності.

В реальній психологічній практиці часто поєднуються елементи трьох названих видів практики (див. рис. 1). Іноді буває неможливо чітко розрізнити у конкретній практиці які її елементи відносяться до наукової, а які до позанаукової або повсякденної практики. Кожен з виокремлених нами видів запозичує методи, методики і прийоми практичного впливу суб’єкта практики на її об’єкт. Методи вдосконалюються, трансформуються, змінюють свій статус. скажімо метод, що застосовувався у побутовій практиці після

відповідних трансформацій і вдосконалень стає методом наукової психології. Усе це обумовлює необхідність чіткого визначення методологічних засад психологічної практики та критеріїв відбору адекватних практичних методів. Останнє передбачає специфічну професійну діяльність – перетворення теорій, методів і методик наукової, позанаукової і побутової психологічних практик у конкретні технології практичної діяльності практикуючого психолога. такий вид професійної науково-практичної діяльності ми називаємо прикладною психологією.

2. Порівняння концептуальних моделей наукової психології, психологічної практики і прикладної психології

Виникнення психології як самостійної галузі науки пов'язують із запровадженням специфічних експериментальних методів дослідження, розробка й застосування яких зумовлювались необхідністю розв'язання практичних соціальних, виробничих, управлінських проблем. Психологія як пояснювальна дисципліна, як один із способів тлумачення явищ навколишнього світу і людської психіки існує стільки, скільки існують людська свідомість, філософія, наука взагалі (В.А. Роменець, М.Г. Ярошевський). Оформлення психології у самостійну галузь науки почалося наприкінці ХІХ ст. у зв'язку з проблемами моделювання процесу трудової діяльності людини та визначення сприятливих та несприятливих її факторів (Г. Мюнстерберг, М.І. Шпільрейн); у зв'язку з необхідністю більш глибокого розуміння механізмів виникнення й розвитку психічних захворювань та відхилень у психічному розвитку (В.М. Бехтерєв, І.П. Павлов); у зв'язку з необхідністю виокремлення конкретного образу з поля сприйняття (В. Вундт) та ін. Психологія стає експериментальною, отже дійсно наукою у повному розумінні цього слова, через актуалізацію й розв'язання конкретних практичних проблем. Початок ХХ століття ознаменувався виникненням експериментальних галузей загальної, соціальної, інженерної, вікової, диференційної психології. Кінець століття позначений бурхливим розвитком прикладної психології, таких її напрямів, як екологічна психологія, психологія реклами, психологія управління, педагогічна

психологія, юридична психологія та багато інших. Хоча наша країна на деякий час і випала із загальносвітового поступу розвитку прикладної психології, все ж можна констатувати, що психологічна теорія та психологічний експеримент багато в чому завдячують своїм розвитком психологічній практиці (А. Адлер, Дж. Дьюї, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, З.Фрейд, К. Хорні, М.І. Шпільрейн, Е. Штерн, М.Г. Ярошевський).

Аналізуючи співвідношення психологічної теорії і психологічної практики зауважимо, що відносно психологічної теорії психологічна практика виконує подвійну функцію. З одного боку, вона активно «споживає» наукові знання у вигляді психологічних законів, закономірностей, методів і теорій, у вигляді результатів конкретних експериментів та методик. З іншого боку – практичні проблеми та досвід застосування тих чи інших методик висувають перед наукою необхідність розв’язання експериментальних і теоретичних проблем, пояснення феноменів, які були породжені психологічним практикуванням. взаємозбагачення та взаємопроникнення наукової психології та психологічної практики – необхідна умова прогресу психології взагалі (Б.Г. Ананьєв, С.Д. Максименко, О.М. Ткаченко, Е. Штерн).

Прикладна психологія формувалася на основі запитів різних сфер професійної діяльності людини, в ході розв’язання конкретних практичних проблем суспільного буття, виробництва та культурного розвитку. та й нині її розвиток тісно пов’язаний з розвитком техніки, виробництва, гуманітарної сфери, суспільних відносин тощо. Найбільш розвиненими зараз напрямками прикладної психології є психологія менеджменту (управління), психологія освіти (навчання, виховання і розвиток), політична психологія, психологія соціальних служб та общини (громади), психологія спорту, військова, клінічна, юридична, екологічна, консультативна психологія та ін.

Достатньо, наприклад, подивитись сайт самої великої у світі Американської психологічної асоціації (АРА), «підрозділи» (divisions). Відомо, що АРА формувалась протягом усього ХХ століття шляхом добровільного об’єднання або виокремлення професійних груп психологів без певної системи, а лише на основі найбільш популярних у професійному середовищі напрямів

психологічної практики. висновок, який є очевидним після аналізу структури АРА, наступний: переважна більшість підрозділів Асоціації можна вважати напрямками прикладної психології.

Аналіз застосування понять «наукова», «практична» і «прикладна» психологія у вітчизняній і зарубіжній літературі засвідчив значні розбіжності та плутанину. Фактично, кожен з авторів, що застосовують ці поняття, вкладає у них свій зміст.

У багатьох розвинутих країнах розрізняють наукову, академічну психологію і психологію практичну, прикладну (поняття «наукова» й «академічна» застосовуються у даній роботі як тотожні). У нашій психологічній літературі іноді розводять практичну й прикладну психологію (наприклад Ю.З. Гільбух, В.В. Рибалка, Ю.Л. Трофімов, Т.С. Яценко). Практична часто розуміється як психологічна практика, як професійна діяльність із консультування, психотерапії тощо. Прикладна – як науково-методичне забезпечення діяльності практикуючих спеціалістів, як вид науково-методичної роботи з трансляції досягнень науки у практичні технології роботи з людьми.

Можливо, що розрізнення практичної та прикладної психології відбулося через відмінність у тлумаченні англійського терміну *applied*, яким позначаються практичні галузі західної психології. Принаймні у розвинутих країнах не існує трьох видів психології, натомість є прикладна (*applied*) та наукова. Ми схильні вважати, що є різні рівні наукового пізнання й різні рівні інтерпретації віднайдених наукою фактів, тому варто розділяти психологію на наукову (академічну) та прикладну. Ми схильні розуміти поняття «прикладна психологія» у тому смислі як його застосовував Л.С. Виготський, маючи на увазі застосування здобутків психологічної науки для вирішення практичних соціальних проблем.

Наукова психологія – це галузь науки, що досліджує процеси виникнення, функціонування й розвитку психіки як форми активного відображення навколишньої дійсності. Наголосимо, що у даному визначенні психологія тлумачиться як галузь науки в цілому. тобто вона застосовує, поряд із власними специфічними методами пізнання, загальнонаукові прийоми пошуку,

тлумачення і верифікації досліджуваних фактів та явищ. Результатом у науці є встановлений науковий факт, доведений закон, обґрунтована за допомогою наукових процедур модель того чи іншого процесу.

Отже, якщо у випадку наукової психології мова йде про дослідження явищ психічного життя людини, то у випадку психологічної практики – про діагностично-корекційну та профілактичну роботу з окремим індивідом або групою для збереження їхнього психічного здоров'я та запобігання небажаних явищ у поведінці й розвитку. Досягнення цього відбувається за допомогою специфічних психологічних методів, методик і технологій.

Психологічна практика, навіть якщо вона ґрунтується на позанаукових чи побутових засадах, вимагає від наукової психології не тільки наукових концепцій, теорій і більш глибокого розуміння свого предмету, а й дієвих методів, методик і технологій діагностичної, корекційної, профілактичної та інших видів роботи, методів впливу на об'єкт практикування.

У багатьох випадках методи наукової психології не можуть бути безпосередньо застосовані у професійній діяльності психотерапевта або психолога-консультанта. Більш того, методи психологічної корекції і профілактики, розвитку і формування особистості запозичуються або з інших суміжних наук (педагогіка, соціологія, медицина), або з позанаукової чи побутової практики (сугестія, арт-терапія, сповідь).

Отже, психологія, і як галузь науки, і як вид суспільної практики потребує ще одного компоненту який би пов'язував між собою ці різні її частини. Цей компонент ми називаємо прикладною психологією. саме цей компонент потребує чільної уваги й розвитку в сучасних умовах.

Для підтвердження необхідності формування і розвитку прикладної психології, що має стати своєрідним містком між психологією науковою та психологічною практикою, наведемо два приклади. Один – з технічної галузі, інший – з галузі освіти.

Для виробництва якогось продукту, скажімо – літака або телевізора, промислове підприємство потребує науково обґрунтованих технологій, методів, прийомів і методик з різних галузей науки – електродинаміки,

матеріалознавства, електроніки, фізики і т.п. Основні проблеми названих наук досліджуються у наукових лабораторіях, університетах. тут проводяться фундаментальні наукові дослідження які розкривають фундаментальні закони і принципи. Але наукові дані не можуть бути безпосередньо застосовані на виробництві. вони потребують адаптації до конкретних практичних проблем і запитів, що виникають у процесі виготовлення літака. така адаптація здійснюється у спеціальних установах які називаються проектні інститути або проектувальні групи. Функція останніх якраз і полягає у трансляції фундаментальних фізичних (хімічних, кібернетичних та ін.) законів, методів і принципів у конкретні технології побудови літака або конструювання телевізора. Можна сказати що, виробництво «споживає» не фундаментальні закони у чистому вигляді, а у вигляді конкретних інструкцій, методик, методів, технологій і технологічних схем.

сфера суспільно-гуманітарних наук у цьому відношенні суттєво не відрізняється від сфери технічних наук. Для прикладу візьмемо освіту.

Існують фундаментальні педагогічні науки – теорія виховання, дидактика, вікова фізіологія і психологія. вони досліджують найбільш загальні закономірності і явища, «продукують» загальні підходи і методи навчання, виховання і розвитку людини. Але результати фундаментальних педагогічних досліджень не застосовуються безпосередньо у педагогічній практиці (навчання дітей у школі). вони проходять адаптацію до конкретних навчальних предметів (природознавство, література, хімія, алгебра, історія і т. ін.) та вікових і індивідуальних особливостей учнів (дошкільнята, підлітки, дорослі). Ця адаптація здійснюється шляхом розробки і впровадження у практику методик викладання конкретних навчальних предметів (методика викладання фізики у 10 класі, методика викладання загальної біології в 11 класі і т. ін.). Отже, методична робота у педагогіці відповідає проектно-технологічній роботі у проектному інституті, її результатом є методики викладання конкретних предметів для конкретного контингенту учнів.

Для конкретного вчителя теорія педагогіки є лише орієнтиром у роботі, а основою для повсякденного здійснення педагогічної практики (навчання) є

інструкції та методичні розробки з проведення уроків з конкретного предмету у конкретному класі. більше того, тут варто вказати на існування інструктивно-методичних розробок з викладання того ж предмету і для тієї ж вікової групи але для різних типів навчальних закладів (для дітей з обмеженими можливостями, для спеціалізованих шкіл, для класів з поглибленим вивченням окремих предметів).

Наведені приклади переконують нас у тому, що методи, принципи і конкретні закони, що є здобутком академічної психології, не можуть бути безпосередньо трансльовані у психологічну практику. Принаймні у цьому процесі виникають чисельні ускладнення та невідповідності. Містком між психологічною практикою і науковою психологією має бути *прикладна психологія*, основною функцією якої якраз і є трансляція фундаментальних психологічних законів, принципів і підходів до конкретних психологічних і соціальних проблем конкретної людини, конкретних груп людей (див. рис. 2).

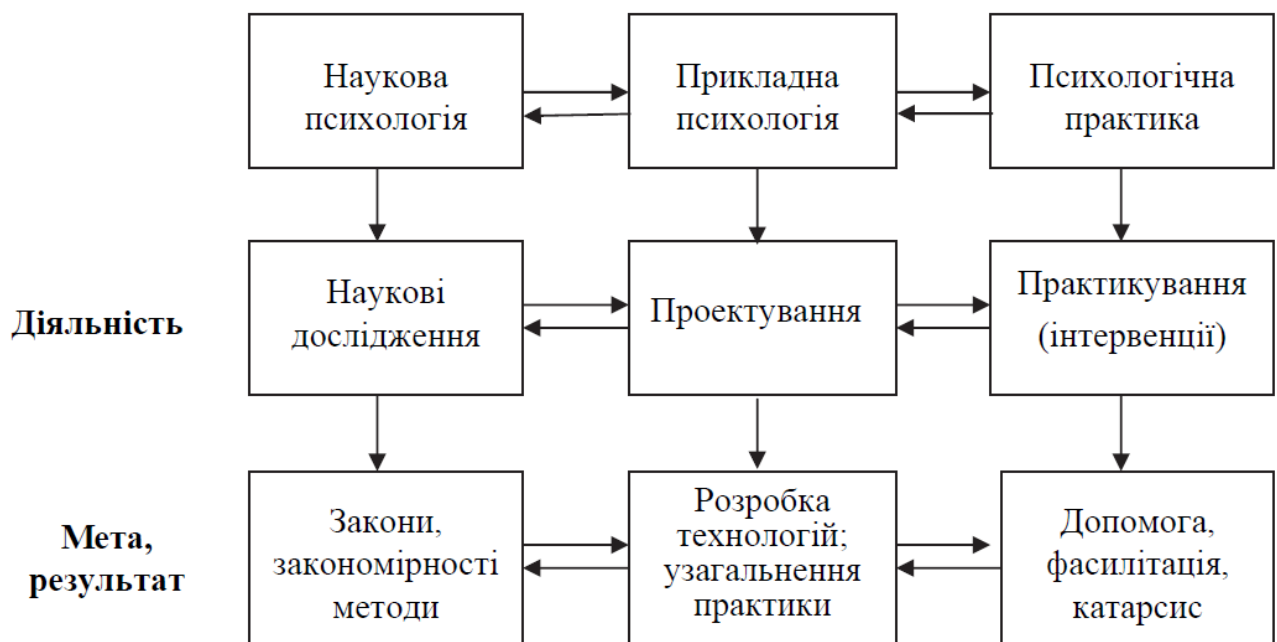

Рис. 2. Взаємодія прикладної психології з психологічною практикою і науковою психологією

Результатом наукових досліджень у психології є психологічні закони, закономірності, підходи, наукові факти, методи і принципи. Результатом професійної діяльності в галузі психологічної практики – психологічно здорова, соціально адаптована і гармонійна особистість (індивідуальність).

Результатом професійної діяльності в галузі прикладної психології – методики, прийоми і технології надання психологічної допомоги конкретній особистості з урахуванням її індивідуальних, вікових і соціальних особливостей.

Прикладна психологія – це галузь професійної діяльності, метою якої є розробка і упровадження у психологічну практику цілісних технологій і методів практичної роботи шляхом інтеграції (синтезу) знань, методів і законів наукової, позанаукової і побутової психології з досвідом і методами психологічного практикування. Прикладна психологія має специфічну мету, методологію, принципи і категорійно-поняттєвий апарат, що відрізняються відрізного типу психологічних знань і психологічної практики.

Підсумком дискусії про визначення сутності прикладної психології може бути констатація того факту, що прикладна психологія є *специфічною галуззю професійної діяльності*. Цим вона відрізняється від побутової і, частково, від позанаукової. Практикуючий психолог здійснює свої професійні функції за допомогою специфічних прийомів, методів і технологій, які побудовані на знанні законів людської поведінки й розвитку та збагачені його професійним досвідом і досвідом його колег. Основними видами діяльності практикуючого психолога є клінічна (прикладна) психодіагностика, терапія, консультування та профілактика, корекція індивідуальних рис, поведінки й розвитку людини.

3. Специфіка прикладної психології

Аналіз логіко-наукових і суспільно-історичних чинників розвитку психології у XX столітті доводить, що наукова (академічна) і прикладна психологія мають помітні розбіжності не лише за формальними ознаками, а і з точки зору завдань, методології, принципів, змісту і форм розвитку. Отже, існує нагальна необхідність дослідити ті теоретико-методологічні засади, спираючись на які, може розвиватися прикладна психологія сьогодні.

Численні спроби безпосереднього залучення надбань наукової психології у психологічну практику виявили низку проблем і протиріч. виявилось, що у багатьох випадках наукова методологія (методи і методики) не може бути безпосередньо застосована у психологічній практиці. Дослідницькі інструменти

і прийоми, які доволі ефективно застосовуються у наукових лабораторіях, не завжди допомагають у роботі практикуючого психотерапевта або сімейного консультанта. виявилось, що у багатьох випадках необхідне проведення певної, іноді дуже копіткої і специфічної, роботи з адаптації конкретного наукового методу до потреб його практичного застосування. Цей специфічний вид роботи іноді називають впровадженням або – практичною адаптацією, клінічними випробуваннями та ін. Про це говорить і досвід, що ми маємо внаслідок упровадження психологічної служби в систему освіти України або реалізації багаторічної програми з соціально-психологічної адаптації постраждалих від Чорнобильської катастрофи, чи надання допомоги жертвам збройного конфлікту. тут дістала практичне підтвердження думка, що обґрунтовується останніми роками О.Г. Асмоловим, В.Ф. Василюком, С.Д. Максименком, В.В. Рибалкою, Т.С. Яценко та іншими – про необхідність розробки теоретичних і методологічних засад специфічного *напрямку* у психології, рівня проектування науково-психологічних знань, теорій і методів на конкретні практичні проблеми надання психологічної допомоги конкретній людині у її конкретних складних життєвих ситуаціях. І науковці і практики наголошують на тому, що прикладання наукових здобутків до розроблюваних технологій практично-психологічної діяльності і є основним завданням прикладної (практичної) психології.

Поглиблення і розвиток самої психологічної теорії в останні роки актуалізували питання про необхідність дослідження на теоретично-методологічному рівні категоріального апарату та методології прикладної психології, визначення її специфіки і місця з-поміж різних форм і видів психологічної професійної діяльності – психологічної практики.

Таким чином, і діяльність практичних соціально-психологічних служб, і новітні теоретичні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів ставлять на порядок денний проблему дослідження основних системостворчих засад прикладної психології, визначення її специфіки та зв'язку з науковою психологією і різноманітними формами психологічного практикування (позанауковою і побутовою).

Якщо здійснювати розрізнення психології на наукову, позанаукову, побутову і прикладну, виходячи при цьому з протиставлення науки, містики, побутового знання і практики, то виникає необхідність визначення і теоретичного обґрунтування предмету і методології прикладної психології у порівнянні з предметом і методологією психології наукової, а також побутової і позанаукової. Це питання потребує свого вирішення у першу чергу.

Стосовно змісту самих понять «наукова» і «прикладна» психологія важливо наголосити на тому, що сучасна філософська і теоретично-психологічна література визначають психологію як науку, що вивчає певні закономірності та закони виникнення, розвитку та функціонування психіки. Розрізнення психології на наукову, побутову, позанаукову і прикладну кладе край розумінню психології лише як науки, обґрунтовує існування таких галузей професійної діяльності, як психологічна реабілітація, психокорекція, психотерапія, психогігієна, психологічна профілактика та ін., які у строгому розумінні не є видами (напрямами) психологічної науки хоча здебільшого й ґрунтуються на ній.

Раніше вже були виокремлені та обґрунтовані три світоглядні (методологічні) підвалини психологічної практики (наукова, позанаукова і побутова). вони ж, на нашу думку, відображають той чи інший спосіб пізнання психічної реальності, пояснення психічних феноменів і явищ, методичну і методологічну основу практикування з надання психологічної допомоги особистості. тому для визначення місця прикладної психології в системі психологічного знання і практики важливо передусім порівняти між собою різні види психологічного знання.

Історично першим видом психологічного пізнання людиною світу і себе самої була побутова (повсякденна, ужиткова) психологія. На цьому ж знанні ґрунтувалась і відповідна психологічна практика (В.А. Роменець, М.Г. Ярошевський).

Побутова (ужиткова) психологія – це історично закріплений у традиціях, навичках, звичках, інтуїції та інших сталих формах поведінки досвід управління індивідуальним розвитком і поведінкою іншої людини, досвід, що

функціонує як елемент фольклору, традицій, соціальної практики тощо. Наукова і побутова психологія – це різні галузі психологічного знання зі своїми специфічними методами дослідження (пізнання), узагальнення і передавання знань про психіку, з принципово різними підходами до предмету своєї діяльності. Разом з тим, прикладна психологія має спиратися, з одного боку, на надбання психології наукової, а з іншого – на багатство психології побутової з урахуванням її етнокультурних та інших особливостей.

Позанаукова психологія – це специфічний вид психологічного знання, що ґрунтується на релігійних і псевдорелігійних, містичних засадах, на передбаченнях і припущеннях, на недоведених за допомогою наукових методів концепціях, поглядах і переконаннях, основу якої складає особиста упевненість в існуванні тих чи інших закономірностей і механізмів, віра у ту чи іншу гіпотезу або ідею. в її основі лежить певний міф або система міфів – міфологія.

Важливо зазначити, що у природному світі та людській психіці існує багато явищ і процесів, які ще не дістали наукового пояснення. Ми не маємо права закривати на це очі, або ставати на позиції радикального матеріалізму і оголошувати усі ці явища неіснуючими. Адже у ряді випадків психологічна допомога, що надається з позицій позанаукової психології (а, часто і з позицій побутової психології), є доволі дієвою і ефективною. Окремі прийоми і методи, що тут застосовуються, після відповідної адаптації застосовуються й у професійній психологічній практиці. тому прикладна психологія має активно вивчати методологію психології позанаукової.

Наукова психологія (або наука психології) вже за своїм визначенням аналітична. Її предметна галузь – це психічні явища, закони функціонування й розвитку психіки, риси особистості, психічні якості суб'єкта, механізми і закономірності спілкування і міжособової взаємодії та ін., тобто окремі елементи певної цілісної системи, у даному випадку – психіки. Наукова психологія, як і будь-яка інша аналітична наука, розкладає свій об'єкт на складові, вивчає зв'язки між ними, а затим намагається відтворити цілісну структуру об'єкта, при тому структуру, що функціонує.

Для прикладу можна взяти класичну схему психологічного дослідження.

У загальних рисах вона така: теоретичний аналіз, вирізнення і постановка проблеми дослідження, операціоналізація понять; визначення дослідницької методики (або методів здобуття необхідної інформації); проведення констатуючих експериментів, обробка і аналіз даних; встановлення закономірності (науковий факт); проведення формуючого експерименту, тобто моделювання у реальному просторі й часі виявлених закономірностей; аналіз результатів та опис досліджуваного явища, встановлення певної закономірності.

Як бачимо, головна мета дослідження – це відтворення (або моделювання) певного явища, що має місце у реальній дійсності, встановлення закономірності, елементу системи. Навіть у тому випадку, коли дослідник ставить за мету формування певного психічного процесу або механізму, то, по-перше, мова йде не про формування людини в цілому, а про формування конкретної риси або якості; по-друге, мається на увазі не формування якоїсь риси у конкретної людини, а методика формування такої риси у певній категорії людей. тут відзначаємо найхарактернішу ознаку наукової психології – аналітично-статистичний підхід до предмету свого дослідження – психіки.

Прикладна психологія є специфічним видом професійної діяльності, основним змістом якої є розробка на основі наукової методології та досвіду психологічного практикування технологій, технік і методів здійснення психологічної практики. Психологічна практика, у свою чергу, передбачає застосування психологічних технологій, технік і методів для корекції активності та розвитку людей у контексті їхніх життєвих обставин та життєвого шляху, котрі інтерпретуються як неповторні обставини та неповторна суб'єктність, індивідуальність.

Прикладна психологія не тотожна психології науковій, побутовій або позанауковій. вона є аплікацією досягнень психологічної науки до конкретних практичних проблем надання психологічної допомоги особистості. У той же час прикладна психологія не може не враховувати й здобутки інших двох типів психологічного знання (див. рис. 3).

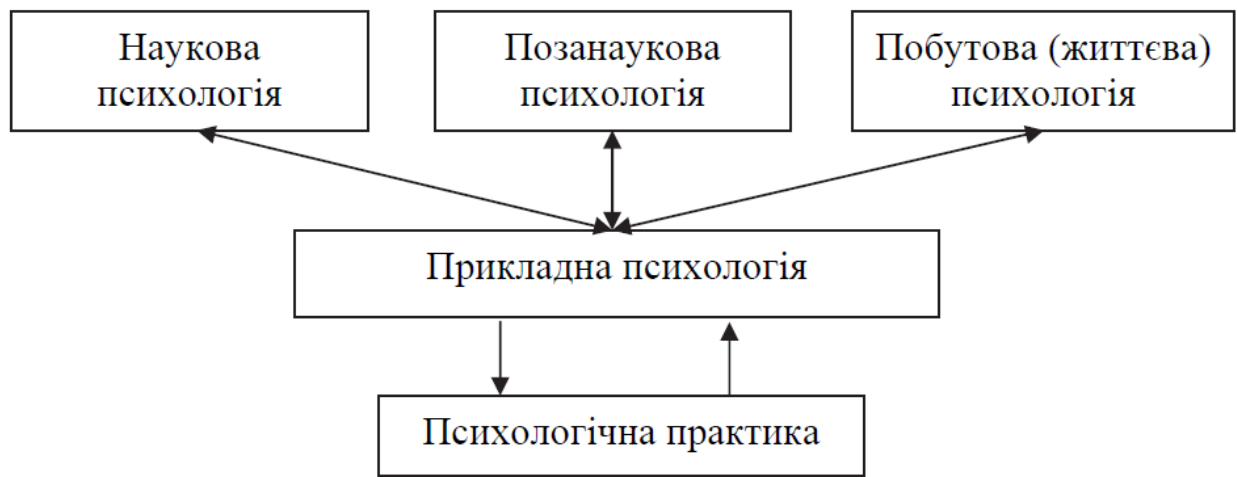

Рис. 3. Місце прикладної психології в системі різних типів психологічного знання і практики

Як бачимо, прикладна психологія виконує як мінімум *три специфічні функції* в системі психологічного знання і практики: синтез різних за своєю природою методологічних і теоретичних поглядів на предмет (психіку) та закономірності його розвитку; аналіз і узагальнення досвіду психологічного практикування, його методів, методик, прийомів; розробку на основі реалізації перших двох функцій методів, методик і технологій психологічного практикування та формулювання проблем і предметів окремих наукових досліджень. Ці специфічні функції не можуть бути редуковані ані до дослідницьких, світоглядних, ані до практичних.

Перша з названих тут функцій – це синтез (у розумінні Л.С. Виготського) наукового, позанаукового і побутового рівнів пізнання, який здійснюється для конструювання і проектування методів розвитку і формування особистості, надання їй психологічної допомоги у складних життєвих обставинах. Ця функція прикладної психології може бути названа науково-впроваджувальною, науково-методичною, науково-прикладною (В.В. Рибалка).

З іншого боку, прикладна психологія – це узагальнення і синтез практичного досвіду застосування прийомів, технологій і методів у різних видах психологічної практики до представників різних цільових і вікових груп. У цьому випадку необхідно враховувати як індивідуальність об'єкта практикування, так і особливості його актуальної життєвої ситуації,

попереднього життєвого шляху та життєвих перспектив і намірів.

Ця функція прикладної психології може бути названа функцією аналізу, узагальнення і теоретичного осмислення досвіду практичної психологічної діяльності (психологічного практикування).

Третьою специфічною функцією прикладної психології є створення і впровадження у практику методів і технологій роботи практичного психолога які є, по суті, продуктом синтезу різних типів психологічного знання («в голові дослідника» Л.С. Виготський) і, одночасно – продуктом синтезу досвіду, який накопичується у процесі психологічного практикування.

Порівняння методологічних основ прикладної психології з побутовою, позанауковою і науковою дозволяє констатувати помітні розбіжності (див. табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльна таблиця методологічних основ наукової, позанаукової, прикладної та побутової психології

	Наукова	Позанаукова	Побутова	Прикладна
Об'єкт	«Абстрактна», «середньостатистична» людина, тип особистості	Конкретна людина, що віднесена до певного типу, у типових життєвих обставинах	Конкретна людина, індивідуальність, у типових життєвих обставинах	Індивідуальність, конкретна людина у конкретних життєвих обставинах
Предмет	Психіка, механізми душевного життя і поведінки	Певний тип (стиль) поведінки, учинок, життєва ситуація	Поведінка, життєва ситуація, життєвий шлях	Життєва ситуація суб'єкта, його індивідуальність, життєві плани та життєвий шлях
Мета	встановлення наукових фактів, виявлення закономірностей і законів, типологій	Приведення поведінки і системи цінностей до «правильних» норм, відповідно до міфу	Зміна поведінки і розвитку. Маніпуляції.	Психологічна допомога; вплив на поведінку і розвиток, корекція і профілактика
Підхід	Аналітико-статистичний, системно-структурний	Нормативно-етичний	синтетичний, інтуїтивний	структурно-синтетичний

Методи	Дослідницькі: спостереження, експеримент	Практикування: ритуали, обряди, канони	Практикування: здоровий глузд, традиції, обряди, життєва інтуїція	Психологічні технології, професійна інтуїція
Результат професійної діяльності	Закони і закономірності функціонування психіки та міжособистісної взаємодії.	Зміни у поведінці особистості, її внутрішньому світі – настроях, ставленнях, соціальних відносинах. Катарсис, фасилітація	Зміни у поведінці особистості, її внутрішньому світі – настроях, ставленнях, соціальних відносинах. Катарсис, фасилітація	технології і методики надання психологічної допомоги. Катарсис, фасилітація; гармонійна, соціально адаптована індивідуальність
Вимоги до спеціаліста	Знання + дослідницькі навички + аналітичні здібності	віра у певні постулати (специфічне світобачення) + мотивація	Життєвий досвід + інтуїція	Знання + життєвий досвід + професійна інтуїція + гуманістична спрямованість

На рівні об'єкта. Для наукової психології об'єктом її діяльності є загальні закономірності виникнення, функціонування і розвитку психіки, які виявляються за допомогою застосування загальнонаукових методів пізнання і у тому числі – методами математичної статистики. Отже, в результаті одержуємо не цілісну людину, а окрему функцію чи процес, певну типологію особистостей, «середньостатистичну людину», набір статистично значущих якостей, рис і функцій.

Позанаукова і побутова психологія у якості об'єкта мають конкретну людину, що знаходиться у типових життєвих обставинах. типові життєві обставини дозволяють суб'єкту психологічної практики визначати прийоми і методи практикування. У першому випадку – на основі світоглядних засад і методології своєї «теорії» (міфології), в другому – на основі власного життєвого досвіду і власної життєвої інтуїції. Єдина розбіжність на цьому рівні полягає у тому, що у позанауковій психології об'єкт має бути віднесений до певного типу (так вимагає «теорія»), а у побутовій – об'єкт розглядається як неповторна індивідуальність.

У прикладній психології, в силу її специфіки, об'єкт має розглядатися як індивідуальність, що знаходиться у своєрідних життєвих обставинах. Для розробки ефективних технологій надання психологічної допомоги обов'язковою умовою є розуміння необхідності їх застосування до конкретної людини, яка знаходиться у конкретній життєвій ситуації і має специфічні проблеми, які відображають і перше і друге.

З точки зору предмету. Предметом досліджень у науковій психології є психіка, її розвиток, механізми і закони, що забезпечують людську поведінку. Предметом позанаукової і побутової психології виступають життєва ситуація об'єкта практикування та проблематика, що нею породжується. саме допомога людині у розв'язанні проблем життєвої ситуації і є предметом цих обох видів практикування. Різниця між ними виявляється у тому, що позанаукова психологія має віднести особистість спочатку до певного типу, а вже потім застосовувати ті чи інші методи психологічного впливу. Побутова психологія у своєму практикуванні вільна від дотримання цієї процедури.

Прикладна психологія змушена розглядати взаємодію людини зі своїм соціальним і природним оточення цілісно, системно, синтетично. створення науково обґрунтованих методів надання психологічної допомоги передбачає врахування: типових і індивідуально неповторних рис і якостей особистості; особливостей її життєвого шляху (індивідуальної історії – С.Л. Рубінштейн); чинників актуальної життєвої ситуації і проблематики, яка виникла внаслідок її розвитку; життєвих перспектив, інтенцій і планів людини.

Інші елементи таблиці 1.3 на наш погляд не потребують додаткових коментарів крім двох. Перше – «підхід». Цим поняттям ми позначили сукупність методологічних позицій, які забезпечують реалізацію світоглядної та практичної функції зазначених видів психологічного знання і практики. Їх порівняння дозволяє констатувати наступне. По-перше, як зазначається у багатьох теоретичних роботах, констатовано аналітико-статистичний, системно-структурний підхід у науковій психології. По-друге, нормативно-етичний підхід у позанауковій психології. така назва пояснюється однією фундаментальною особливістю позанаукових психологічних практик, а саме –

необхідністю приведення поведінки, ставлень, переконань, світогляду об'єкта практикування не до вільного саморозвитку, а до конкретних канонів, етичних правил, меж, які визначені у «теорії» чи ідеології. Зазвичай «правила» формулюються у вигляді заповідей лідера чи лідерів, приписів очільників «посвячених», «просвітлених», у вигляді обрядів або ритуалів. По-третє, виявлено *інтуїтивний, синтетичний характер побутової психології*. Для неї людина (не декларативно, а фактично) є унікальна цілісність, неповторна й неподільна по своїй суті. Побутова психологія розглядає свій об'єкт як конкретного індивіда, реальну живу людину.

Можливо, це і є значною перевагою побутової психології у зрівнянні з іншими видами психологічного знання і практики. По-четверте, виявлено *структурно-синтетичний характер прикладної психології*. структурно-синтетичний характер прикладної психології виявляється у тому, що вона, реалізуючи синтетичний підхід до особистості, спирається на уявлення про структуру і природу свого об'єкта, які є частиною методології у науковій психології.

У даному випадку правомірно визначати *предмет прикладної психології*. він може визначатись і як загальна методологія побудови методів, методик і технологій застосування психологічних знань і методів практикування у тій чи іншій сфері суспільної практики та індивідуального життя людини на основі розуміння індивідуальності конкретної особистості в контексті її специфічних життєвих обставин, життєвого шляху, проблем і життєвих перспектив.

Ще один елемент таблиці, який потребує, на наш погляд, додаткових коментарів, є «методи». Повною мірою розуміючи специфіку некласичних і постнекласичних методологій, ми, все ж таки схильні тут зазначити, що методологію наукової психології варто віднести у першу чергу до дослідницької, а позанаукової і побутової – до практикування. специфіка прикладної психології у цьому аспекті проблеми полягає, на наш погляд, у синтезі практикування і дослідження, законів і закономірностей наукової психології і професійного досвіду, злиття їх у єдиний процес, результатом якого є *психологічна технологія*.

Психологічна технологія – це цілісна методична система, що складається з трьох основних частин: діагностичної, інтерпретаційної (або пояснювальної) і корекційної (розвивальної). Основний смисл застосування психологічної технології – це внесення змін у зміст, форми і напрями індивідуального розвитку конкретної особистості у всій сукупності її індивідуально-неповторних рис і якостей. Реалізація системно-синтетичного підходу в конструюванні психологічних технологій забезпечує гнучкий характер останніх, дозволяє прилаштовувати їх до роботи з конкретним об'єктом психологічного практикування, який знаходиться у конкретних життєвих обставинах.

Отже, у психологічній технології мають поєднуватися аналітичний і синтетичний підходи до особистості, сума знань та уявлень про елементи і структурні блоки у їх взаємозв'язках, з одного боку, і цілісне (синтетичне) бачення об'єкта корекційних впливів – з іншого. Розробка психологічної технології є по суті процесом психологічного проектування, який спрямований на вирішення конкретної ситуації індивідуального розвитку або соціальної взаємодії з використанням знань і досвіду наукової та побутової психології. Застосування технології у практичній роботі передбачає, як правило, її адаптацію до конкретних умов роботи з конкретною людиною (див. табл. 1.3).

З усього сказаного можна зробити важливий, на наш погляд, висновок: *прикладна психологія має свою специфіку, що полягає у поєднанні наукових законів і методології з практичним досвідом різного роду психологічного знання і практики (побутова і позанаукова психологія).* вона посідає проміжне місце між науковою психологією і психологічною практикою. Іншими словами – прикладна психологія акумулює в собі різні види психологічного знання і психологічної практики, слугуючи своєрідним містком між знанням і практикою. специфічною функцією прикладної психології в системі психологічного знання є проектування розвитку конкретної особистості (індивідуальності) в контексті її життєвих обставин шляхом розробки і застосування корекційно-розвиткових технологій.

4. Професійна діяльність у сфері прикладної психології

Проблема теоретичного дослідження співвідношення та взаємного впливу наукової і прикладної психології має давню історію. Ще на початку ХХ століття це питання турбувало дослідників. Достатньо згадати роботи в. Вундта, Л.С. Виготського, Е. Штерна та ін. Попри різні теоретичні і методологічні позиції, різний дослідницький матеріал усі, хто займався цією проблемою, констатували помітні розбіжності між цими двома видами психологічного знання і психологічної практики. специфіка розбіжностей між науковою і прикладною психологією стає особливо помітною, коли ми проаналізуємо їх структуру в сучасному, більш розвиненому стані.

Зауважимо, що існують різні підходи до класифікації видів і структури психологічного знання. Головним тут, безперечно, є критерії, які різні автори застосовують для своїх класифікацій (О.В. Киричук, А.В. Петровський, Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, В.А. Роменець та ін.). На наш погляд найбільш продуктивними критеріями розрізнення видів (або – структурних елементів) є визначення предмету психологічної науки і прикладної психології.

Якщо у науковій психології основним предметом вивчення є психіка та її прояви, то у такому випадку видами (напрямами) психологічної науки мають бути визнані ті дисципліни, предметом яких є вивчення предмету (психіки) у різних формах його прояву або у різних умовах її (психіки) функціонування.

взагалі структура наукової психології складалась у зв'язку із основними факторами, що зумовлюють розвиток психіки (Б.Г. Ананьєв, Ж. Годфруа, А.В. Петровський). До таких факторів відносять фактори розвитку – онтогенезу й філогенезу, та фактори взаємодії людей у різних суспільних системах. тому найрозвинутішими у даний час є такі галузі наукової психології як вікова, соціальна, диференційна, загальна, психологія особистості, експериментальна та ін.

Якщо наукова психологія структурується за принципами розвитку (вікова, диференційна, психологія особистості та ін.) або за основними якісними виявами психічного (соціальна психологія, психологія особистості, патопсихологія, психофізіологія), то прикладна психологія може мати сьогодні

єдиний принцип, за яким розрізняються її окремі галузі – сфери соціальної практики, до яких (або – у яких) прикладаються (застосовуються) психологічні знання. Іншими словами: прикладна психологія – це теоретичні конструкти, дослідницька методологія, методи і технології здійснення психологічного практикування у тій чи іншій сфері суспільного життя – економіці, медицині, спорті, освіті, мистецтві, політиці.

Порівнюючи наукову і прикладну психологію з точки зору їхньої структури, зауважимо, що і у цьому наукова психологія виявляє свою аналітичну природу. вона розкладає досліджуваний предмет (психіку) на окремі його складові або якісні вияви які є результатом впливу певних факторів. тому й маємо названі вище види (напрями) психологічного знання.

Прикладна психологія і тут виявляє свою синтетичну природу. Кожен з видів прикладної психології «споживає» наукові дані з усіх видів наукової (і не тільки наукової) психології. Для прикладу, такий вид прикладної психології як психологія управління ґрунтується на законах, принципах і методах, що були розроблені у: загальній психології, психології особистості, соціальній, віковій, експериментальній психології, психофізіології та інших галузях психологічної науки (В.П. Казміренко, Л.М. Карамушка, М.Н. Корнєв, Н.Л. Коломінський та ін.).

У прикладній психології головне – в орієнтації не на дослідження, а на активне втручання у процеси індивідуальної або групової активності людей, внесення змін, перетворення соціальних стосунків та самої особистості. скажімо, у науковій психології є така галузь, як соціальна психологія, у практичній – немає. Її здобутки реалізуються через психологію управління, психологію реклами, спортивну, юридичну, педагогічну, політичну, інженерну психологію, психологію навчання і т. ін. (див. рис. 4).

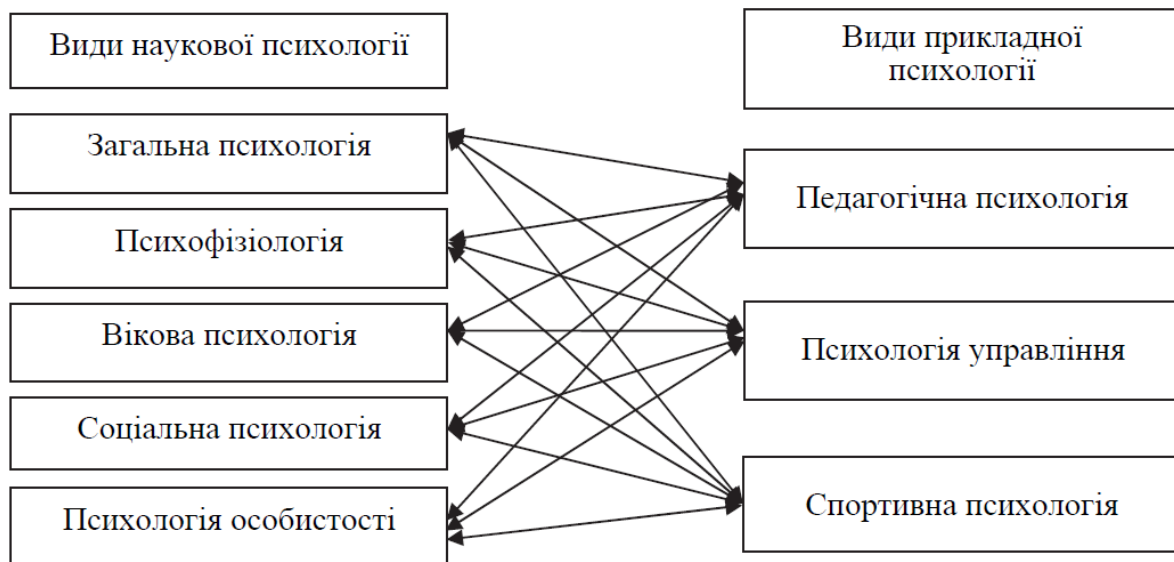

Рис. 4. Взаємозв'язки видів наукової і прикладної психології

Поведене порівняння показало, що практично усі види наукової психології є джерелом знань, методів і методик, для кожного окремого виду прикладної психології. І, навпаки – досвід кожного виду прикладної психології є джерелом і спонукою до розвитку всіх видів наукової психології. Іншими словами – зв'язки (взаємовпливи) між галузями наукової і прикладної психології побудовані за принципом «усі пов'язані з усіма».

Підсумовуючи наголосимо ще раз: у науковій психології галузі (напрями) виокремлюються в основному за критерієм предметності – фундаментальні *властивості предмету* дослідження – соціальна природа, зв'язок з психофізичним субстратом, онто- і філогенез, загальні закономірності і закони. У прикладній психології основним критерієм є критерій «сферності» – застосування психологічного знання (світогляду) і методології у тій чи іншій *сфері соціальної практики*, соціального буття.

Порівняння структури наукової і прикладної психології показало, що між ними існують суттєві розбіжності. І обумовлено це глибинною сутністю цих видів психологічного освоєння дійсності. структура зарубіжної психології суттєво відрізняється від структури вітчизняної. У західній психології не можна не помітити наявність потужних (і в науковому, і у прикладному, і у суспільному, практичному, значенні) шкіл – психоаналіз, гуманістична, когнітивна, поведінкова психології. Кожен з цих напрямів психології має

розвинуту теоретичну базу, ґрунтовну методологію, велику кількість специфічних методичних прийомів і технік практичної роботи, розгалужену мережу психологів-практиків, що працюють у межах даної світоглядної парадигми. Часто буває неможливо розрізнити де закінчуються теоретичні розвідки та експериментальні дослідження і де починаються, власне, методичні рекомендації для професійної діяльності практичних психологів. Непересічним є і суспільне значення названих напрямів: від кафедр і наукових лабораторій – до застосування елементів тієї чи іншої парадигми у мистецтві, економіці, політиці.

Критерії, на основі яких структуруються напрями у зарубіжній психології, можуть бути абсолютно довільними і ґрунтуються на багаторічній вільній самоорганізації професійної спільноти. Для того, щоб зробити такий висновок, достатньо звернутись знову до структури АРА або – Європейської психологічної асоціації. Одним з найбільш розповсюджених критеріїв є наявність школи. Школа тут являє собою єдність теоретико-методологічних позицій, експериментальних досліджень, специфічних методів і методичних прийомів психологічного практикування, професійної підготовки і ліцензування психологів-практиків, організаційну структуру, часто – специфічний категорійно-поняттєвий апарат. Іншими словами – школи тут являють собою єдність наукового, прикладного і практичного. Основним недоліком школи у даному випадку є обмеженість вихідних теоретико-методологічних позицій.

Іншим розповсюдженим критерієм систематизації психологічного знання і практики за кордоном є структурування за формами (або видами) психологічного практикування: психотерапія, психологічне консультування, тестування і психологічна діагностика та ін. Прибічники кожного з таких напрямів психології можуть представляти різні, іноді – несумісні між собою, методологічні позиції (наприклад: психометрія і проєктивна психологія).

Іноді критерієм систематизації виступає специфіка предмету практикування – сімейна терапія, психологія надзвичайних ситуацій, психологія людей похилого віку і т.п. тут також спостерігається еkleктичне

поєднання різних методологічних підходів, методичних прийомів і методів практикування.

Якщо говорити про вітчизняну прикладну психологію, то сьогодні картина також є доволі строкатою. Знані в світі психологічні школи поширюються й на вітчизняних теренах. в Україні зараз присутні й арт-терапевти, когнітивні психологи, психоаналітики і т. ін. Разом з тим, можливо як результат специфічної історії розвитку психології у нашій країні, домінують поки що напрями, сформовані за «сферним» критерієм: педагогічна, медична, юридична, інженерна, спортивна психологія. сьогодні спостерігається взаємопроникнення цих двох типів психологічного знання і практики. Наприклад, у сфері педагогічної психології застосовуються методологія і методики психоаналізу, когнітивної, поведінкової та інших напрямів у психології.

Для підтвердження цієї тези необхідно навести кілька ілюстрацій. Зупинимося на кількох найбільш розвинутих зараз в Україні напрямках прикладної психології.

Політична психологія виконує функції психологічного забезпечення політичних процесів, агітації та реклами, управління процесами, що відбуваються у великих соціальних групах. Основним завданням політичної психології вважають формування громадської думки засобами прикладної психології. відбувається це, як правило, із застосуванням засобів масової комунікації – телебачення, радіо, газет, іншої друкованої продукції (Є.І. Головаха, В.П. Казміренко, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко).

Передвиборча боротьба – найблагодатніше поле для залучення психологів. вони передусім мають забезпечити таку організацію інформації у формі листівки, газетної статті або телевізійного виступу, яка б могла бути засвоєна виборцями з найбільшою ефективністю. тут головно йде мова про виокремлення вузлових думок, гасел, назв та прізвищ у передвиборчих текстах. важливою є розробка позитивного емоційного фону, на якому подається інформація, співвідношення фону й тексту, супровідних ілюстрацій, фотографій та ін.

Прямим завданням політичній психології є створення позитивного іміджу політичного лідера. Консультування в цьому напрямі не обмежується порадами щодо зовнішнього вигляду, манери одягатись або поводити себе. важливими складовими спеціалісти вважають також особливості мови й мовлення, побудову промов та виступів, знання запитів аудиторії, відповідні реакції промовця (посмішки, жести, мовні звороти та ін.). Психолог має передбачати громадський резонанс на виступи й дії політичного лідера та його оточення, планувати й брати участь у реалізації заходів, спрямованих на підвищення рейтингу консультованого.

Особливості політичних процесів вимагають від професіоналів здійснення соціально-психологічної експертизи проектів законів, указів, державних програм та рішень місцевої влади з метою запобігання небажаних соціальних явищ: страйків, стихійних масових заворушень, актів непокори та ін. Це – чи не найважливіше завдання політичної психології.

Прикладна психологія економіки та бізнесу пов'язана в основному з виконанням робіт з підбору та управління персоналом, забезпечення рекламної діяльності, вивчення ринку товарів та послуг, ведення переговорів, соціально-психологічного тренінгу персоналу фірм (Л.М. Карамушка, В.В. Москаленко, Ю.Л. Трофімов та ін.).

У сучасних умовах практикуючі психологи залучаються до соціально-психологічного навчання людей, що працюють у нових економічних умовах. Основними формами роботи спеціалістів є вивчення індивідуальних можливостей, здібностей та нахилів персоналу підприємств для визначення найбільш оптимальних умов участі у виробництві. Консультанти-психологи працюють над створенням найбільш ефективної структури управління підприємством та навчають управлінців психологічно доцільним прийомам їхньої діяльності.

Процес виробництва часто породжує конфлікти та непорозуміння між управлінцями, наймачами та найманими. тому психологи залучаються до розв'язання різного роду конфліктних ситуацій та розробки заходів щодо попередження непорозумінь у майбутньому. Іноді це називають стратегією

соціального партнерства.

Реклама багато в чому забезпечує ефективну діяльність фірм, тому практично кожна з них користується послугами психологів. У цьому виді діяльності психологи займаються оцінкою потреб споживачів і створюють попит на відповідний продукт. тут застосовуються психологічні механізми актуалізації потреб людей.

В останні роки особливої інтенсивності набуло залучення практичних психологів у сферу паблік рілейшнз. Ефективність останньої напряду залежить від точності вибору та розуміння потреб цільових аудиторій, на які спрямовані зусилля спеціалістів цієї галузі.

Прикладна психологія освіти розв'язує у даний час різноманітні завдання. За традицією, що склалась у педагогіці в минулі роки, ці завдання розділяють на *освітні* та *виховні*. то ж у багатьох випадках маємо розділення педагогічної психології на психологію навчання і психологію виховання, хоча більш правильно було б – психологія розвитку.

Підвищення ефективності процесу навчання постало нині з особливою гостротою у зв'язку з урізноманітненням навчальних програм та навчальних закладів. Ці процеси породили необхідність розробки методів оцінки педагогічних інновацій з огляду суб'єктивної цінності навчання. Крім того, індивідуальність та диференціація навчання втрачають свій сенс без психологічного відбору учнів та адаптації їх на початкових стадіях навчання. Найважливіше для психолога – визначити інтелектуальну, особистісну та мотиваційну готовність учня до навчання у тому чи іншому класі або навчальному закладі.

Іноді психологи доводиться вивчати причини неуспішності або відставання учнів. Як правило, визначаються: рівень розумового розвитку учня, мотивація навчальної діяльності, умови його виховання у сім'ї, положення у структурі неформальних взаємин класу, стан здоров'я та ін. Іноді достатньо дослідити рівень розвитку когнітивних, мотиваційних та операційних складових розумової діяльності, іноді необхідно провести патопсихологічне обстеження, що наближає даний вид діяльності шкільного психолога до

психолога клінічного.

Окремий напрям роботи практикуючого психолога навчального закладу – профорієнтація та рекомендації щодо вибору професії (Н.А. Побірченко, В.В. Рибалка). Основні завдання тут: вивчення здібностей та нахилів учнів з метою правильного вибору ними професії, рекомендації у пошуку психологічно виправданих програм індивідуального навчання, визначення шляхів саморозвитку та самовиховання для учнів.

У психологічному забезпеченні виховного процесу насамперед необхідно назвати профілактику та корекцію девіантної поведінки учнів. Шкільний психолог має засоби для раннього виявлення відхилень у поведінці, схильності до uzалежнень. виявивши такі тенденції, він уживає заходів для корекції індивідуального розвитку учнів та їх найближчого соціального оточення, аби не допустити поглиблення небажаних тенденцій (психологічна профілактика).

велике значення для педагогічної психології має робота з контактними групами (академічні групи, класи). тут психолог має справу з великим комплексом соціально-психологічних проблем: визначення неформальної структури класу, діагностика та корекція становища особистості у неформальних взаєминах, керівництво розвитком контактної групи, регуляція стосунків між учителем та учнівським колективом, профілактика та розв'язання конфліктів.

Індивідуально-психологічна робота з усіма учасниками навчально-виховного процесу пов'язана з охороною їхнього психічного здоров'я. Здійснюється вона в основному шляхом консультацій і націлена на розв'язання проблем особистого життя, корекцію та проектування життєвого шляху індивідуальності.

Психологія сім'ї та соціально-психологічного захисту населення. Численні консультативні служби – як правило, недержавні – забезпечують регуляцію подружніх стосунків та надають допомогу щодо виховання дітей у сім'ї (Т.В. Говорун, О.С. Кочарян, Т.С. Яценко). Головними тут виступають проблеми терапії міжособових взаємин, іноді доводиться вирішувати питання сексуального характеру. Діагностично-корекційна робота психолога з сім'єю

неодмінно торкається й найближчого соціального оточення людини, яке часто позначається термінами «громада», «спільнота». стосовно соціально-психологічного захисту населення варто згадати, що останнім часом відбулося кілька екологічних і технологічних катастроф, продовжуються бойові дії, до того ж на тлі значних соціально-економічних проблем. такі явища передусім відбиваються на психічному житті і здоров'ї людей. Численні дослідники зазначають зростаючу кількість постстресових розладів, самогубств, підвищене емоційне напруження та тривожність серед населення. тому особливої ваги набувають служби, що працюють з населенням району чи населеного пункту, що розташований у зоні бойових дій, підвищеного екологічного контролю, або у місцевостях, де живуть відселені (В.О. Моляко, В.Г. Панок, В.О. Скребець, Ю.М. Швалб, С.І. Яковенко).

Для психологів та соціальних працівників головним завданням тут є прищеплення нових форм поведінки в оточенні та сім'ї, котрі сприяли б реабілітації та збереженню психічного здоров'я кожного їхнього члена, активізація суспільних механізмів психологічної підтримки та розвиток навичок взаємодопомоги, робота з психічними травмами та психотравмуючими життєвими ситуаціями, формування позитивної життєвої перспективи.

Клінічна психологія основним завданням має реабілітацію людей, що перенесли захворювання, зазнали психічної травми або слабують на хронічні захворювання. Можна назвати два головних завдання, що їх вирішує клінічна психологія: формування здорового способу життя (прищеплення навичок саногенної поведінки) та психологічна корекція особистості у зв'язку із перенесеним захворюванням або іншими життєвими ускладненнями (В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук, О.С. Чабан).

Військова (В.В. Ягупов) та спортивна психологія (Г.В. Ложкін) – дуже схожі між собою галузі. Центральною проблемою тут є проблема протистояння, змагальності. в обох цих видах діяльності психолог має забезпечити досягнення мети, поставленої перед індивідом або групою, чітке виконання розподілених функцій, підготовку до активної діяльності військових або спортсменів, терапію психічних травм, одержаних унаслідок виконання професійних

функцій. важливим напрямом є й підготовка людей до дій в екстремальних умовах.

Відповідальна робота практичного психолога в середовищі армійського підрозділу або спортивної команди – це також відбір кандидатів на ту чи іншу посаду. відповідальність полягає у необхідності прогнозування поведінки людини в умовах спортивних змагань або бойових дій, у визначенні надійності та психологічної стійкості кандидатів. Отже, психологія має тут не тільки активізувати усі особистісні ресурси для досягнення поставлених завдань, а й забезпечити збереження й захист психічного здоров'я професійних вояків та спортсменів.

Юридична психологія передбачає дуже великий спектр функцій (М.В. Костицький, В.М. Синьов). Передусім це робота з психодіагностики та здійснення психологічної експертизи. Причому цей вид діяльності значно відрізняється від психодіагностики в інших галузях. Якщо в останньому випадку добровільна участь клієнта є неодмінною умовою його участі у професійних діях психолога, то тут досить часто принцип добровільності не зберігається. тому психологи юридичних служб застосовують прийоми, що забезпечують достовірність одержуваної ними інформації поза волею клієнта або всупереч його волі. відтак найважливіше для психолога – розрізнити, коли клієнт подає правдиву інформацію, а коли ні.

Під час здійснення психологічної експертизи іноді доводиться за мінімальної інформації (докази, якими володіє слідство) побудувати психологічний портрет людини, котра їх залишила, розробити опис поведінки та звичок, що можуть бути притаманними для підозрюваного.

Значна робота проводиться в юридичній психології щодо перевиховання, виправлення особистості засудженого (*пенітенціарна психологія*). Головне завдання тут – корекція структури особистості або окремих її рис у людей, що перебувають в ув'язненні. По-перше, розробляється програма деструкції негативного досвіду, звичок та настанов. По-друге, здійснюються заходи стосовно адаптації людини до вимог і правил неконфліктної поведінки в суспільстві, прищеплюються навички саморегуляції та самоадаптації, які

стануть необхідні після звільнення.

Крім названого вище, практикуючи психологи юридичних служб займаються психологічною реабілітацією співробітників правоохоронних органів та потерпілих, здійснюють професійний відбір та контролюють процес професійної адаптації, беруть участь в аналізі криміногенного стану, здійснюють спеціальну підготовку з особовим складом.

Предметом екологічної психології є екологічна свідомість і спосіб життя людини. Головною прикладною проблемою тут є віднайдення психологічних ресурсів і можливостей зміни способу життя людей у нових умовах проживання, віднайдення ними можливостей в освоєнні нового середовища існування (В.О. Скребець, Ю.М. Швалб). Маємо констатувати, що умови життя людини – як соціальні, так і природні – змінюються дуже швидко. тому життєвий досвід, усталені звички, ритуали, що були сформовані в процесі життєвого шляху, стають малоефективними або взагалі – унеможливлюють адаптацію. Практикуючі психологи здійснюють терапію ускладнень та травм, що виникають в цьому процесі, сприяють формуванню відповідальної та свідомої поведінки людей, допомагають віднайти необхідні ресурси як у собі самому, так і у найближчому соціальному оточенні.

Прикладна психологія – це дуже динамічне і багатоаспектне явище. тому ми можемо бачити, як зароджуються й розвиваються нові її галузі – консультативна психологія, психологія здорового способу життя, психологія гри та ін. саме життя вносить свої корективи у структуру сучасної прикладної психології.

Таким чином, існують підстави стверджувати, що наукова і прикладна психології мають специфічні структури, які відрізняються між собою. види наукової психології розрізняють відповідно до предмету психологічних досліджень та основних умов і чинників, що на нього впливають (загальна, соціальна, вікова, експериментальна і т.п.). види прикладної психології розрізняються за *сферами* впровадження психологічних знань у суспільну практику в основному через психологічне практикування (педагогічна, юридична, військова, екологічна, інженерна і т.п.). Існують також цілісні

психологічні школи (психоаналіз, біхевіоризм, когнітивна психологія, гуманістична психологія і т. ін.), які поєднують у собі теоретичні засади, методологію і методики, практичні психотехнічні прийоми, вправи, методи та, власне, і психологічну практику.

5. Етичні засади професійної діяльності практичного психолога

Професійна діяльність практичного психолога регулюється не тільки законодавчо, тобто певними законами, інструкціями та методичними вказівками, а й *конкретними етичними нормами*. При цьому існують специфічні нормативні документи – етичні або деонтологічні кодекси, в яких зведено основні моральні вимоги до професійної діяльності спеціаліста.

Найважливішою умовою професійної роботи практичного психолога з клієнтом та його найближчим соціальним оточенням є дотримання етичних норм. Психолог може не володіти тією чи іншою методикою, не знати про котрусь з теорій у психології, але принципово важливим для практичного психолога є відоме гасло – *«не зашкодь!»*. Століттями відпрацьоване законодавство розвинутих країн, що будується на європейській культурно-правовій традиції, узгоджується із перевіреними роками практики етичними вимогами до професії практичного психолога. Усе це унеможливорює завдання свідомої шкоди клієнтові без серйозного покарання. У даному випадку певні правові інституції, держава і громадськість, у тому числі і професійна, стають на захист прав громадянина навіть тоді, коли йому завдано моральної шкоди.

Неетичні дії практикуючого психолога у розвинутих країнах можуть мати значні наслідки, оскільки дуже часто вони підпадають під такі моральні та юридичні поняття, як «завдання моральних збитків», «замах на гідність громадянина», «розповсюдження професійної таємниці»,

«психологічний тероризм», «порушення особистісного суверенітету» і т. ін. Такі дії можуть каратися не тільки великими штрафами, а й припиненням дозволу надавати психологічні послуги (позбавленням ліцензії). Практично в усіх випадках грубого порушення етичних норм спеціаліст позбавляється (назавжди або тимчасово) ліцензії, права на професію. Здійснюється це або

відповідними державними органами, або професійними асоціаціями, яким законодавчо надано це право (наприклад – Великобританія, Німеччина, Польща, США та ін.).

У нашій країні законодавче регулювання діяльності у сфері психологічної практики та надання психологічних послуг ще практично не розроблено. Навіть у процесі професійної підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах практично не здійснюється навчання основам професійної етики. Усі ці обставини можуть призвести до непрофесійного застосування психологічних методів, до того, що психологічну допомогу населенню намагаються надавати непрофесіонали. Тому нині особливої ваги набуває неухильне дотримання норм професійної етики усіма психологами, педагогами, соціальними педагогами, особливо це стосується працівників психологічних служб.

Існують професії, для яких не є необхідним дотримання професійної етики. Точніше – професійна етика у даному випадку збігається із загальними етичними нормами і правилами поведінки, що прийняті у суспільстві. Це, наприклад, професії інженера, програміста, економіста, водія. Інша ж група професій (соціономічні професії) передбачає специфічні етичні правила поведінки у процесі виконання службових обов’язків. До цієї групи професій належать лікарі, педагоги, юристи, соціальні працівники, практикуючі психологи та інші фахівці, професійна діяльність яких пов’язана з наданням певних послуг іншим людям.

У чому різниця між цими двома групами професій? Чому одні не потребують, а інші потребують специфічних моральних умов для свого здійснення? Відповідь на ці запитання може бути пов’язана з двома причинами.

Перша: професії, до яких належить прикладна психологія і психологічна практика, своїм предметом мають не технічні або знакові системи, а людину, її життя та здоров’я, її долю й життєві перспективи, її внутрішній світ, її людську гідність і достоїнство, її статус в суспільстві.

Друга причина – особливості реалізації професійних функцій у процесі надання психологічної допомоги. В одному випадку рольова поведінка, індивідуальність фахівця не мають принципового значення для успішності його

роботи, в іншому – вони є неодмінною, а почасти й найпершою умовою. Реалізація функцій у професіях типу «людина – людина» здійснюється через виконання певних професійних ролей («психотерапевт», «лікар», «вчитель» та ін.). Іноді сама роль є інструментом впливу професіонала на іншу людину.

У процесі психологічного практикування фахівцям дуже часто доводиться грати певні ролі задля досягнення психотерапевтичного або психокорекційного ефекту (див. напр. О.Ф. Бондаренко, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелєва, Т.С. Яценко та ін.). Часто у процесі консультування або групової роботи (особливо – гри) психолог змінює свою роль відповідно до тих завдань, що були ним поставлені, та до обставин, котрі складаються у терапевтичному процесі. Усе це вимагає від спеціаліста глибокого психологічного розуміння:

- життєвої ситуації клієнта та його реальної життєвої проблеми;
- своєрідності, унікальності особистості клієнта, його індивідуальності (неповторності);
- актуальної терапевтичної ситуації консультування або психокорекційної гри (групова динаміка);
- механізмів міжособистісної взаємодії та обґрунтованого прийняття конкретної лінії поведінки (ролі);
- особливостей сприйняття клієнтом власного образу та розвиненої особистісної і професійної рефлексії.

Практичний психолог має бути відстороненим від власних професійних ролей і вміти свідомо керувати ними. Досвідчені психотерапевти зазначають, що у практичній роботі важливо не переносити риси непрофесійних ролей на професійні. Недотримання цього правила тягне за собою перенесення особистісних проблем терапевта на клієнта, що є неприпустимим і зазвичай помітно шкодить обом.

Методи, що застосовуються у прикладній психології, можуть серйозно змінити внутрішній світ людини, перебудувати її світосприймання, змінити ставлення до найближчого соціального оточення, сформувати нові та знищити старі форми поведінки. Спеціаліст, що здійснює психодіагностику, психокорекцію, психопрофілактику, *несе повну юридичну та моральну*

відповідальність за наслідки цієї роботи. Адже ніхто (крім виняткових випадків) не має права вирішувати за людину, що для неї є благо, а що ні. Ніхто, крім самої людини, не може визначати її життєвий шлях, її долю, обирати супутників життя, нав'язувати свої переконання. Усе це можна вважати складовими особистісного суверенітету клієнта.

Найдорогоцінніше у професіях педагога, соціального педагога, психолога – це *довір'я*. Без нього більшість методик і методів практичної роботи втратили б свій сенс. Зі встановлення довіри між клієнтом і психологом починається будь-який вид роботи у психологічній практиці (іноді це називають: «терапевтичний альянс», «рапорт»). Як правило, чим делікатніша проблема клієнта, тим важче встановити необхідний для роботи рівень довіри. Тому *найтяжчою професійною провиною* і водночас верхом непрофесіоналізму є *втрата довіри клієнта до психолога*. Людину, що систематично припускається таких помилок, слід вважати професійно непридатною.

За кордоном існує цілий напрям у психологічній науці, – *психологічна деонтологія*, який досліджує особливості поведінки практичного психолога, консультанта або психотерапевта, у різних ситуаціях надання ними психологічної допомоги. Іноді на практиці доводиться стикатися із дуже складними проблемами, коли психолог має вибирати між додержанням загальних норм, прийнятих у даному суспільстві, громаді, і необхідністю реалізації своїх професійних функцій. У численних посібниках і підручниках аналізуються складні випадки з практики та розкриваються методи розв'язання подібних проблем.

Необхідно зазначити, що далеко не в усіх випадках наука може дати прості й вичерпні відповіді на те чи інше моральне питання (проблему), що виникає в процесі практикування. Такі неоднозначні ситуації трапляються в роботі кожного спеціаліста. І кожного разу психолог має прийняти рішення, яке не поставить під загрозу честь і гідність особистості клієнта або його найближчого оточення. При цьому орієнтиром повинні бути загальні принципи морального кодексу психолога.

Слід зазначити, що психологія – як наукова, так і прикладна – виникли і

сформувались у лоні європейської цивілізації. Отже вони не можуть існувати поза європейським культурним контекстом, поза загальнолюдськими (точніше – християнськими) моральними нормами. У найбільш узагальненому вигляді ці норми були сформульовані у *Декларації прав людини* та у багатьох законодавчих актах розвинутих країн. Ці документи є основоположними для всіх працівників соціальних служб та покладені в основу багатьох професійних етичних кодексів. Не переповідаючи їх дослівно, спробуємо розглянути фундаментальні етичні принципи професійної діяльності практичних психологів.

Перше, на що необхідно звернути увагу працівникові психологічної служби, – це унікальність та неповторність кожної особи (*принцип індивідуалізації*). Психологічна практика – це робота з індивідуальністю людини. Тут соціальне або біологічно типове відступає на другий план, є тільки основою, на якій надбудовується індивідуальність (Б. Г. Ананьєв, С. Д. Максименко, В. С. Мерлін, Л. М. Собчик).

Усі відомі теорії особистості твердять, що її структуру складають від кількох десятків до кількох сотень основних рис, факторів або якостей, що всі вони пов'язані між собою та впливають одна на одну, що вони або компенсують (пригнічують) дію іншої, або підсилюють. Такі багатозначні взаємовпливи (В. С. Мерлін) зумовлюють індивідуально неповторні реакції особистості на зовнішні стимули, індивідуально неповторну поведінку. Можна знайти двох людей, стилі поведінки яких схожі між собою, але не можна у жодному з випадків стверджувати, що вони тотожні. Усе це є виявом індивідуальності в людині.

Наголос на індивідуальному (точніше – *індивідуальнісному*) підході до клієнта є принципово важливим, оскільки типізація, усереднення в роботі практичного психолога спричиняють неточну постановку діагнозу та застосування неадекватних засобів психологічної допомоги.

Індивідуальнісний підхід, що відіграє центральну роль із-поміж моральних принципів, породжує низку похідних. Серед них назовемо принцип «*не зашкодь*». Він полягає в тому, що психолог не повинен нав'язувати

клієнтові власні стереотипи світосприймання або поведінки, власні моральні стереотипи. Необхідно сприймати клієнта таким, яким він є. Головне тут – *не оцінити, а зрозуміти*. Тобто консультант або терапевт мають безоцінково ставитися до клієнта. Усе це «дає змогу некваліфікованому психологові досягти розуміння життєвого шляху, що є відмінним від його власного».

Досвід психокорекційної роботи свідчить, що найбільша кількість помилок і порушень принципу «не зашкодь» відбувається саме через нерозуміння позиції клієнта, особливостей його індивідуальності або через низький рівень психологічної культури консультанта. Практикуючий психолог має орієнтуватися передусім не на власні уявлення про те, що є добре, а що ні, а на систему цінностей клієнта. Феномен «приєднання» до позиції клієнта має посідати постійне місце у структурі професійної діяльності кваліфікованого спеціаліста.

Принцип добровільності або добровільної участі клієнта у діях психолога. Ніхто не має права примушувати людину проходити психологічне обстеження або брати участь у корекції стилю її спілкування, особистісних та індивідуальних рис, поведінки. Така робота може здійснюватися лише за умови доброї волі клієнта. Більше того, він має право перервати діагностично-корекційну роботу в будь-який момент.

Необхідною умовою продуктивної взаємодії клієнта з психологом є свідоме ставлення першого до діагностично-корекційної роботи, в якій він бере участь. Психолог має поставити клієнта до відома про зміст і завдання його професійних дій, про їх можливі наслідки для клієнта та його найближчого оточення. При цьому обов'язковим є повідомити клієнта про результати діагностики.

Із наведеного вище правила є два винятки. Перший полягає у тому, що психологічна практика здійснюється поза волею людини, коли та не в змозі свідомо підходити до процесу діагностично-корекційної роботи через хворобу або перебуває у стані зміненої (неповної) свідомості та потребує невідкладної допомоги. Другий виняток – це судовопсихологічна експертиза. Тут психолог здійснює свої професійні дії за рішенням судових інстанцій і не передбачає

співробітництва клієнта у цьому процесі. Варто пам'ятати, що у даному випадку можуть бути застосовані специфічні методи діагностично-корекційної роботи.

Конфіденційність у роботі психолога – чи не найвідоміший з принципів професійної етики. Разом із тим він не може бути абсолютним.

Крайні тлумачення цього принципу видаються однаково непрофесійними. Але у практичній роботі довкола цього виникає багато проблем. З одного боку, психолог має прагнути максимальної відкритості у своїй роботі, з іншого – має забезпечити нерозповсюдження інформації, яка може зашкодити клієнтові або його найближчому соціальному оточенню. Найважливіше – не завдати шкоди клієнтові. Якщо виникають спірні етичні питання, вони, як правило, вирішуються на користь клієнта. Винятки з цього правила складають випадки, коли існує реальна загроза іншим людям або самому клієнтові. Про такі виключення з правил клієнт повідомляється перед початком роботи.

Умова, що тісно пов'язана з попередньою, стосується *адекватного представлення результатів тестувань та іншої психологічної інформації*. Тут спеціалісти з деонтології називають кілька вимог.

Першою є обов'язковість для психолога повідомляти клієнта або його близьких про результати та можливі наслідки діагностично-корекційної роботи.

Друга – ця інформація має бути адекватною рівневі психологічної та загальної культури споживачів.

Третя полягає в тому, що усвідомлення власних проблем та особистісних характеристик суттєво впливає на поведінку людини, тому подання інформації має не травмувати клієнта, а спонукати до соціально схвалюваного розвитку його особистості.

У випадку, коли інформація надається третім особам, прийнято також ураховувати можливість її несанкціонованого розповсюдження та некомпетентних з огляду практичної психології дій цих осіб. Психолог має враховувати й соціально-психологічні наслідки корекційної роботи з клієнтом. Адже самий факт участі останнього у цій роботі може негативно позначитися на його психологічному комфорті і соціальному статусі.

Суворе додержання моральних принципів у роботі не виключає імовірності виникнення складних моральних і професійних ситуацій. Так, іноді додержання одного морального принципу заходить у протиріччя з іншими. Досвідчені психологи керуються у таких випадках передусім інтересами клієнта та громадської безпеки.

Поки що єдиним документом, який регламентує діяльність психологічних служб, є *Етичний кодекс Товариства психологів України*. Тому робота у практичній сфері нині пов'язана із напрацюванням досвіду застосування етичних принципів до конкретних випадків діагностично-корекційної роботи.

Етичний кодекс насамперед передбачає застосування таких загальних етичних принципів: *повага до особистості, захист людських прав, почуття відповідальності, чесність та відвертість стосовно клієнта, обережність щодо використання методів і процедур, професійна компетентність, твердість у досягненні мети втручання, наукове обґрунтування останнього*.

Тепер детальніше зупинимося на тлумаченні принципів, які увійшли до Етичного кодексу Товариства психологів України, та можливостях їх застосування на практиці.

Відповідальність. Звичайно, кожному психологові добре відомо, що він несе особисту відповідальність за свою роботу та її можливі наслідки, за надійність використовуваних методик та об'єктивність результатів. Цей принцип є обов'язковим для фахівців в усіх напрямках його діяльності – психодіагностиці, психокорекції, психопрофілактиці тощо. З погляду застосування цього принципу в системі освіти слід наголосити на особливій відповідальності шкільного психолога перед дітьми, а також іншими учасниками навчально-виховного процесу – вчителями та батьками. Мова йде про те, що коли інтереси дитини, які насамперед має обстоювати психолог, вступають у протиріччя з інтересами інших дітей чи дорослих, психолог має виконувати свої функції з максимальною *неупередженістю*. Персональна відповідальність психолога перед дітьми полягає також у збереженні даних психологічних обстежень у таємниці або в переданні їх третім особам лише з особистого дозволу самих дітей. На превеликий жаль, цей пункт часто

порушується психологами.

Компетентність. Основний зміст цього принципу полягає в тому, що практикуючий психолог повинен постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності, поповнювати свої знання про нові наукові досягнення в галузі його діяльності. *Психолог має брати на себе лише ті завдання, для виконання яких він має відповідну освіту та володіє методами їх реалізації.* У разі неспосильності завдання він має попередити про це клієнта і передати вирішення його проблеми компетентному спеціалістові або допомогти людині налагодити контакт з професіоналами, які можуть забезпечити адекватну допомогу.

Психолог не має права застосовувати методи й процедури, які не пройшли достатньої апробації або не повністю відповідають *науковим стандартам.* У протилежному випадку він зобов'язаний попередити про це зацікавлених осіб і бути особливо обережним у своїх висновках та рекомендаціях. При інтерпретації даних психологічного обстеження йому слід уникати пояснень щодо структури тесту чи його змістових проявів.

Психолог *не має права передавати* психодіагностичні, психотерапевтичні чи психокорекційні методики для користування некомпетентним особам і зобов'язаний запобігати використанню методів психодіагностики професійно не підготовленими людьми.

При прийомі на роботу психолог має попередити адміністрацію, що в межах своєї професійної компетенції буде діяти незалежно, а професійне втручання в його діяльність може здійснюватися лише органом психологічної служби, якому психолог методично підпорядковується. Також слід звернути увагу зацікавлених осіб на необхідність зберігати таємницю психологічних досліджень і дотримуватись етичних правил даного Кодексу.

Слід зазначити ще один нюанс, який стосується принципу компетентності. Якщо психолог має особисті проблеми, які заважають виконанню його фахових обов'язків і є показником професійної непридатності, він звертається за допомогою до інших фахівців і свідомо коригує власні недоліки.

Психолог *не повинен* давати індивідуальні поради і виголошувати судження, не маючи достовірних знань про обстежуваного або ситуацію, в якій той перебуває.

Благополуччя клієнта. Робота практикуючого психолога спрямована передусім на досягнення виключно гуманних цілей, які передбачають зменшення обмежень на шляху вільного інтелектуального й особистісного розвитку кожної людини.

Під час роботи психолог суворо дотримується принципу добровільної участі клієнта у стосунках з ним, утримується від зайвих обстежень та поспішних висновків, дуже обачно висловлюється щодо питань норми і патології.

Усю свою роботу психолог проводить на основі безумовної поваги гідності та недоторканності особистості людини, активно захищає її права, визначені Загальною декларацією прав людини. Він завжди керується принципом чесності й відвертості, виступає одним із головних захисників інтересів особистості перед суспільством, якщо вони кимось порушуються.

Морально-позитивний ефект дослідження. Цей принцип має ураховуватися у випадках проведення експериментальних досліджень. Зміст його полягає в тому, що при плануванні та участі практикуючого психолога в дослідженні мають бути однозначно сформульовані цілі й проблеми, чітко окреслені необхідність такої роботи та контингент досліджуваних. При цьому психолог сам обирає методи роботи й забезпечує належний рівень надійності результатів, обов'язково розглядаючи як найбільш імовірну, так і альтернативну гіпотези. Ризик ненавмисного негативного впливу дослідження має зводитися до мінімуму. Психолог заздалегідь повинен поінформувати обстежуваних про їхнє право відмовитися від участі в дослідженні, а отримавши згоду, має переконатися у незалежності цього рішення.

Кваліфікована пропаганда психологічних знань. Даний принцип передбачає те, що інформуючи непрофесійну громадськість про свою діяльність, практикуючий психолог має робити це на основі об'єктивних і точних даних таким чином, щоб не зашкодити професії. Неприпустимим є

інтерпретація психологом певних психічних явищ на основі ненаукових, позанаукових концепцій і «теорій» (астрологія, нумерологія, соціоніка, біоенергетика і т. ін). Психолог не повинен давати тих обіцянок, які він не в змозі виконати.

Використовуючи засоби масової інформації, психолог зобов'язаний попередити людей про можливі негативні наслідки їх звертання до професійно некомпетентних осіб і вказати, де і в кого можна отримати кваліфіковану психологічну допомогу. Крім того, поради психологів у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненому вигляді без посилянь на конкретні випадки. У разі необхідності продемонструвати випадок допускається анонімна інтерпретація події.

Професійна кооперація. Цей принцип покликаний регулювати стосунки практикуючого психолога зі своїми колегами. Психологи повинні поважати професійну компетентність, обов'язки і відповідальність своїх колег та представників суміжних професій. Це не означає, що вони не мають права на наукову критику, але при цьому має бути виключено дискредитування колег або представників інших професій, які використовують ті ж самі або інші наукові методи чи належать до інших наукових шкіл чи напрямів.

Розв'язуючи спірні питання, психологи керуються передусім положеннями Етичного кодексу, а у складних випадках арбітром може виступати Комітет з етики, заснований Товариством психологів України.

Таким чином, розглянувши морально-етичні принципи діяльності практичних психологів і деякі ситуації та випадки їх застосування у практиці, слід наголосити, що з етичного боку від практичного психолога вимагається передусім глибоке розуміння суті життєвої ситуації людини та особливостей її індивідуальності.

6. Психологічна служба як соціальне явище

В сучасному житті спостерігається збільшення кількості професій і спеціалістів, предметом яких є суспільне або особисте життя людини. Навіть короткий огляд професійної діяльності спеціалістів, основним предметом яких

є психічне життя людини, її ставлення, переконання, почуття, комунікативні уміння та ін., свідчить про досить широкий спектр методів і прийомів їхньої роботи. Назви посад, що вони обіймають, можуть бути різними: психолог, консультант, терапевт, соціальний працівник, радник. Разом із тим, спільною основою перелічених видів професійної діяльності є *прикладна (практична) психологія і психологічна практика*. Тому всі ці фахівці можуть бути названі *практикуючими (практичними) психологами*. Тут важливо розуміти, що практичний (практикуючий) психолог – це професіонал у галузі прикладної психології який має спеціальну вищу освіту і здійснює *психологічну практику (практикує), застосовуючи у своїй роботі науково обґрунтовані, перевірені і валідні методи*. Його діяльність передусім спрямована на надання допомоги людині, що переживає складні життєві обставини або утруднення в спілкуванні чи співпраці з оточуючими. Специфіка психологічної допомоги полягає передусім у зменшенні гостроти переживань, рівня психоемоційної напруги особистості; корекції її ставлень, настанов, відношень, уявлень; формуванні нових і розвиток існуючих нахилів, здібностей, умінь і компетенцій, які покращать процес адаптації людини до мінливих умов природного і соціального середовища. Уся ця робота ґрунтується на глибокому розумінні законів психічного життя людини, сутності психічних явищ і процесів, застосуванні специфічних психологічних методів впливу на іншу людину.

Практичний психолог виконує свої професійні функції за допомогою специфічних прийомів, методів і технологій, які побудовані на наукових знаннях про механізми функціонування психіки, законах людської поведінки й розвитку. Основними видами діяльності практичного психолога є практична психологічна діагностика, психотерапія, психологічна прогностика, психологічна профілактика, психологічна реабілітація, психологічна корекція індивідуальних рис, настанов, уявлень, поведінки й розвитку людини. *Практикувати у галузі психології (надавати психологічні послуги) мають право тільки спеціально підготовлені професіонали.*

Практикуючі психологи зараз гуртуються у численних професійних і громадських організаціях – товариствах, спілках, асоціаціях. Існує велика

кількість недержавних установ (фірм, корпорацій), що надають психологічну допомогу і послуги як окремим громадянам, так і установам, у тому числі і промисловим організаціям – кадрові агенції, консалтингові компанії, реабілітаційні та консультаційні центри і кабінети.

Організаційною формою прикладної психології у тій чи іншій сфері суспільного життя і виробництва є психологічна, соціальна або соціально-психологічна служба.

Психологічна служба – це цілісна структурована сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що входять до єдиної субординативної системи (як частина більш загальної системи), основу якої складають фахівці у галузі прикладної (практичної) психології і яка має специфічні та єдині мету, завдання і методи роботи. Зазвичай психологічна служба являє собою сукупність методичних і практичних центрів, спеціалізованих консультативних кабінетів, спеціальних закладів соціальнопсихологічної реабілітації, включає посади консультантів, радників, аналітиків, психологів, соціальних працівників.

Основною метою діяльності психологічної служби є підвищення ефективності діяльності персоналу та (або) споживачів послуг (клієнтів) засобами прикладної психології і, одночасно, захист їхнього психічного здоров'я і соціального благополуччя.

Важливо наголосити, що підвищення ефективності діяльності персоналу засобами прикладної психології досягається тільки за умови збереження психічного здоров'я і благополуччя людей, шляхом оптимізації їх діяльності і спілкування, виявлення внутрішніх, особистісних, ресурсів і можливостей на основі гуманістичного підходу з дотриманням усіх етичних норм. Ні в якому випадку психолог не може застосовувати свої знання і методи роботи на шкоду клієнтові або для одержання власного зиску.

В цілому, поняття «служба» близьке за своїм змістом до понять «служити», «прислужувати», «забезпечувати», «допомагати». У великих соціальних системах (галузях) існує багато різноманітних служб, – медична служба, служба технічної підтримки, протокольна служба, інформаційна служба, контрольно-ревізійна служба, господарська служба і т. ін. Навіть із

самих назв стає зрозумілим функція кожної з названих служб, – допомагати в реалізації основної функції організації (відомства), забезпечувати або створювати необхідні умови для виконання співробітниками основних завдань, забезпечувати діяльність основного персоналу необхідними ресурсами (матеріальними, інформаційними, кадровими, технічними і т. ін.).

Наприклад, психологічна служба системи освіти покликана надавати допомогу всім учасникам навчально-виховного процесу в їх діяльності – учінні, навчанні, вихованні, розвитку і формуванні. Застосовуючи свої специфічні методи і прийоми працівники служби забезпечують підвищення якості викладання навчальних дисциплін учителем, підвищення ефективності виховної роботи вчителів, батьків і вихователів, покращання учбової діяльності учнів.

Сьогодні в Україні *психологічні служби* функціонують у ряді галузей та державних інституцій: освіта, державна служба з надзвичайних ситуацій, органи внутрішніх справ, пенітенціарна система, медицина, система працевлаштування, соціальна служба для молоді, військово та ін.

Діяльність кожної з психологічних служб вносить свою частку в розвиток психологічної практики і прикладної психології. Разом із тим не можна ототожнювати психологічну службу з конкретним напрямом прикладної психології, оскільки усяка *психологічна служба є синтетичною по відношенню до напрямів прикладної психології*. Вона об'єднує в собі усі чи майже усі напрями прикладної психології. Скажімо, психологічна служба системи освіти спирається не тільки педагогічну чи вікову психологію, а й на клінічну, консультативну, психологію управління, психологію навчання, психотерапію, прикладну психодіагностику та ін.

Сучасні психологічні служби в Україні відрізняються розмаїттям як структури, так і функцій та завдань, що ними виконуються. Зараз це найпопулярніші сфери професійної діяльності практичних психологів. Зупинимося на кількох найбільш розповсюджених зараз напрямках роботи психологічних служб та їхніх завданнях.

Історично першою галуззю, де сформувався суспільний запит на

практичне застосування психологічних знань у нашій країні, є освіта.

Тут відбуваються інтенсивні процеси становлення нової педагогіки, яка неможлива без ґрунтового знання про індивідуальність вихованця, учня, студента та особливості міжособистісної взаємодії у навчально-виховному процесі. Необхідність гуманізації та індивідуалізації навчання, втілення в практику ідей дитиноцентризму (В.Г. Кремень) а, значить, застосування новітніх методів навчання, виховання, стимулювання саморозвитку учнів вимагає психологічного забезпечення навчально-виховного процесу. Всі його учасники – учні, батьки, і, у першу чергу – педагогічні працівники, потребують професійної психологічної допомоги для ефективного здійснення своєї основної діяльності – учіння, навчання, виховання, розвитку і саморозвитку (Г.С. Костюк).

Від психолога у школі очікують розв'язання численних конфліктних ситуацій, здійснення відбору дітей для навчання у спеціалізованих класах, визначення ефективності тих чи інших педагогічних методів, адаптації дитини до нових умов навчання, нового учнівського колективу, роботи з профілактики правопорушень та неуспішності, ефективного спілкування з батьками та багато іншого. Помітні проблеми існують із діагностикою відхилень у психічному розвитку дітей та складанням програм їх корекції, адаптації дітей, що мають особливі освітні потреби, до класного колективу. Ці і багато інших проблем є предметом діяльності психологічної служби системи освіти України (О.В. Киричук, С.Д. Максименко, В.Г. Панок). Психологічна служба системи освіти була започаткована в Україні у 1991 році і з тих пір, невпинно розвивається збагачуючись не тільки чисельно, а й методично.

Однією з сфер суспільного життя, де відчувається потреба у кваліфікованій психологічній допомозі є система соціальних служб для молоді. Тут функціонують центри соціально-психологічної допомоги та консультативні кабінети. Основні проблеми, над якими працюють фахівці цієї сфери: профілактика схильності до правопорушень, наркоманії, алкоголізму серед неповнолітніх, безробіття, проблеми молоді сім'ї, проблеми соціального захисту і надання психологічних послуг незахищеним категоріям громадян.

Іноді виникає необхідність в організації груп психотерапії або психокорекції та проведенні спеціальної роботи з молодими людьми, що мають подібні життєві проблеми. Тож психологи, котрі працюють у цій службі, іноді практикують як консультанти або керівники тренінгових груп.

Сферою суспільної практики, яка заявила про необхідність практичного застосування психологічних знань, була політика (М. Н. Корнєв, М. М. Слюсаревський). Спеціалісти з політичної психології, як правило, працюють в інформаційних або соціологічних центрах різних партій, політичних угруповань або командах окремих політичних лідерів. Змістом їхньої роботи є аналіз суспільних процесів, даних соціологічних та соціально-психологічних опитувань, поведінки тих чи інших лідерів або груп, формування іміджу кандидата або партії, формування основ інформаційної політики, соціально-психологічне навчання окремих функціонерів та ін. На основі отриманих даних психолог готує рекомендації з різних питань політичної діяльності: стратегія передвиборчої боротьби, імідж політичного лідера або партії, випуск друкованої продукції, – газет, листівок, агітаційних плакатів та ін. В основному робота практикуючого психолога тут – це робота консультанта або радника.

Важливим замовником психологічних послуг, особливо в сучасній соціально-політичній ситуації та ситуації, коли створюється нова поліція, є органи внутрішніх справ. У цьому відомстві ефективно функціонують психологічні служби. Створення їх було довготривалим і непростим (В. І. Барко, М. В. Костицький, В. М. Синьов, С. І. Яковенко).

Основним напрямом роботи психологів-співробітників органів внутрішніх справ є робота з персоналом. Зокрема, вирішення наступних завдань:

- здійснення професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ та навчання у галузевих навчальних закладах з метою визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності;
- здійснення психологічного вивчення працівників, які переатестуються, з метою визначення їх психологічних характеристик та прогнозування психологічної готовності до виконання ними певних

оперативно-службових завдань;

- психологічна підготовка працівників до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в екстремальних умовах;
- здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах.

Іншим напрямом роботи фахівців психологічної служби є психологічне супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України:

- упровадження досягнень сучасної психології в процес розкриття та розслідування злочинів;
- надання психологічної допомоги працівникам органів внутрішніх справ під час охорони громадського порядку та при забезпеченні переговорної діяльності;
- розроблення та впровадження новітніх психологічних технологій в оперативно-службову діяльність.

Третій напрям – психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України, здійснення психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ, надання психологічної допомоги особам, прийнятим на службу, в адаптації до умов оперативно-службової діяльності.

Різноманітними є функції психологів, які працюють у Збройних Силах. Передусім – це відбір претендентів на різні армійські спеціальності; особливо це стосується пілотів, операторів радіолокаційних станцій, моряків, вояків мобільних сил та ін. Важливий напрям роботи військових психологів – соціально-психологічне забезпечення боєздатності підрозділів. Шляхом соціально-психологічного обстеження виявляються оптимальний склад та розподіл функцій між членами екіпажу або підрозділу. Основні види роботи – психодіагностика, консультування, психологічна реабілітація, включене спостереження (В.В. Ягупов).

Глибоке реформування Збройних Сил в останні роки, що було обумовлено бойовими діями на Сході країни, по-новому поставило питання про

роль і значення психологічного забезпечення діяльності Армії та інших військових формувань. Основним завданням психологів зараз є формування і підтримка на належному рівні психологічної готовності військовослужбовців до бойових дій. У зв'язку з цим, психологічна служба в армії виконує наступні завдання:

- професійно-психологічний відбір кандидатів на службу та навчання у галузевих навчальних закладах з метою визначення їх психологічної готовності до різних видів військової діяльності;
- психологічна підготовка військовослужбовців до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в умовах бойових дій;
- здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах, зміцнення бойового духу і військової дисципліни;
- психологічна реабілітація військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, мають поранення і таких, що змушені адаптуватися до мирного життя.

Беззаперечно велику допомогу надають Армії психологи-волонтери, науковці, працівники психологічної служби системи освіти, клінічні психологи, уся психологічна громадськість.

Праця з сімейного консультування та сімейної терапії ведеться в основному на приватній основі. Основне завдання психолога – допомога у розв'язанні сімейних конфліктів, вирішення питань виховання дітей у сім'ї, сексуальні проблеми клієнтів, взаємини між подружжям. Сімейні проблеми є багатоаспектними і, у багатьох випадках, доволі складними. Тому в останні роки спостерігається спеціалізація психологів у тому чи іншому напрямі сімейної терапії і консультування (Т. В. Говорун, З. Г. Кісарчук).

За прикладом розвинутих країн у нас відкриваються психореабілітаційні та соціально-реабілітаційні центри для осіб, котрі вийшли з ув'язнення, наркоманів, безробітних, безпритульних та ін. Зміст роботи психолога там – психологічна реабілітація та психокорекція особистості людини, гамування посттравматичних стресів, негативних настанов, агресії, нав'язливих станів, акцентуацій характеру, різного роду залежностей.

Ми коротко описали лише основні галузі застосування психологічних знань у діяльності психологічних служб. Разом із тим, психологічна практика дуже динамічне і багатогранне явище. Ми можемо спостерігати як прямо зараз народжуються і формуються нові її галузі – екологічна психологія, консультативна психологія, психологія здорового способу життя, психологія управління та ін. Саме життя вносить суттєві корективи у структуру сучасної психологічної практики.

Отже, основними ознаками, що характеризують психологічну службу є:

- основною метою діяльності психологічної служби є підвищення ефективності професійної діяльності персоналу та клієнтів (споживачів послуг) засобами прикладної психології;
- захист психічного здоров'я і соціального благополуччя персоналу та клієнтів (споживачів);
- застосування науково обґрунтованих психологічних методів, методик і технологій;
- предметом діяльності фахівців служби є внутрішній світ людини, її особистість (ставлення, наміри, здібності, спрямованість, емоції і т.п.) та соціально-психологічні аспекти соціальних стосунків у великих і малих групах;
- переважна більшість фахівців, що входять (працюють) в службі є дипломовані практичні психологи;
- структурна цілісність, підпорядкування і координація дій підрозділів і окремих фахівців служби;
- причетність (входження у якість окремого структурного елементу) до більш загальної організаційної структури (структура в структурі);
- методична і технологічна цілісність – застосування єдиних методик, протоколів, процедур і методів;
- скоординованість планів і програм діяльності різних структурних підрозділів служби.

Усі ці ознаки, на наш погляд, характеризують службу саме як службу а не як сукупність окремих підрозділів чи груп фахівців-психологів.

В основі діяльності фахівців психологічних служб лежить *психологічна*

практика – професійна діяльність з надання психологічної допомоги особистості, що потребує такої допомоги.

7. Етапи становлення і розвитку психологічної служби в Україні

У подовж багатьох років разом із розвитком психологічних ідей, концепцій і теорій існувала велика армія психологів, що працювали у закладах охорони здоров'я, на виробництві, в освіті, органах внутрішніх справ, авіаційній і космічній промисловості та інших галузях народного господарства. Зміст і результати їх діяльності часто не потрапляли на шпальти газет або у наукові публікації. Але ці психологи та їхня робота часто виступали як першоджерело для експериментально-дослідної та теоретичної роботи науковців. Тож настав час, хоча б схематично, окреслити діяльність практичних психологічних служб у нашій країні.

У розвитку психологічних служб в Україні маємо виокремити *шість основних етапів*:

1 доорганізаційний етап (кінець XIX – початок XX ст.). Особливістю цього етапу є напрацювання методик практичної роботи психолога та розуміння необхідності його постійної практичної роботи у закладах, установах, підприємствах.

Методики практичної психосоціальної роботи були створені в результаті здійснення експериментальної роботи дослідників, що займалися прикладними проблемами (Г. Мюнстерберг, В. М. Бехтерев, Дж. Дьюї, О. Ф. Лазурський та ін.). Одночасно виникає ідея про необхідність постійного *психологічного супроводу* інновацій у різних сферах суспільного виробництва та суспільного життя.

Реалізація професійного супроводу психологічних інновацій на ранніх своїх етапах здійснювалась шляхом створення товариств, спілок, професійних асоціацій. Зазначимо, до слова, що у розвинутих країнах і досі професійні асоціації психологів відіграють дуже значну роль у впровадженні психологічних знань і методик в суспільну практику.

2 організаційний (20–30 рр. XX ст.). Наприкінці 20-х років починають

створюватись відповідні служби у державних установах – лабораторії наукової організації праці на виробництві, педологічні служби в системі освіти, охорони здоров'я, на транспорті, відділення, відділи та інститути у системі вищої освіти, відповідні лабораторії у збройних силах і органах внутрішніх справ. Це створення підтверджено відповідними наказами і постановами уряду, уведенням відповідних нормативів, штатних одиниць і т.п.

3 адміністративна заборона; існування окремих елементів (30-ті – 80-ті роки). Цей етап обумовлений створенням і всевладдям радянської адміністративної системи яка не передбачала ніяких інших методів роботи з людьми крім адміністративно-ідеологічних. В радянській системі окрема людина розглядалась як гвинтик єдиного державного механізму і, тому, плюралізм думок, індивідуальний підхід і т.п. були не тільки непотрібні, а й шкідливі.

У повоєнні роки, поступово, в основному під впливом технічної революції та умовами протистояння з «капіталістичним світом», виникла необхідність врахування «людського фактору» в роботі технічних систем, – атомні електростанції, літаки, зброя різних видів, системи наведення і т.п. У зв'язку з такою необхідністю в окремих, як правило – «закритих», установах виникають відповідні лабораторії і відділи. Поступово відроджуються ергономіка, психологія праці, спортивна, клінічна і юридична психологія.

4 відродження, другий доорганізаційний етап (1985–1991 рр.). Цей етап пов'язаний з деградацією та руйнуванням радянської адміністративно-політичної системи. Поступово держава втрачає важелі управління суспільними процесами, відкриваються кордони, знову виникає плюралізм суспільної думки. У цей час знову відроджуються ідеї про необхідність психологічного забезпечення суспільних процесів, про індивідуальний підхід до кожної особистості, про врахування і використання внутрішнього потенціалу людини на виробництві та суспільному житті. Знову постає питання про необхідність створення психологічних служб. З'являються проекти та деякі законодавчі акти, що кладуть початок створенню психологічних служб в нових історичних умовах.

5 другий організаційний етап (1991 – 2004 рр.). Початок цього етапу ознаменовано здобуттям Україною незалежності та необхідністю створення самостійної держави. У цей період було розпочато створення відомчих психологічних служб та громадських спілок, товариств і комерційних організацій, що надають психологічні послуги. Так, у 1990 році було створено Товариство психологів України, у 1991 році започатковано психологічну службу в системі освіти, у 1993 – психологічну службу в збройних силах, у 1994 році – створено мережу центрів соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи, у 1998 – психологічну службу в органах внутрішніх справ.

При цьому вибухоподібно зросла кількість вищих навчальних закладів, як приватних, так і державних, що здійснюють підготовку психологів, соціальних працівників і соціальних педагогів. Постала нагальна необхідність методичного забезпечення і теоретичного осмислення діяльності психологічних служб.

При всіх, притаманних цьому періодові, коливаннях і нестійкості психологічних структур (одні відкривались, інші – закривались або перепрофілювались) головним результатом можна вважати законодавче оформлення діяльності психологічних служб, унормування статусу їх працівників, визначення функцій і повноважень.

6 сталий розвиток (2004 – т.ч.). Самий початок ХХІ століття ознаменований для практичних психологів сталим розвитком психологічних служб. Практично усі відомчі психологічні служби пройшли період юридичного і організаційного оформлення, визначення змісту і основних завдань своєї діяльності, побудови організаційних структур та системи підвищення кваліфікації і атестації спеціалістів.

Сказане не означає, що усі проблеми діяльності соціальних і психологічних служб вже вирішені. Дійсно, організаційні проблеми поступово відходять на другий план. На перший план висуваються проблеми якості роботи служб, значного підвищення ефективності професійної діяльності практичних працівників, вдосконалення їх методичного забезпечення. Найближчим завданням є налагодження тісної взаємодії між службами,

побудова національної системи соціальних і психологічних служб.

Для ілюстрації наведеної періодизації розвитку психологічних служб в Україні наведемо *окремі віхи із сучасної історії розвитку психологічної служби системи освіти*.

Систематична робота зі створення психологічної служби в освітній галузі почалася з 1991 р., коли в Інституті психології ім. Г. С. Костюка був створений новий підрозділ – Центр психологічної служби в системі народної освіти. Основним завданням роботи Центру було створення психологічної служби у системі освіти, – розробка нормативних документів, методичного забезпечення діяльності працівників служби, галузевих стандартів їхньої роботи.

Подією, що суттєво вплинула на розвиток прикладної психології в Україні, була Перша всеукраїнська конференція з практичної психології (м. Луцьк, 11-14 листопада 1991 р.). Саме в ході цієї конференції були обговорені шляхи та основні напрями розвитку психологічної служби, концепція її розвитку, проект положення про психологічну службу системи освіти, визначені організаційні моделі та стратегії.

Наша система освіти досить довго існувала без психологічної служби, а тому дуже повільно включала її в структуру свого функціонування. Труднощі взаємодії психологічної служби зі своїм замовником – системою освіти – зумовлені недостатньою визначеністю самого соціального замовлення. Ускладнювало процес становлення психологічної служби освіти ще й те, що вона одночасно почала охоплювати увесь комплекс психологічних проблем, які треба було розв'язувати в школі (в зарубіжних країнах включення різних аспектів відбувалося поступово згідно з соціальним замовленням освіти в даний час).

1993 року було прийнято «Положення про психологічну службу в системі освіти України», яке визначало сферу діяльності, права та функціональні обов'язки її ланок, а психологи стали називатися «практичними». Наступного, 1994 року в освітянських закладах України вже працювало 2852 практичних психологів. Тільки 471 із них (тобто 6,5%) мали базову вищу психологічну освіту. У 1995 р. психологічна служба освіти помітно розширилася. За рік

кількість практичних психологів збільшилася на 63% (на 1799 фахівців).

Важливим етапом у розвитку психологічної служби стало прийняття у 1996 р. доповнень до Закону України «Про освіту». Статтею 21 «Психологічна служба в системі освіти» було визначено, що за своїм статусом практичні психологи належать до педагогічних працівників. Психологічна служба пройшла етап становлення, довівши свою необхідність для соціальної і педагогічної практики. Практичні психологи і соціальні педагоги, здійснюючи свої професійні обов'язки, вирішували актуальні завдання сучасної освітянської галузі – оновлення змісту й форм навчально-виховного процесу, психологічний супровід педагогічних новацій, пошук і робота з обдарованими дітьми, захист психічного здоров'я учасників навчально-виховного процесу, профілактика алкоголізму, наркоманії, протиправної поведінки, насильства над дітьми, підвищення психологічної культури учнів, батьків, учителів, керівників освітніх закладів тощо.

Основним результатом діяльності служби за перші п'ять років стало розуміння керівниками освіти, вчителями та батьками необхідності впровадження надбань вітчизняної і зарубіжної психології у практику навчально-виховного процесу.

У липні 1998 р. Міністерство освіти України спільно з Академією педагогічних наук України створили Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи як наукову установу Академії педагогічних наук України і як головну організацію психологічної служби системи освіти України. Таким чином, організаційна структура психологічної служби набула завершеного вигляду.

Відповідно до завдань та змісту діяльності психологічної служби всупереч кадровим та фінансовим негараздам, часто на самому ентузіазмі формувалася і міцніла структура управління та науково-методичного забезпечення діяльності практичних психологів дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти. Великий досвід в організації та діяльності психологічної служби накопичився у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Сумській, Київській,

Чернівецькій та ряді інших областей.

У грудні 1999 р. було затверджено «Положення про психологічну службу», у 2001 р. до нього внесені зміни і доповнення. У даний час затверджено нову редакцію Положення про психологічну службу системи освіти яка відповідає сучасним умовам розвитку освіти в цілому, і психологічної служби, зокрема (2009 рік).

Служба набула чіткої структури, що створило умови для більш якісної організації її діяльності. Поступово упорядковувалися планування та звітність, створювалися умови для розвитку служби, видавалися навчально-методичні матеріали, що сприяло покращенню умов та якості роботи практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів.

З 1998 по 2002 р. психологічна служба зросла більш ніж на 2 тисячі осіб. Більшу половину (55%) склали практичні психологи з вищою базовою освітою.

Організаційно-управлінське, навчально-методичне та нормативно-правове забезпечення діяльності служби дозволило довести на кінець 2002-2003 навчального року чисельність практичних психологів та соціальних педагогів дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів до 7836 працівників (порівняно з 6651 особою у 2001-2002 н.р.). Це свідчить про тенденцію збільшення кількості фахівців психологічної служби освіти та розуміння практичними працівниками освіти її необхідності.

У 2004 році сталася значна подія в історії психологічної служби системи освіти України. 23 квітня відбулося засідання колегії Міністерства освіти і науки України, яка вперше за роки існування служби розглянула питання «Про стан і перспективи розвитку психологічної служби системи освіти». Рішення колегії визначило основні напрями діяльності психологічної служби на багато років вперед. Міністерство затвердило «Стратегію розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 року». Психологічна служба освіти України одержала суттєвий поштовх для вдосконалення як у кількісних, так і в якісних аспектах. З тих пір працівники психологічної служби відзначають 23 квітня як «День практичного психолога».

Одним із вагомих результатів колегії стало виокремлення (розведення)

посад практичного психолога та соціального педагога у закладі освіти. На початок 2007 – 2008 навчального року загальна чисельність працівників психологічної служби складала 15010 осіб, з них: практичних психологів – 10978, соціальних педагогів – 3313, методистів – 719.

Усі ці події дають підставу стверджувати, що у психологічній службі настав етап сталого розвитку. Сьогодні практичні психологи та соціальні педагоги майже по всіх позиціях прирівняні до педагогічних працівників.

Наступним етапом розвитку служби стало проведення у квітні 2008 року чергової колегії Міністерства, яка прийняла «Концепцію розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2012 року» та План дій з її виконання. Дана концепція передбачала суттєве збільшення чисельності працюючих психологів і соціальних педагогів, доведення їхньої чисельності до нормативної, створення осередків психологічної служби у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, покращання методичного забезпечення працівників служби та ін. Необхідно зазначити, що у вищих навчальних закладах різних типів і різного відомчого підпорядкування створюються і активно працюють психологічні служби. Помітний досвід накопичено у вишах Запоріжжя, Харкова, Львова, Миколаєва, Сум.

Характеризуючи *сучасний стан* розвитку психологічної служби системи освіти необхідно виокремити ряд основних *тенденцій*:

- процеси децентралізації, що відбуваються у державі, породжують низку питань щодо оптимізації науково-методичного забезпечення діяльності працівників служби, оптимізації її структури і змісту діяльності.

- збільшення чисельності працюючих у службі практичних психологів, соціальних педагогів і методистів обласних, районних (міських) центрів психологічної служби. При цьому збільшення чисельності свідчить про розуміння керівниками освіти і вчителями необхідності психологічного забезпечення навчально-виховного процесу. Відбувається це збільшення в основному у міських навчальних закладах. Проблемою залишається забезпечення фахівцями служби сільських шкіл.

- посилення дієвої взаємодії фахівців психологічної служби і фахівців

психолого-медико-педагогічних консультацій. Подекуди, особливо на рівні району, спостерігається й об'єднання організаційних структур (районних центрів і районних ПМПК або інклюзивні центри). Спонукає цей процес запровадження інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами.

– збільшення чисельності працівників служби не тільки у загальноосвітніх школах, а й у школах-інтернатах, закладах профтехосвіти, дошкільних і позашкільних навчальних закладах. Проблемою залишається забезпеченість фахівцями ЗВО усіх типів.

– методична неузгодженість. Працівники служби у своїй діяльності застосовують методики різного типу, іноді невисокої якості. Причиною цього є відсутність чіткої системи ліцензування психологічних послуг та спеціалістів що їх надають.

– невисокий ступінь готовності випускників ЗВО до практичної роботи у закладах освіти. В цьому аспекті актуальним є оновлення змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх практичних психологів, пошук шляхів формування професійно важливих рис особистості майбутнього спеціаліста у тому числі і через систему практикування.

Психологічна служба здійснює свою діяльність в складних соціально-політичних умовах. В результаті російської агресії з'явилися мільйони внутрішньо переміщених осіб, серед яких багато дітей, тисячі загиблих і поранених. Знову перед психологами і соціальними педагогами постали непрості виклики – надати психологічну допомогу постраждалим людям, методично і практично підтримати колег з інших відомств, громадських організацій, волонтерів. До вже існуючих, традиційних для освітян проблем – адаптації дитини до навчання і навчального закладу, просвітницька робота з усіма учасниками навчально-виховного процесу, профілактика девіантної поведінки, корекція поведінки і розвитку дитини додалися ще й проблеми роботи з психологічною травмою, горем, проблемами емоційного вигорання та ін.

Виходячи із зазначених тенденцій і проблем найбільш актуальними у даний час напрямками психологічного забезпечення освіти є:

– інтеграція структурних підрозділів психологічної служби, організацій,

установ, громадських об'єднань, які здійснюють свою діяльність у сфері психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу освіти, в цілісну багаторівневу систему надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу;

- соціально-психологічне проектування, моніторинг та експертиза умов та результатів навчальної діяльності вихованців, учнів і студентів у зв'язку з процесом реформування окремих складових освітньої галузі;

- удосконалення програм професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників з метою підвищення рівня їхньої психологічної культури й психологічної компетентності;

- соціально-педагогічне і психологічне забезпечення превентивних заходів щодо різних форм узалежнень, соціально небезпечних ігор, фізичного насилля та агресивної поведінки;

- розробку та запровадження психологічних програм і проектів, спрямованих на профілактику асоціальних явищ (алкоголізму, наркоманії, соціального сирітства, насилля тощо), труднощів у адаптації, навчання і виховання, порушень в поведінці.

Усе сказане доводить, що психологічна служба стала невід'ємною частиною освітньої галузі, вона суттєво впливає на навчально-виховний процес, покращує самопочуття і захищає психічне і соціальне здоров'я усіх його учасників і виявилася здатною професійно відповісти на виклики сьогодення.

Підводячи підсумки історико-психологічного аналізу проблем розвитку прикладної психології маємо можливість констатувати що психологічна теорія і психологічна практика, складаючи до певної міри цілісність, породили необхідність виникнення прикладної психології як науково-практичної дисципліни яка відіграє функцію опосередкування результатів теоретико-експериментальних досліджень і досвіду психологічного практикування.

8. Національна система соціальних і психологічних служб

України

Ідея створення загальнодержавної соціально-психологічної служби як

єдиної системи охорони й підтримки психічного здоров'я населення виникла досить давно. На сторінках журналу «Вопросы психологии» ці питання обговорювались у 1979 та 1982 роках. Особливої актуальності набула ця проблема зі створенням структур практичної психології у різних відомствах. Коли 1991 р. в Інституті психології було створено Центр психологічної служби системи освіти, перед ним ставилося завдання вивчення теорії та практики організації різних служб, що здійснюють психологічну практику та розробка методичних і методологічних основ їх діяльності. Науковцями Центру було здійснено аналіз проблем, вивчено іноземний досвід створення й розвитку структур практичної психології, оцінені перспективи поступу практичної психології в Україні. Усе це було покладено в основу розробки стратегії розгортання мережі практичних соціально-психологічних центрів, які б надавали допомогу населенню та органам управління державою, з одного боку, і стимулювали б розвиток самої соціально-психологічної служби.

Аналіз умов розвитку практичної психології в Україні показав наявність кількох тенденцій:

1. Підготовка практичних психологів, що відбувалася у вищих навчальних закладах, за своїм змістом є підготовкою викладачів психології, а не психологів-практиків, і тому потребує докорінної перебудови.

2. Розвиток і формування прикладної психології здійснюється за «відомчим принципом», що дуже часто призводить до паралелізму в роботі відомчих психологічних служб, розпорошення нечисленних кадрів науковців і методистів по паралельних напрямках науково-методичної роботи.

3. Існує методична неузгодженість у діяльності відомчих структур, а відтак і порушення вимог Етичного кодексу психолога у процесі психодіагностичної та психокорекційної роботи.

4. Допомога людині, захист її психічного здоров'я не будуть ефективними, якщо вони спираються на відомчий підхід. Тому прикладна психологія має бути якщо не позавідомчою, то міжвідомчою, загальнонаціональною.

5. Застосування у практичній роботі методик і методологій

відзначається великим розмаїттям і часто є некоректним з точки зору наукової психології.

Налагодження дієвих зв'язків, інтеграція відомчих психологічних служб – справа часу. Розвиток суспільства буде успішним лише тоді, коли діяльність усіх його інституцій спиратиметься на обдарованих і компетентних професіоналів. Їх пошук і залучення до розв'язання важливих державних завдань, сприяння розвитку здібностей і обдарованостей особистості має здійснити національна система соціальних і психологічних служб (НССПС).

Нині окремі елементи НССПС уже існують у різних міністерствах і відомствах, але у своїй діяльності вони не виходять за межі вузьковідомчих інтересів, а їхня робота ніким не координується. При цьому безліч гострих соціально-психологічних проблем залишаються поза увагою як суспільства взагалі, так і фахівців, оскільки «не вкладаються» у відомчі нормативи або не відповідає пріоритетам діяльності того чи іншого відомства.

Сьогодні існує ціла низка актуальних проблем.

У першу чергу це необхідність створення або серйозного організаційного і методичного вдосконалення роботи психологічних служб у таких галузях, як охорона здоров'я, силові структури, служби з надзвичайних ситуацій, пенітенціарна система, система соціального захисту населення, різноманітні розгалуження транспортної галузі, система професійної підготовки і перекваліфікації населення і т. ін.

Друга – необхідність координації діяльності соціальних і психологічних служб на території адміністративних одиниць, оскільки основні соціальні проблеми вирішуються на місцевому і регіональному рівнях.

Третя – необхідність координації діяльності психологічних служб з громадськими організаціями та місцевими громадами. Наявність розгалуженої системи захисту особистості, її соціального благополуччя, психічного здоров'я є показником зрілості демократичного суспільства.

Національна система соціальних і психологічних служб об'єднує державні органи й організації, що виконують практичні роботи у галузі соціальної педагогіки, прикладної соціології та психології. До неї входять: психологічні та

соціологічні підрозділи й служби, які функціонують у різних відомствах; територіальні (муніципальні) структури (об'єднання), що надають соціально-психологічні послуги населенню. НССПС є основою загальнодержавної системи охорони психічного здоров'я населення України. Вона виконує дорадчі та експертні функції в усіх державних і територіальних установах; забезпечує створення належних соціально-психологічних умов вільного саморозвитку особистості; розв'язання та профілактики різних типів конфліктів, психологічних перевантажень у професійній діяльності; бере участь у створенні оптимальних соціально-психологічних умов підвищення ефективності праці, навчання і виховання; захисту й допомоги людині, котра перебуває у кризовій життєвій ситуації; забезпечує реалізацію єдиної політики у психологічному захисті населення в цілому та окремої особистості, зокрема.

Діяльність психологічних служб є одним із вирішальних чинників гуманізації відносин у суспільстві, оскільки ґрунтується виключно на індивідуальному підході до особистості людини і має на меті захист її психічного здоров'я.

Основними спеціалістами НССПС є: психологи-консультанти, практикуючі психологи, соціологи, соціальні працівники, соціальні педагоги, методисти соціально-психологічних служб.

У своїй діяльності національна система має активно співпрацювати з неурядовими, громадськими або приватними структурами, що надають соціально-психологічні послуги населенню або проводять навчання в галузі прикладної психології.

Основні функції НССПС: аналіз і прогнозування суспільних процесів на макро- і мікро- рівні, активний соціально-психологічний вплив, консультативно-методична, просвітницька, реабілітаційна, дорадча функція, профілактика небажаних соціальних процесів, тенденцій і явищ, психогігієна.

Головна мета НССПС – забезпечення необхідних соціально-психологічних умов підвищення ефективності діяльності людини в усіх сферах суспільного життя (від політики й управління державою до сімейних стосунків і міжособової взаємодії) і водночас – підтримка розвитку і захист психічного

здоров'я особистості кожного громадянина.

Очевидно, що основними завданнями НССПС є:

1. Забезпечення психологічного захисту і надання психологічної допомоги громадянам з урахуванням їхніх здібностей, особливостей життя і праці, місця проживання, етнокультурних особливостей.

2. Реабілітація потерпілих від військових дій, техногенних, соціальних та природних катастроф, адаптація людей до соціальних умов у місцях нового поселення.

3. Надання консультативної допомоги органам місцевого і державного управління у розробці та реалізації соціальної політики на основі вивчення стану масової свідомості, прогнозування й активного впливу на соціально-психологічні процеси у суспільстві.

4. Участь у розробці й практичному застосуванні нових технологій і методик навчання, виховання, розвитку і перевиховання дітей та молоді, захист від негативного впливу засобів масової комунікації на людей.

5. Координація прикладних психологічних, соціологічних і педагогічних досліджень, що здійснюються представниками соціальних і психологічних служб, розробка і впровадження пріоритетних науковометодичних і практичних програм щодо роботи з молоддю, сім'єю, в галузях політичної, юридичної, військової, педагогічної та медичної психології, соціології, педагогіки.

6. Здійснення психометричного нагляду: розробка, упровадження і контроль за кваліфікованим використанням психологічних методик і технологій. Контроль за дотриманням професійної етики усіма представниками психологічних і соціальних служб.

7. Участь в атестації спеціалістів відповідно до державних і міжнародних стандартів професійної діяльності.

Сучасний стан розвитку прикладної психології в Україні свідчить, що найбільш актуальними її напрямками є психологічна реабілітація постраждалих від військових дій, внутрішньо переміщених осіб, психологія менеджменту і управління, кадровий менеджмент, прикладна психологія освіти, психологія

сім'ї та соціального захисту населення, психологія масових комунікацій, профорієнтація і профвідбір, психологія соціального захисту, психологічна експертиза.

Організаційні принципи НССПС полягають у тому, щоб забезпечити її максимальну ефективність при оптимальних витратах і мінімальному кадровому забезпеченні. Психологічні і соціальні служби зараз функціонують у різних міністерствах та відомствах. Досвід їх організації і функціонування свідчить, що найбільш оптимальним є подвійне підпорядкування їх працівників, адміністративно вони підпорядковані керівнику відповідного підрозділу або рівня. Професійно, методично, ці спеціалісти підпорядковуються відповідному фахівцю-психологу. У ряді служб законодавчо обмежено навіть адміністративний вплив на працівника служби.

Елементи національної системи соціально-психологічної служби уже створені й функціонують, посилюється координація між психологічною службою системи освіти і соціальними службами для молоді, центрами соціально-психологічної реабілітації населення, психологічною службою МВС, психологічною службою Державної прикордонної служби, і т. п. Останніми роками проводяться спільні конференції, наради, навчальні і практичні семінари, здійснюються спільні публікації методик роботи. Усе це свідчить про інтеграцію зусиль психологів і соціальних працівників різного відомчого підпорядкування довкола реальної життєвої проблематики окремо взятої людини. Таким чином, прикладна психологія починає реально впливати на процес гуманізації нашого суспільства.

Далі ми розглянемо окремі відомчі психологічні служби, їхні функції, сучасний стан і здобутки.

9. Відомчі психологічні служби

9.1. Система психологічного забезпечення діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій

Психологічне забезпечення важлива складова державної політики у сфері цивільного захисту. Психологи відіграють провідну роль у забезпеченні

надійності персоналу – здійснюють професійно-психологічний відбір на службу (навчання), психологічне супроводження службової діяльності, вивчення соціально-психологічного клімату в підрозділах, заходи первинної психопрофілактики тощо, а також залучаються до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Успішність психологічного забезпечення залежить від ефективної взаємодії з усіма службами ДСНС України, насамперед, з підрозділами кадрового забезпечення, блоком реагування на надзвичайні ситуації та цивільного захисту.

Психологічна служба включає психологів територіальних органів управління, спеціальних регіональних центрів швидкого реагування, підрозділів центрального підпорядкування та навчальних закладів системи ДСНС України і функціонує відповідно до вимог Кодексу цивільного захисту України, Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, наказів МНС України.

Основними завданнями психологічної служби ДСНС України є:

- організація та проведення роботи із психологічного забезпечення діяльності персоналу органів і підрозділів цивільного захисту;
- психологічний захист населення у разі загрози і виникнення надзвичайних ситуацій.

Психологічне забезпечення діяльності персоналу ДСНС України здійснюється в повсякденних умовах та в умовах надзвичайної ситуації.

У повсякденних умовах психологічне забезпечення діяльності персоналу включає професійну орієнтацію, професійно-психологічний відбір на службу та навчання, психологічне супроводження молодих фахівців, визначення можливості кваліфікаційного росту (просування по службі), підтримання оптимального рівня морально-психологічного клімату в колективах та забезпечення психологічної готовності до виконання завдань за призначенням (індивідуальна та групова робота). В умовах надзвичайної ситуації – прогнозування виникнення відстрочених стресових реакцій та надання рекомендацій щодо оптимального режиму роботи та своєчасне надання психологічної допомоги як постраждалим, так і працівникам ДСНС.

Організаційно-методичне керівництво, координацію та контроль психологічного забезпечення в органах і підрозділах цивільного захисту здійснює Центр психологічного забезпечення підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.

Комплектування вакантних посад здійснюється особами з фаховою вищою (психологічною) освітою після попереднього погодження.

Завданнями Центру психологічного забезпечення підрозділів ОРС ЦЗ є:

- розроблення документів з питань психологічного забезпечення діяльності персоналу ДСНС України та захисту населення;
- організація професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору кандидатів на службу (навчання) до органів і підрозділів ДСНС України;
- організація психологічного супроводження службової діяльності персоналу органів і підрозділів цивільного захисту та психологопедагогічне супроводження навчально-виховного процесу у навчальних закладах ДСНС;
- організація вивчення морально-психологічного клімату персоналу ДСНС та надання консультативної допомоги керівникам усіх рівнів щодо ефективних методів психологічного впливу на підлеглих;
- організація та координація психопрофілактичної роботи з персоналом ДСНС України;
- забезпечення належного рівня психологічної підготовки персоналу до службової діяльності;
- участь у перевітках органів і підрозділів цивільного захисту з питань організації та проведення психологічного забезпечення;
- організація та надання екстреної психологічної допомоги постраждалому внаслідок надзвичайних ситуацій населенню та персоналу ДСНС України;
- організація і проведення навчання населення щодо поведінки та дій у разі загрози чи виникнення надзвичайної ситуації (розробка навчально-методичних посібників, проведення семінарів, тренінгів, лекцій тощо);
- аналіз й узагальнення стану психологічного забезпечення службової діяльності органів і підрозділів цивільного захисту та передового досвіду.

Серед завдань і основних заходів у сфері цивільного захисту визначено психологічний захист населення. Заходи психологічного захисту населення спрямовані на зменшення та нейтралізацію негативних психічних станів і реакцій серед населення у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій і включають:

- планування діяльності, пов'язаної з психологічним захистом;
- своєчасне застосування ліцензованих та дозволених до застосування в Україні інформаційних, психопрофілактичних і психокорекційних методів впливу на особистість;
- виявлення за допомогою психологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічної напруженості в колективах і територіях;
- застосування сучасних психологічних технологій для нейтралізації негативного впливу чинників надзвичайних ситуацій на населення;
- здійснення інших заходів психологічного захисту залежно від ситуації, що склалася.

Досвід роботи під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій показав, що при надзвичайних ситуаціях регіонального та державного рівня штатної чисельності практичних психологів територіальних органів та підрозділів недостатньо для ефективного забезпечення надання екстреної психологічної допомоги як рятувальникам, так і населенню. Найбільш дієвим є залучення фахівців-психологів суміжних галузей (освіта, медицина) і формування на їх основі позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги. З цією метою впроваджено наказ МНС «Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС». Крім того, у кожному територіальному органі ДСНС України є співробітники, які мають вищу психологічну освіту та входять до позаштатних територіальних мобільних груп.

На відміну від класичних алгоритмів надання психологічної допомоги, коли людина звертається до психолога, психологи ДСНС України працюють на випередження і надають допомогу навіть якщо постраждалий вважає, що вона йому не потрібна.

При цьому психологи проводять моніторинг психоемоційного стану потерпілих, намагаються зменшити або нейтралізувати інтенсивність прояву негативних реакцій, надають психологічну підтримку та інформаційно-консультативну допомогу постраждалим.

Щорічно психологи готують більше 2000 висновків та рекомендацій за результатами комплексних вивчень соціально-психологічного клімату (далі – СПК) у підрозділах цивільного захисту (охоплюється майже 100 тис. співробітників). СПК вивчається двічі на рік у всіх підрозділах ДСНС України – оцінюється загальний стан СПК у колективі, статус співробітників серед колег, ділові та особистісні якості керівного складу підрозділів, їх стиль керівництва, рівень нервово-психічної стійкості особового складу, виявляються нагальні проблеми та визначаються шляхи їх розв’язання. За результатами вивчення СПК психологи надають консультації керівникам підрозділів. Однак керівництво не завжди прислухається до рекомендацій психолога і ігнорує виявлені негативні тенденції, які трансформуються у конфлікти чи скарги, а найгірше – призводять до зниження боєздатності підрозділу.

Працівниками психологічної служби здійснюється координація заходів з психологічної адаптації вимушених переселенців із залученням представників органів місцевого самоврядування, громадських (волонтерських) організацій та волонтерів.

Основними напрямками покращення роботи психологічної служби ДСНС України є:

- удосконалення нормативно-правової бази діяльності психологічної служби;
- створення системи організаційних і науково-методичних стандартів діяльності фахівців психологічної служби;
- забезпечення комплексного вирішення проблем профілактики і діагностики наслідків професійного стресу, емоційного вигорання та психологічної реабілітації персоналу ДСНС України;
- підвищення якості та оперативності надання екстреної психологічної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях із

застосуванням інноваційних методів та інформаційних технологій.

На даний час відпрацьовуються пропозиції до Кодексу цивільного захисту України з питань психологічного забезпечення та психологічної реабілітації, розробляється поновлена Інструкція з організації психологічного забезпечення службової діяльності органів та підрозділів цивільного захисту.

9.2. Система психологічного забезпечення діяльності персоналу

Державної прикордонної служби України

У 2003 році наказом Державного комітету у справах охорони державного кордону України №340 «Про затвердження Концепції психологічного забезпечення діяльності Прикордонних військ України та Положення про психологічну службу Прикордонних військ України» було створено психологічну службу прикордонного відомства.

Необхідність створення психологічної служби обґрунтовувалась потребою розгортання системи вивчення та аналізу соціально-психологічних чинників, які впливають на ефективність оперативно-службової діяльності персоналу, стан дисципліни та правопорядку; створення системи моніторингу психологічного стану персоналу; надання прикордонникам та членам їх сімей психологічної допомоги; проведення заходів психологічної просвіти військовослужбовців; здійснення психологічного забезпечення управлінської діяльності керівного складу органів та підрозділів; психологічного забезпечення усього циклу кадрової роботи тощо.

Актуальність проблем психологічного характеру підтверджують дослідження психологів органів Державної прикордонної служби України, які проводилися з 2005 року під керівництвом О.М. Хайруліна. Їх результати показали, що певна частина персоналу категорій офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців за контрактом потребує цілеспрямованої професійної психологічної допомоги на підставі наявності ознак професійної деформації, зокрема професійного вигорання, що може створювати проблеми в процесі службової діяльності та поза службою, негативно позначатись на ефективності службової діяльності та поведінці прикордонників, бути підґрунтям погіршення

стосунків з найближчим соціальним оточенням.

Психологічне забезпечення діяльності особового складу Державної прикордонної служби України – це система узгоджених, цілеспрямованих заходів, які ґрунтуються на досягненнях сучасної психологічної науки і провадяться для забезпечення ефективної оперативно-службової і повсякденної діяльності особового складу, його психологічної готовності до виконання завдань за призначенням, збереження психічного здоров'я військовослужбовців, та членів їх сімей.

Психологічне забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України має такі складові:

- психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності персоналу, що включає в себе моніторинг психологічного стану особового складу, соціально-психологічного клімату в колективах підрозділів, психологічну профілактику негативних станів та ненормативної поведінки персоналу, що виникають внаслідок виконання службових завдань та дій зовнішніх факторів та умов служби, здійснення психокорекційних заходів;

- психологічне забезпечення діяльності з підтримання правопорядку та дисципліни, включає в себе визначення соціально-психологічних та індивідуально-психологічних передумов порушень дисциплінарних норм, застосування відповідних профілактичних заходів, профілактику та попередження професійних деформацій персоналу, психокорекцію девіантної поведінки;

- психологічне забезпечення кадрової роботи, включає в себе здійснення професійного психологічного відбору персоналу, психологічний моніторинг посадових осіб кадрового резерву, надання відповідних рекомендацій, проведення професіографічної роботи;

- психологічне забезпечення соціальної роботи з військовослужбовцями, працівниками та членами їх сімей включає проведення консультування вказаних осіб, поширення психологічних знань серед прикордонників та членів їх сімей, забезпечення збереження психічного здоров'я громадян.

Для реалізації вказаних завдань у прикордонному відомстві була створена відповідна структура, що складається з наступних підрозділів та посадових осіб:

- відділ психологічного забезпечення управління по роботі з персоналом Департаменту по роботі з особовим складом Адміністрації Державної прикордонної служби України;
- офіцери-психологи регіональних управлінь Державної прикордонної служби України;
- офіцери-психологи управлінь прикордонних загонів, загонів морської охорони, центрів підготовки молодших спеціалістів, органів забезпечення;
- відділ психологічного забезпечення та професійно-психологічного відбору Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, психологи навчальних факультетів;
- регіональні кабінети професійно-психологічного відбору.

Психологічне забезпечення діяльності персоналу, в межах компетенції, здійснюється посадовими особами керівного складу органів охорони державного кордону, органів морської охорони та забезпечення усіх рівнів, штабами, органами по роботі з особовим складом, кадровими та стройовими органами, фахівцями медичної служби.

Комплектування посад психологів у органах Державної прикордонної служби України здійснюється за рахунок отримання офіцерів-випускників вищих навчальних закладів України, призначення на посади цивільних працівників, а також шляхом додаткової фахової підготовки діючих офіцерів.

Психологічною службою прикордонного відомства встановлено тісні професійні контакти з провідними державними психологічними. Співпраця з провідними державними установами психологічної спрямованості дозволяє оперативно здійснювати методичну експертизу та ліцензування діяльності психологів відомства, проводити заходи удосконалення професійної підготовки психологів.

Результати діяльності психологічної служби прикордонного відомства з

часу її створення свідчать про те, що розвиток системи психологічного забезпечення діяльності персоналу Державної прикордонної служби України проходить усталено, з нарощуванням можливостей психологічної служби.

9.3. Служба психологічного забезпечення діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ

Сучасна організаційна модель психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України ґрунтується на значних надбаннях, яким передувала плідна праця фундаторів. Серед них, зокрема, В. Г. Андросюк, В. Т. Базарний, В. І. Барко, С. К. Делікатний, В. М. Дорошенко, М. В. Костицький, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, М. І. Легенький, В. С. Медведєв, С. В. Омельченко, В. М. Синьов, О. П. Сєверов, О. В. Шаповалов, Г. О. Юхновець, С. І. Яковенко та інші.

Природно, що прикладна психологія в органах внутрішніх справ створювалась на певному ґрунті. Таким ґрунтом для служби психологічного забезпечення органів внутрішніх справ стали фундаментальні здобутки сучасної юридичної психології у сукупності з позитивним досвідом розвитку прикладної психології в інших силових структурах.

В історії міліції Радянського Союзу професійно-психологічний відбір на службу в органах внутрішніх справ нормативно був уперше започаткований в 1971 році, коли у Москві була створена перша психофізіологічна лабораторія (ПФЛ) з функцією професійного відбору водіїв спеціального транспорту. Перші результати психофізіологічного відбору водіїв виявили беззаперечну користь цієї роботи – аварійність на службовому автотранспорті менше, ніж за рік було знижено майже на 40%.

Питання підвищення ефективності здійснення ідеологічного (читай – психологічного) впливу як на працівників органів внутрішніх справ, так і на громадян (зокрема на спецконтингент) у радянській міліції було порушено наказом МВС СРСР 1969 р. «О вежливом и внимательном отношении работников милиции к гражданам», де вперше в історії міліції СРСР

згадувались такі явища, як моральнопсихологічний вплив і морально-психологічний клімат у міліцейських колективах.

Але, на фоні успішного і ефективного застосування професійнопсихологічного відбору в армії, авіації і на флоті стан справ з відбором кандидатів на службу в правоохоронних органах виглядав анахронізмом. Розрізнені, безсистемні й науково необґрунтовані дослідження в цій галузі ставили під сумнів перспективи активної боротьби зі злочинністю.

Штатні посади психологів органів внутрішніх справ станом на 1990 рік існували лише в системі виконання покарань. Навіть, існувало Положення про психологічну службу в органах виконання покарань. На психологів, зокрема, покладалося вирішення соціальних завдань та створення програм ресоціалізації і адаптації для наглядових органів.

Відтак, на початку 90-х років, з моменту створення міліції України групою вітчизняних науковців із галузі професіографії, психології та психофізіології (В. Г. Андросюк, В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, В. П. Казміренко, В. С. Медведєв, О. П. Сєверов, В. М. Синьов, О. В. Шаповалов, Г. О. Юхновець) було вперше порушено обґрунтоване питання про актуальність запровадження в органах внутрішніх справ України чіткої системи професійно-психологічного відбору і психологічного забезпечення службової діяльності.

Таким чином запити практики обумовили необхідність створення системи диференційованого професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органах внутрішніх справ та навчання в навчальних закладах системи МВС України на основі визначення кількісних і якісних показників професійно-важливих властивостей і якостей особистості кандидатів та їх професійної придатності.

З 1994 року в історії розвитку системи професійної психології правоохоронних структур розпочався новий етап, який виявився в безпрецедентному створенні окремого напрямку діяльності – служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України.

При розробці нових концептуальних засад створення відомчої

психологічної служби в системі МВС України було взято за основу позитивний досвід становлення й функціонування аналогічних служб у системі Міністерства освіти і науки України, міністерств внутрішніх справ інших країн. Саме на цьому ґрунті сьогодні й будується організаційно-штатна та функціональна структура Служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України.

У 1994 році устояну і напрацьовану процедуру професійного психофізіологічного відбору кандидатів на службу було нормативно закріплено в складі військово-лікарської комісії, було створено Центри психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору відділів та служб охорони здоров'я ГУМВС, УМВС. Разом з цим, наказом МВС України у 1994 р. «Про вдосконалення психіатричної допомоги та медичного психофізіологічного відбору» з метою виключення випадків прийняття на службу в органи та підрозділи внутрішніх справ осіб з психічними розладами запроваджено обов'язкове психодіагностичне (психофізіологічне) обстеження з наступним висновком спеціаліста психолога та лікаря-психіатра про стан психічного здоров'я та придатність до служби всіх осіб, які приймаються на службу та навчання. Окрім цього цим наказом запроваджено обов'язкові періодичні (щорічні) психіатричні обстеження осіб рядового і начальницького складу із застосуванням скринінг-діагностики та додаткових методів психофізіологічної діагностики.

При впровадженні професійного психофізіологічного відбору були використані наукові розробки Центральної науково-дослідної медикопсихологічної лабораторії МВС СРСР та апаратно-програмний комплекс «Прогноз», розроблений НДІ фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України.

У подальшому, у 1997 році була затверджена Концепція психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України, якою передбачалося створити систему сукупної узгодженої діяльності спеціальних підрозділів психологічного забезпечення, науково-дослідних установ, навчальних закладів, практичних органів та внутрішніх військ, спрямовану на підвищення ефективності їх оперативно-

службової діяльності та боєздатності шляхом цілеспрямованого застосування науково обґрунтованих форм, методів і засобів професійної психології.

З метою практичного здійснення цієї роботи на місцях наказом МВС України у 1997 р. було затверджено Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України, організована система підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах МВС та розгорнута науково-дослідна робота з питань психологічного забезпечення.

Подібний підхід щодо введення посад психологів дещо відрізнявся від практики правоохоронних органів розвинутих країн світу, в яких психологи діють централізовано, спираючись на солідну методичну базу, а сама спеціальність психолога правоохоронних органів не є масовою. Вважалося, що широке введення посад психологів у системі МВС знизить соціальну напруженість, допоможе керівникам в організації заходів виховного впливу.

У відповідності до Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України психологічне забезпечення визначається як система організаційних та психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з персоналом та підвищення ефективності оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

Дане положення регулює питання організації служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України, завдання, функції та основні методи здійснення зазначеного виду діяльності, повноваження психологів та порядок виконання покладених на них функцій.

Психологічне забезпечення здійснюють працівники служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України.

Структура і штати служби психологічного забезпечення затверджуються міністром. Структурні підрозділи служби психологічного забезпечення МВС при штатній чисельності від двох до чотирьох посад психологів формуються у

відділення психологічного забезпечення, а при штатній чисельності від п'яти і більше посад психологів відділення за погодженням з ЦПП при МВС України мають бути перетворені в Центр практичної психології.

Чисельність фахівців структурних підрозділів психологічного забезпечення пропорційно залежить від загальної чисельності особового складу органів внутрішніх справ України та встановлюється нормативними актами МВС України відповідно до рекомендованих норм навантаження.

Очолює службу психологічного забезпечення начальник Центру практичної психології при МВС України, який здійснює загальне керівництво і координацію діяльності підрозділів служби психологічного забезпечення, призначається на посаду і звільняється з посади наказом заступника Міністра внутрішніх справ України за поданням начальника Департаменту роботи з персоналом МВС України, якому безпосередньо підпорядковується. Інші працівники ЦПП при МВС України призначаються на посади та звільняються з посад у встановленому порядку. На посади працівників служби психологічного забезпечення призначаються фахівці, які мають вищу психологічну освіту відповідно до затверджених МВС України кваліфікаційних вимог.

Свою роботу служба психологічного забезпечення організовує на підставі перспективних і поточних планів з урахуванням науково-методичних рекомендацій, передового досвіду та відповідно до вимог нормативно-правових актів.

Серед численних завдань, які притаманні усім психологічним службам цивілізованого світу, психологічна служба системи МВС України в силу владних повноважень, виконує ще й специфічні завдання, серед яких найбільш типовими і основними є наступні:

- надання допомоги керівникам усіх рівнів з питань зміцнення дисципліни й законності в органах внутрішніх справ, створення ефективної системи забезпечення психологічної та психофізіологічної надійності персоналу;
- здійснення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України та навчання в

навчальних закладах МВС України з метою визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності в органах внутрішніх справ;

- здійснення психологічного вивчення працівників, які переміщуються на іншу посаду в системі МВС України, з метою визначення їх психологічних характеристик та прогнозування психологічної готовності до виконання ними певних оперативно-службових завдань;

- психологічна підготовка працівників органів внутрішніх справ до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в екстремальних умовах;

- проведення психопрофілактичної роботи з персоналом органів та підрозділів внутрішніх справ;

- здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах;

- психологічне консультування керівників а також працівників органів внутрішніх справ та членів їх сімей;

- психологічне супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ;

- упровадження досягнень сучасної психології в процес розкриття та розслідування злочинів;

- надання психологічної допомоги працівникам органів внутрішніх справ під час охорони громадського порядку та при забезпеченні переговорної діяльності;

- розробка та впровадження новітніх психологічних технологій в оперативно-службову діяльність, у тому числі із застосуванням комп'ютерної поліграфної техніки;

- психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України;

- здійснення психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ України;

- надання психологічної допомоги особам, що були прийняті на службу, в адаптації до умов оперативно-службової діяльності;

- упровадження тренінгових технологій формування в працівників органів внутрішніх справ відповідних професійно важливих психологічних якостей, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, уміння розв'язувати свої психологічні проблеми та управляти конфліктними ситуаціями з урахуванням особливостей несення служби та категорій працівників органів і підрозділів внутрішніх справ;

- виявлення за допомогою психологічних та соціологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічних проблем в оперативно-службовій діяльності органів внутрішніх справ.

У залежності від поставлених завдань, умов служби та нагальних потреб вирізняють такі групи основних функцій служби психологічного забезпечення.

1. За напрямом організації та проведення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору:

- здійснення психологічного діагностування, вивчення особистісних, інтелектуальних якостей кандидатів на службу в органах внутрішніх справ (у тому числі до складу спеціальних підрозділів), навчання в навчальних закладах МВС України, працівників, що висуваються на керівні посади або переміщуються на інші посади в системі МВС України;

- підготовка висновків щодо наявності необхідних професійно важливих якостей, ступеня інтелектуально-мотиваційної, психологічної готовності та придатності кандидатів до служби, навчання в навчальних закладах МВС України, працівників, що висуваються на керівні посади або переміщуються на інші посади в системі МВС України, а також щодо здатності виконання ними оперативно-службових завдань у різних умовах службової діяльності;

- розробка професіограм на ґрунті вивчення особливостей професійної діяльності працівників з метою вдосконалення методів і критеріїв професійно-психологічного відбору кандидатів, прогнозування їх здатності до навчання та виконання оперативно-службових завдань.

2. За напрямом здійснення психопрофілактичної роботи та психологічного супроводу служби:

- проведення психодіагностики з метою виявлення у працівників станів емоційно-психологічної напруженості, перевтоми, інших негативних психологічних станів;
- організація та проведення психопрофілактичної роботи з працівниками. Здійснення корекції психологічної напруженості, перевтоми та інших негативних психологічних станів, організація та забезпечення роботи кабінетів психологічної корекції та регуляції;
- здійснення індивідуально-психологічного консультування керівників органів і підрозділів внутрішніх справ, працівників органів внутрішніх справ та членів їх сімей під час розв'язання їх психологічних та сімейних проблем, а також надання психологічної допомоги молодим працівникам в процесі їх адаптації до умов службової діяльності;
- участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю та самоушкодженнями працівників, у тому числі із самогубствами;
- надання психологічної допомоги працівникам після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із виконанням оперативнослужбових завдань, застосуванням вогнепальної зброї і спецзасобів, отриманням значних психогенних навантажень, зниженням працездатності тощо;
- у разі застосування працівниками вогнепальної зброї на ураження, а також після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із загибеллю людей, або в разі виявлення у працівника негативного психоемоційного чи психофізіологічного стану за результатами психологічної експрес-діагностики працівники служби психологічного забезпечення мають право тимчасово (терміном до 3 діб) усувати працівників від виконання службових обов'язків для надання невідкладної психологічної допомоги та здійснення заходів первинної психопрофілактики з подальшим вирішенням питання про їх допуск до самостійного несення служби;
- обґрунтоване рішення про усунення працівників від виконання ними службових обов'язків оформляється психологом у письмовому вигляді та надається керівництву органу, підрозділу внутрішніх справ з обов'язковим ознайомленням даних працівників під особистий підпис;

- аналіз причин і умов психологічного травматизму, тілесних ушкоджень чи загибелі працівників під час виконання ними службових обов'язків та поза службою, підготовка методичних рекомендацій щодо їх попередження;
- вивчення соціально-психологічного клімату в колективах, надання рекомендацій щодо його поліпшення, а також профілактика та вирішення конфліктних ситуацій;
- надання рекомендацій з питань раціонального розподілу кадрів у колективах з урахуванням індивідуально-психологічних характеристик працівників, їх психологічної сумісності з метою ефективного виконання ними оперативно-службових завдань, зміцнення дисципліни і законності;
- участь у роботі атестаційних комісій, формуванні резерву кадрів на висунення, проведенні психологічного вивчення працівників під час їх переміщення на керівні посади або зарахуванні на службу у нову поліцію;
- вивчення психологічної сумісності працівників та їх готовності до спільної професійної діяльності в складі спеціальних загонів, груп, нарядів, екіпажів тощо. Надання рекомендацій щодо комплектування цих загонів, груп, нарядів, екіпажів;
- розробка рекомендацій з питань застосування в роботі з працівниками методів соціально-психологічного, індивідуально-психологічного та реабілітаційного характеру для керівників органів і підрозділів внутрішніх справ та співробітників апарату роботи з персоналом;
- сприяння оптимізації соціально-психологічного клімату в органах і підрозділах внутрішніх справ, надання психологічної допомоги керівництву в процесі розробки та виконання управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності діяльності та зміцнення дисципліни;
- участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій, порушень працівниками дисципліни і законності;
- надання консультативної та практичної допомоги працівникам в питаннях взаємодії з різними верствами населення, а також представниками засобів масової інформації.

3. За напрямком психологічного супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України:

- консультування працівників з психологічних аспектів оперативно-службової діяльності;
- психологічне забезпечення переговорів зі злочинцями шляхом надання консультативної допомоги працівникам оперативних служб або прийняття безпосередньої участі в їх проведенні;
- складання психологічних портретів осіб, які підозрюються в скоєнні злочинів;
- проведення психологічних експертиз та поліграфних досліджень;
- вивчення потреб органів внутрішніх справ в психологічних технологіях для різних видів оперативно-службової діяльності, формування замовлень на їх розробку відповідним навчальним закладам і науковим установам та подальше їх упровадження в практику.

4. За напрямком психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України, здійснення психологічної підготовки та впровадження новітніх психологічних технологій:

- проведення занять у системі службової підготовки працівників з психологічної тематики, що спрямовані на розвиток професійно значущих якостей особистості, підвищення психологічної стійкості під час виконання оперативно-службових завдань, особистої дисциплінованості, культури спілкування та чуйного ставлення до громадян;
- консультування керівників з питань застосування психологічних технологій у роботі з кадрами, прогнозування психологічного стану працівників органів внутрішніх справ та організації діяльності колективів в екстремальних умовах;
- організація заходів щодо формування у працівників психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях, відповідального ставлення до дотримання правил безпеки в службовій діяльності, передбачливості;
- участь у підборі наставників та надання їм рекомендацій щодо

оптимальної адаптації молодих працівників органів та підрозділів внутрішніх справ до умов службової діяльності відповідно до їх індивідуальних особливостей, психологічний супровід цього процесу, у разі необхідності, надання індивідуальної психокорекційної допомоги, аналіз та узагальнення результатів адаптації до умов служби, розроблення пропозицій та рекомендацій;

- запровадження тренінгових психологічних технологій підготовки працівників до умов службової діяльності.

Підбиваючи підсумки зазначимо:

- робота практичних психологів служби психологічного забезпечення за напрямками професійного психологічного відбору кандидатів на службу й навчання та психологічного супроводження працівників визнана корисною й необхідною як керівниками практичних підрозділів, так і, безпосередньо, особовим складом. До психологів за порадою чи допомогою почали все активніше звертатися не тільки самі працівники, але і члени їх сімей;

- існують реальні підстави стверджувати, що в період з 1997 по 2002 рік відбулося практичне функціональне становлення служби психологічного забезпечення органів внутрішніх справ та навчальних закладів у передбачених Концепцією психологічного забезпечення головних напрямках її діяльності.

Зараз, в умовах підвищеної небезпеки, робота практичних психологів органів внутрішніх справ стає все більш актуальною. З'явилися нові виклики в їх професійній діяльності: відбір кандидатів у нову поліцію, реабілітація учасників бойових дій, визначення надійності персоналу, психологічна експертиза, створення і методичне забезпечення працівників психологічної служби Національної гвардії.

10. Психологічні служби зарубіжних країн

10.1. Організація психологічної служби системи освіти в США

Національні психологічні служби різних країн, як правило, мають різну структуру і свої характерні відмінності, хоча вирішують подібні завдання. Структура і організація діяльності психологічної служби тісно пов'язані не тільки з особливостями системи освіти, але і з культурно-історичними, етнічними і деколи політичними особливостями країни.

Психологічні служби створюються в першу чергу для найменш захищених і найбільш вразливих верств населення – для дітей. У Сполучених Штатах Америки діти можуть отримати психологічну підтримку в муніципальній школі, муніципальному центрі психічного здоров'я, у приватного психолога-терапевта. Розглянемо особливості шкільної психологічної служби в США.

Зародження шкільної психології в США

Шкільна психологія в США формувалася на перетині дитячої психології, клінічної психології і психології спеціального навчання. У 1896 р. Л. Уїтмер на базі першої в США психологічної клініки в Університеті Пенсільванії організував спеціальні курси для педагогів і психологів експертів, що працювали з дітьми, до яких непридатні стандартні методи навчання. Пізніше досвід Л. Уїтмера був застосований при створенні шкільної психологічної служби.

Протягом наступних 50 років шкільна психологія, як і інші прикладні сфери психології, в США розвивалася поволі. Критерії ліцензування, освітні і професійні стандарти для шкільних психологів були розроблені в 20-х рр. ХХ ст., спочатку в Нью-Йорку, а потім і в інших штатах. За даними Валтера і Волліна (Walter, 1925; Wallin, 1914), до 1920 р. в США налічувалося від 100 до 150 фахівців, що практикували в галузі шкільної психології, і лише декілька з них були кваліфікованими психологами.

До 1950 р. 10 університетів США пропонували спеціальні програми підготовки шкільних психологів. Кількість таких університетів (за даними Ragan, 1986) збільшилася до 30 у 1964 р., до 1965 р. їх було вже 79, до 1972 р. – 153 і до 1984 р. – 211. За період з 1965 по 1984 р. кількість шкільних психологів зросла з 1000 до 7000 чоловік. Зараз в США щорічно близько 2200 шкільних психологів отримують дипломи про закінчення університетів.

Сучасний стан шкільної психологічної служби в США

В даний час в США налічується 25 – 30 тис. шкільних психологів, які працюють у всіх 50 штатах країни. Більше всього шкільних психологів в густонаселених штатах (Нью-Йорк, Огайо, Каліфорнія та ін.). Як і в інших

країнах, шкільних психологів більше в містах, ніж у сільській місцевості. Дозвіл на роботу шкільним психологом видається випускникам вишів освітнім органом штату, або психологічним департаментом адміністрації штату.

У всіх штатах існує добре розвинена національна інфраструктура підтримки шкільної психології. Інтереси психологів захищає Американська психологічна асоціація (далі – АРА); шкільні психологи представлені в АРА окремою секцією. Вони мають свою професійну організацію – це Національна асоціація шкільних психологів (далі – NASP), що налічує 18 тис. членів. Є і інші національні організації, що працюють зі шкільними психологами.

Відносини з працедавцями, клієнтами, педагогами, правоохоронними органами і суспільством в цілому (Oakland, 1986) регулюються за допомогою нормативних документів, розроблених Американською психологічною асоціацією. Це, зокрема, «Етичні принципи психологів» (1981), «Психологія як професія» (1968), «Етичні принципи при проведенні досліджень на людях» (1973), «Стандарти навчального і психологічного тестування» (1985), «Умови прийому на роботу психологів». (1972). Секцією шкільної психології розроблені такі нормативні документи, як «Керівництво про умови роботи шкільних психологів», «Державні правові норми підтримки шкільної психологічної служби», і деякі інші. Комплект стандартів, прийнятих Американською психологічною асоціацією, забезпечує контроль професійних, наукових, освітніх і етичних аспектів діяльності шкільних психологів («Стандарти забезпечення шкільної психологічної служби», «Стандарти для підтвердження рівня професіоналізму в шкільній психології», «Принципи професійної етики» та ін.).

Підготовка шкільних психологів

Існує більше 200 різних програм підготовки шкільних психологів на рівні магістра, фахівця і доктора. На відміну від системи освіти, прийнятої в Європі, в США немає програм з шкільної психології для студентів коледжів і університетів нижче за рівень магістра. Підготовка за фахом «шкільна психологія» на рівні магістра передбачає 1–2-річну програму, що включає 10–15 курсів; на рівні фахівця – 3-річну програму (не менше 20 курсів) і 1 рік

інтернатури під супервізією. Підготовка на рівні доктора зазвичай включає 4–5-річну програму: 25–35 курсів протягом 2–3 років, рік інтернатури під супервізією і дисертаційну роботу.

Професія шкільного психолога передбачає оволодіння 16 галузями діяльності. До них відносяться управління класом, організація класу і соціальна структура, міжособистісна комунікація і консультування, основні учбові навички, основні життєві навички, емоційні або соціальні навички, робота з батьками, системний розвиток і планування, індивідуальний розвиток, індивідуальні відмінності в розвитку і навчанні, відносини в шкільному співтоваристві, навчання, правові і етичні аспекти професії, тестування, особливості мультикультурної ситуації, дослідницька і наукова діяльність.

В США існує дві точки зору на підготовку шкільних психологів. Перша – прихильників докторського рівня освіти у шкільних психологів – визнає найбільш ефективною модель ученого-практика. Друга – прихильників додокторського рівня освіти шкільних психологів – ставить менш амбітні цілі і бачить в шкільних психологах хороших користувачів методичної літератури.

Існують різні уявлення і про те, до якої сфери слід відносити шкільну психологію: до освіти або до психології. Психологи, що працюють в школі, як правило, ідентифікують себе з колегами у сфері освіти, але при цьому відзначають, що технології їх роботи і література узяті в основному з психології. Крім того, практика діяльності шкільних психологів має багато правових і фінансових аспектів, які виходять за межі як освіти, так і психології.

Діяльність шкільної психологічної служби

Діяльність шкільної психологічної служби в США регулюється федеральними законами, законами штату, місцевими традиціями, стратегіями і практикою; фінансовими ресурсами, пріоритетами розвитку, стилем дії фондів; національними, штатними і місцевими професійними стандартами; залежить від кількості шкільних психологів і якості їх підготовки.

Служба має свою специфіку в роботі з дошкільниками, учнями початкової і середньої школи. За даними Smith (1984), в середньому шкільні психологи присвячують 5% свого часу дошкільникам (3–5 років), 60% – учням

початкової школи (6–12 років), 20% – учням молодшої середньої школи (13–15 років), 15% – учням старшої середньої школи (16–18 років).

Робота шкільних психологів в основному пов'язана із спеціальним навчанням: 32% свого часу вони приділяють дітям з синдромом нездатності до навчання, 22% – дітям з поведінковими і емоційними порушеннями, 14% – дітям із затримкою психічного розвитку і 16% – шкільній популяції в цілому. Значно менше психологи працюють з талановитими і обдарованими дітьми (4%), а також дітьми з хронічними захворюваннями (3%), фізичними (2%) і мовними (2%) розладами.

На питання, як зазвичай розподілений їх робочий час і як би вони хотіли його розподілити, шкільні психологи відповідають, що 54% часу (хотілося б 40%) витрачається на тестування, 23% (проти 30% бажаного) – на різного роду корекційні впливи (наприклад, каунслінг), розвивальні програми, 18% (проти 23%) – на консультації, 1% (проти 4%) – на дослідницьку роботу.

Основні напрями діяльності шкільної психологічної служби

Шкільні психологічні служби найчастіше працюють за 6 напрямками:

- 1) індивідуальне тестування учнів, що потребують спеціальної уваги. Оцінюється рівень когнітивного розвитку, емоційні, соціальні і лінгвістичні характеристики. Як інструменти застосовуються навчальні і психологічні тести;
- 2) пряме втручання, що сприяє когнітивному, емоційному і соціальному розвитку (психологічна корекція). Тут широко застосовуються такі форми роботи, як навчання, тренінг, каунслінг і різні види психотерапії;
- 3) непряме втручання: робота з батьками, вчителями, іншими фахівцями в галузі педагогіки. Зазвичай непряме втручання передбачає тестування, участь в навчальних групах, каунслінг, консультації і співпрацю;
- 4) дослідницька і наукова діяльність;
- 5) супервізія і адміністративна робота: розробка планів для шкільних психологічних служб, прийом на роботу і супервізія, підвищення кваліфікації шкільних психологів, співпраця з іншими психологічними і соціальними службами;
- 6) попередження і зменшення різних негативних наслідків поведінки.

В основному ці програми орієнтовані на девіантних підлітків (нарко- і алкогольна залежність, суїциди, прогули, шкільне насильство, рання вагітність).

Основні проблеми шкільної психології

Загальні проблеми шкільної психології в США позначаються на стані шкільної психологічної служби. Усі проблеми можна розділити на дві основні групи – проблеми професійної підготовки і проблеми професійної діяльності.

Підготовка психологів. Психологічна громадськість США вважає, що необхідно більше докторських програм для підготовки шкільних психологів. Кількість місць в інтернатурах менша, ніж потрібно. Якість підготовки спеціалістів у них не відповідає сучасним потребам розвитку шкільної психології. Інтернатури, зазвичай, охоплюють дуже невелику частину проблематики, що необхідна для якісного опанування спеціальності. Викладачі університету мають невелику зарплату і переобтяжені роботою, тому у них не вистачає часу на дослідження і іншу наукову діяльність.

Практична діяльність. Американські психологи відзначають помітну плинність кадрів. Високі показники відходу із спеціальності обумовлені невисоким рівнем заробітної плати; багато хто покидає роботу після 10 років практики. Ймовірно, це обумовлено тим, що оплата праці не завжди відповідає складності роботи і об'єму професійних обов'язків шкільного психолога.

Серед основних проблем, які називають психологи-практики, найчастіше зустрічаються: потреба у систематичному підвищенні кваліфікації, розширення арсеналу методик, якими володіє психолог, налагодження контактів з колегами (методична і емоційна підтримка), велика кількість технічної роботи (відсутність секретаря).

У переважній більшості випадків шкільні психологи – білі і такі, що вільно говорять тільки англійською мовою. В той же час населення США все більше стає двомовним (іспанська мова для південних штатів стає ледь не основною) і різноманітнішим за національним складом. В результаті шкільні психологи часто виявляються не підготовленими до обслуговування потреб багатонаціональної шкільної популяції.

10.2. Організація психологічної служби в країнах Європи

Європейською федерацією професійних психологічних асоціацій (European Federation of Professional Psychologists Associations, далі – EFPPA) з жовтня 1994 р. по березень 1997 р. спеціально вивчалось питання про підготовку і організацію роботи психологів в європейських країнах. Всім асоціаціям, що входять в EFPPA, були розіслані спеціальні опитувальники.

Спираючись на звіт EFPPA «Психологи в системі європейської освіти» (Psychologists in the Educational System in Europe. April, 1997), можна скласти загальне уявлення про особливості роботи психологів освіти в Європі.

Основним працедавцем для шкільних психологів і психологів освіти є державна або місцева влада, а також національні органи управління освітою. Психологічні служби знаходяться під патронатом держави, навіть якщо вони функціонують у приватних освітніх установах. Навантаження шкільних психологів достатньо велике; практично у всіх країнах на одного психолога доводиться більше 1000 дітей (в середньому в Європі один психолог обслуговує 4700 дітей). Психологічною допомогою забезпечуються всі діти до 18 років, незалежно від того, де вони навчаються (дитячий садок, школа, гімназія і т.п.). Цікавим для вітчизняних фахівців є досвід Бельгії, де психолого-медико-соціальні центри надають підтримку в роботі шкільної психологічної служби.

У більшості європейських країн психолог системи освіти має пройти багаторічний спеціальний курс навчання (хоча, на відміну від США, в деяких країнах Європи не вимагається спеціальної чи додаткової освіти, досить мати диплом професійного психолога). Зазвичай фахівець зобов'язаний мати ліцензію на роботу шкільним психологом (психологом у сфері освіти), пройти програму професійних тренінгів, практику у вибраній спеціалізації.

Немає жодної європейської країни, де не існує професійних психологічних співтовариств (психологічні асоціації, союзи психологів освіти і т.п.), хоча членство в них не завжди є обов'язковим. Психологічні асоціації сприяють обміну досвідом між колегами, розробляють нормативні документи, захищають інтереси клієнтів і самих психологів освіти, підтримують високий

професійний стандарт діяльності фахівців-практиків.

Короткий огляд організації психологічної служби за кордоном свідчить, що в більшості країн діяльність психологічної служби строго регламентована і регулюється законодавством і різними нормативними документами, розробленими професійними співтовариствами психологів. Як правило, є перелік національних стандартів, що відносяться до практичної діяльності і освіти фахівців психологічної служби. Ефективним регулятором діяльності психологів освіти є етичні стандарти (кодекси поведінки, чітко сформульовані етичні принципи роботи з клієнтами і т.д.).

Багатоступенева освіта психолога зазвичай вимагає декількох років і обов'язково поєднується з практикою в обраній галузі спеціалізації (зазвичай з супервізією). Кожен етап навчання психолога завершується присвоєнням певної кваліфікації (ступеня) і підтверджується дипломом, сертифікатом або іншим документом. У деяких країнах (наприклад, у Великобританії) існують єдині реєстри спеціалістів у галузі практичної психології. Без приналежності до такого реєстру практична психологічна діяльність для конкретного фахівця є неможливою. Державні органи управління освітою (зазвичай – міністерства освіти) і численні професійні асоціації строго контролюють діяльність працівників психологічної служби.

10.3. Організація психологічної служби в системі освіти Ізраїлю

Основна одиниця психологічної служби в системі освіти Ізраїлю – це міський або районний центр (його зазвичай називають «психологічною станцією»). Організаційно і фінансово він підпорядкований муніципалітету, професійно – психологічному відділу Міністерства освіти. За співробітниками станції закріплені конкретні школи і дитячі садки. Частина свого робочого часу психолог працює безпосередньо в «своїй» школі або дитячому садку, а решту робочого часу знаходиться на станції. Там, у своєму кабінеті, він здійснює індивідуальний діагностичний і психотерапевтичний прийом дітей. Час, відведений на роботу безпосередньо у навчальному закладі, зазвичай використовується для проведення масового тестування, групової психологічної

роботи з дітьми і для консультування вчителів, вихователів і адміністрації.

Ця модель організації психологічної служби нагадує нашу, так звану другу модель, яка призначена в основному для сільської місцевості і районів де є багато малокомплектних шкіл (шкіл з малою наповнюваністю).

Як зазначає А.Л. Венгер, який детально вивчав шкільну психологічну службу Ізраїлю, незалежність психолога від шкільної адміністрації дозволяє йому ефективніше виконувати свої основні функції – відстоювати інтереси кожної окремої дитини. Крім того, концентрація психологів на станції надає можливість професійного спілкування, взаємного консультування, обговорення складних випадків з колегами, подальшої професійної освіти. Психологічна станція служить базою для проведення курсів підвищення кваліфікації, лекцій з актуальних проблем психологічної служби і т.п.

Разом з психологом, що представляє муніципальну службу, деякі школи додатково наймають психолога, що працює у них в штаті. Ця практика найбільш поширена в тих школах, де виникає багато психологічних проблем (наприклад, в школах-інтернатах), а також у приватних школах.

Щоб працювати практичним психологом, фахівець повинен мати державне свідоцтво про його реєстрацію в «книзі психологів» Міністерства охорони здоров'я. Це свідоцтво видається на підставі документів про освіту, відповідно до певних вимог (ЗВО, що закінчив фахівець, має входити до переліку закладів вищої освіти, зареєстрованих Міністерством освіти, загальна кількість і тривалість курсів, що прослуховують майбутні спеціалісти з психології мають бути не менше встановленого мінімуму і т.п.). Проте реєстрація у якості практичного психолога – це лише визнання мінімально необхідного рівня кваліфікації. Вища кваліфікація підтверджується свідоцтвом про статус «фахівця». За відсутності цього статусу психолог має право працювати тільки під постійною супервізією досвідченого фахівця. Зокрема, будь-який написаний ним психологічний висновок має бути підписаний також його супервізором, інакше такий висновок не матиме законної сили.

Отримання статусу фахівця – достатньо тривалий процес. Згідно до положення, цей процес не може тривати менше двох років, а зазвичай триває не

менше чотирьох років після закінчення університету. У комісію, що надає цей статус, має бути представлений підписаний супервізором звіт про проведену діагностичну і психотерапевтичну роботу (мінімальний об'єм виконаної роботи кожного виду чітко обумовлений в службовій інструкції). Крім того, психолог повинен пройти певну кількість курсів підвищення кваліфікації і, нарешті, скласти вельми складний професійний іспит. Тільки після цього він може бути визнаний достатньо кваліфікованим працівником який може працювати самостійно. Науковий ступінь не замінює статусу фахівця. Таким чином, діти виявляються досить надійно захищені від небезпеки некваліфікованого психологічного втручання (яке у нас, на жаль, надзвичайно поширено).

Не дивно, що соціальний статус психолога в ізраїльському суспільстві доволі високий. Це відображається й на вартості його послуг. Наприклад, психотерапією може займатися як психолог, так і соціальний працівник. Проте у психолога година роботи коштує значно дорожче, ніж у соціального працівника. Думка психолога зазвичай має велику вагу в рішенні різних спірних питань, що стосуються його компетенції. Наприклад: переведення дитини в іншу школу, характеристика рекомендація для вступу в армію, переведення у клас з поглибленим вивченням окремих предметів і т.п.

Робота психолога регулюється рядом професійних норм. Найважливіша, хоч і дещо розпливчата, норма полягає в тому, що першорядну значущість для психолога мають інтереси дитини, а не якої-небудь організації (наприклад, школи), батьків або держави. Це відноситься не тільки до співробітника муніципальної психологічної служби, але і до психолога, найнятого школою. Конкретніші і чітко сформульовані норми відносяться до добровільності ухвалення психологічної допомоги і до збереження конфіденційності отримуваної психологом інформації. Порушення цих норм може тягти за собою дискваліфікацію і судове переслідування.

Основні з цих норм наступні. Жодне психологічне обстеження дитини або надання їй психотерапевтичної допомоги не може здійснюватись без письмової згоди батьків. При цьому батьки мають бути поінформовані про цілі роботи, що проводиться, і про ті організаційні форми, в яких вона проводиться.

Інформація про дитину: дані психологічного обстеження, відомості про проходження психотерапії і т.п., – може бути передана психологом іншій особі або організації в усній або письмовій формі тільки з письмової згоди батьків. Зокрема, без такої згоди психолог (який навіть працює в штаті школи) не має права надавати інформацію про дитину шкільній адміністрації.

Існує невелика кількість чітко обумовлених ситуацій, що обмежують дію цих правил. Так, в тому або іншому конкретному випадку вони можуть бути відмінені рішенням суду. Інформація про психічний стан призовника може бути затребувана органами, що здійснюють призов на військову службу, з метою визначення адекватних умов її проходження (нагадаємо – служба в ізраїльській армії є обов'язковою не тільки для юнаків, але й для дівчат). Психолог зобов'язаний повідомляти про випадки, коли у нього виникає підозра, що дитина піддається насильству або що завдається шкода її психічному або фізичному здоров'ю. Як правило, подібні підозри повідомляються соціальним працівникам, які здійснюють необхідні подальші дії (аж до звернення в правоохоронні органи). Якщо психологові стає відомо про підготовлюваний або скоєний злочин, він зобов'язаний повідомити про це у відповідні органи.

Відомі випадки, коли на психолога подають до суду за моральний або матеріальний збиток, заподіяний його діями. Якщо суд визнає провину психолога, але не знаходить в його діях порушення закону, то покарання обмежується виплатою грошової компенсації (яка іноді може бути дуже велика). Тому в трудовій угоді, що укладається з психологом, майже завжди зазначаються умови професійної страховки, що покриває подібні компенсації. Без такої страховки майже ніколи не працюють також і приватні психологи.

Зупинимося більш детально на функціях практичного психолога освітнього закладу. У дошкільному дитячому закладі психолог обслуговує, в основному, підготовчу групу (її відвідини обов'язкові для всіх дітей, тому вона так і називається: «обов'язковий дитячий садок»). У завдання психолога входить виявлення дітей, що потребують додаткових занять або в особливому індивідуальному підході. Психолог може рекомендувати проведення додаткових занять в рамках того ж дитячого закладу (для цього в штаті є

педагог-дефектолог) або перехід такої дитини у спеціальний заклад для дітей з особливими освітніми потребами.

Перед закінченням підготовчої групи проводиться масове обстеження для визначення готовності дітей до навчання в школі. В результаті окремим дітям може бути рекомендовано відкласти на рік початок шкільного навчання, або навчатися в школі особливого типу (наприклад, для дітей з порушеннями когнітивної сфери, або з певними вадами фізичного розвитку). Рекомендації психолога не мають обов'язкової сили. Остаточне рішення ухвалює «комісія з розподілу» муніципального відділу освіти за узгодженням з батьками дитини. У тих випадках, коли не вдається досягти згоди, вирішення цього питання передається до суду. Звичайна судова практика у таких випадках передбачає призначення незалежної психологічної експертизи, створення компетентної комплексної комісії, що включає різних фахівців.

У школі психолог займається, в першу чергу, виявленням психологічних причин неблагополуччя у дітей, що відстають в навчанні або регулярно порушують правила поведінки. Найбільш стандартний результат діагностичної роботи, що проводиться – це психологічний висновок, написаний мовою, зрозумілою педагогові і що містить рекомендації для вчителя. В окремих випадках можливі рекомендації про перехід дитини у спеціальний клас або спеціальну школу для дітей з особливими потребами. Остаточне вирішення питання про такий перехід здійснюється так само, як і при прийомі в школу. Зазвичай на обстеження до психолога дитину направляє школа. При цьому, як уже зазначалось, обов'язковою є письмова згода батьків. Разом з тим, можливе звернення і за ініціативою самих батьків.

Важливу частину діагностичної роботи ізраїльського шкільного психолога складає виявлення дітей, чиї учбові труднощі викликані локальними порушеннями окремих психічних функцій: дислексія, дисграфія, сповільнення темпу діяльності, зниження зорової або слухової пам'яті, погіршення концентрації уваги і т.п. Рекомендація про перехід у спеціальний клас або школу дається лише при особливо сильно виражених порушеннях. У легших випадках психолог обмежується рекомендаціями по забезпеченню

індивідуального педагогічного підходу до учня (наприклад, при дисграфії рекомендує замінювати письмові роботи усними відповідями) і по додатковому коректувальному навчанню. За рекомендацією психолога учню можуть бути надані різні пільги при складанні іспитів на атестат зрілості: може бути збільшений час, що відводиться на виконання письмової роботи, письмове пред'явлення завдань може бути замінене їх читанням вголос і т.п.

Співробітники психологічної служби надають також психокорекційну і психотерапевтичну допомогу дітям, що її потребують. Проте якщо значна кількість учнів школи потребує подібної роботи, то можливостей психологічної станції виявляється недостатньо. У цих випадках необхідна наявність психолога в штаті школи. Інакше єдиною альтернативою для більшості батьків залишається звернення до приватного психолога. Відмітимо, що надавати приватну психологічну допомогу учням «своїх» школи забороняється.

11. Психологічна служба системи освіти України. Мета, завдання і принципи, організація та структура психологічної служби системи освіти

Створення та розвиток психологічної служби системи освіти базується на ряді принципів та баченні її місії і завдань. Зокрема, на викладеному вище розумінні специфіки прикладної психології і психологічної практики та історії розвитку прикладної психології в Україні.

Базові принципи організації психологічної служби є наступними:

Доступність психологічних і соціально-педагогічних послуг для всіх учасників навчально-виховного процесу закладу освіти. Цей принцип передбачає побудову таких організаційних моделей психологічної служби, які б могли забезпечити надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги учням, студентам, батькам і педагогічним працівникам незалежно від віку, расової, релігійної або національної при належності, майнового чи соціального статусу, місця проживання, типу закладу освіти, рівня розумового та фізичного розвитку.

Принцип науковості означає, що уся діяльність психологічної служби ґрунтується на основі наукових підходів, науковій методології і засадах

наукової психології. Методи, методики і технології, що застосовуються в діяльності фахівців психологічної служби, мають бути науково обґрунтованими, валідними і надійними. Неприпустимо застосування позанаукових, містичних, релігійних, окультних та інших методів і методик, що не пройшли наукової експертизи. Отже, застосування в роботі телепатії, астрології, соціоніки, біоенергетики та ін. є неприпустимим.

Принцип розвитку передбачає не тільки розвиток об'єктів психологічного впливу – учнів, студентів, батьків і викладачів, але й розвиток системи управління, методичного забезпечення, мережі закладів психологічної служби відповідно до вимог педагогічної практики і реформування системи освіти в цілому.

Розвиток організаційної структури психологічної служби обумовлюється двома групами причин.

Перша – зовнішні впливи. Це – завдання реформування галузі освіти, соціально-економічні умови, в яких відбувається навчання і виховання молоді, організаційні засади діяльності системи освіти, децентралізація системи управління і створення місцевих громад.

Друга – внутрішні. Це – розвиток мережі психологічної служби, рівень кваліфікації і професіоналізму її працівників. Тут передбачається можливість творчого застосування методів і методик роботи, перехід від *клієнтської моделі* соціально-психологічного забезпечення до *розвиткової*, що ґрунтується на глибокому розумінні тенденцій психічного і соціального розвитку учасників навчально-виховного процесу та їхніх взаємин.

Принцип комплексності і системності у наданні соціальної і психологічної допомоги означає, що в діяльності психологічної служби мають бути поєднані вузька спеціалізація (або з точки зору проблематики роботи – дошкільники, профілактика девіантної поведінки у підлітків, профілізація навчання у старшокласників, робота з батьками учнів; або з точки зору методології – гештальттерапія, позитивна терапія, когнітивно-поведінкова терапія і т. ін..) із певною універсальністю спеціалістів. Поєднання у єдиному технологічному процесі універсальності з спеціалізацією фахівців забезпечить,

на наш погляд, реалізацію завдань діяльності психологічної служби в цілому.

Міждисциплінарність у наданні психологічної і соціально-педагогічної допомоги означає, що у методиках і технологіях організації соціального і психологічного супроводу учасників навчально-виховного процесу мають бути поєднані не тільки психологічні і соціально-педагогічні методи, а і методи інших, суміжних наук: соціології, педагогіки, дефектології, дидактики, фізіології та ін.

Структурність і цілісність. Цей принцип передбачає функціонування в освітній галузі єдиної психологічної служби з чіткою структурою, підпорядкуванням і координацією взаємодії окремих її елементів. Він не суперечить різноваріантності організації підрозділів служби на місцях, але власне конституює службу як єдину систему, що має єдину мету і завдання, методи і підходи до надання психологічної допомоги. В діяльності психологічної служби системи освіти застосовуються єдині підходи, узгоджена методологія, єдині стандарти до оцінки роботи окремих підрозділів і спеціалістів.

Принцип забезпечення професійної підтримки і допомоги спеціалістам психологічної служби. Структурно і функціонально психологічна служба має бути вибудована таким чином, щоб кожен окремих фахівець відчував методичну підтримку і психологічну допомогу, чи то у вигляді супервізії або інтервізії, чи то у вигляді навчальних семінарів і тренінгів. Важливою формою професійної підтримки є методичні об'єднання спеціалістів служби за окремими напрямками роботи.

Основною структурною одиницею психологічної служби системи освіти є навчально-методичні центри. Саме цим психологічна служба в Україні відрізняється від психологічних служб системи освіти багатьох інших країн.

Так, наприклад, у країнах зі стабільними традиціями надання психологічної допомоги населенню психологічної служби як такої в системі освіти не існує. Там шкільна рада може найняти психолога, а може і ні. Якщо психолог наймається для роботи в школі, то в контракті чітко визначається коло тих проблем, на вирішення яких буде спрямовано його професійні

зусилля. Наприклад, корекційно-розвивальна робота з дітьми, що мають труднощі у навчанні, або робота з підлітками, що визначаються девіантною поведінкою і т. ін.

Методична підтримка і контроль, сертифікація діяльності, захист прав, атестація і дотримання професійних стандартів здійснюють громадські організації психологів – професійні асоціації. Єдина країна, що має відмінності від інших з точки зору організації психологічної служби в освіті, – Ізраїль. Тут на рівні району (округу) функціонують так звані психологічні станції, які виконують функції не тільки надання практичної психолого-педагогічної допомоги учням, а й здійснюють методичне керівництво шкільними психологами.

Вітчизняна система освіти має глибокі традиції в організації діяльності освітніх установ та в управлінні їх роботою. Особливістю нашої системи освіти є чітка структура і підпорядкування як по адміністративній лінії, так і по методичній.

Адміністративна вертикаль передбачає призначення і звільнення керівників, визначення бюджету та фінансовий менеджмент, атестацію спеціалістів, звітність. В останні роки у цьому напрямку здійснено ряд реформ, які наблизили систему освіти до демократичних умов освітнього менеджменту. Зокрема, розширено функції і повноваження батьківського і учнівського самоврядування, призначення і звільнення керівників здійснюється місцевою владою, фінансування освіти здійснюється на основі солідарного бюджету – сполучення кошів центрального і місцевих бюджетів. В умовах децентралізації функції адміністративного управління освітніми закладами помітно зменшується. Натомість спостерігається збільшення потреби у методичному супроводі і підтримці діяльності освітніх установ в цілому і фахівців психологічної служби, зокрема.

Що ж стосується методичного керівництва (запровадження стандартів змісту освіти, планування навчально-виховного процесу у закладах освіти, критерії оцінки ефективності навчання та ін.), то місцеві органи управління освітою мають приблизно 20 відсотків можливостей змінити навчальні плани і

програми. Очевидно, що такий стан освітнього менеджменту відповідає сучасному стану розвитку нашого суспільства як в економічних, так і в гуманітарних аспектах.

Вибудовуючи принципи і структуру організації психологічного забезпечення освітнього процесу ми виходили з того, що:

- психологічна служба має ґрунтуватися на принципах, що були наведені вище;
- структура методичного супроводу і підпорядкування має бути чіткою і єдиною для всієї країни, але передбачати при цьому врахування місцевої специфіки і творчого пошуку щодо вдосконалення організаційних форм і методів управління;
- адміністративно психологічна служба має бути однозначно прив'язаною до структури управління освітою як на центральному, так і на місцевому рівнях;
- практичний психолог і соціальний педагог закладу освіти мають бути прирівняні до основних працівників даного закладу у всіх відношеннях – заробітна плата, відпустки, педагогічний стаж і т.п.;
- основною структурною одиницею психологічної служби мають бути районні (міські) методичні центри, які, власне, і мають забезпечувати у повній мірі всі завдання і напрямки діяльності психологічної служби в системі освіти.

Психологічна служба системи освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що входять до єдиної субординативної системи (як частина більш загальної системи), основу якої складають фахівці у галузі практичної (прикладної) психології, соціальної педагогіки і методисти відповідних кабінетів (центрів).

Основною метою діяльності психологічної служби системи освіти є забезпечення і підвищення ефективності навчально-виховного процесу шляхом його індивідуалізації та, одночасно, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя всіх його учасників на основі застосування методів і технологій прикладної психології та соціальної педагогіки.

Психологічна служба системи освіти є складовою державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України і діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку та саморозвитку особистості.

Служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення психологічних умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань закладами освіти.

Психологічна служба у своїй діяльності керується Конституцією України, Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, Законами України про освіту, чинним законодавством України, Положенням про психологічну службу системи освіти України, Етичним кодексом психологів України.

Діяльність служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, консультантами психолого-медико-педагогічних консультацій, методистами, які мають вищу спеціальну освіту. За своїм статусом працівники служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Завдання діяльності психологічної служби системи освіти України полягають у:

- підвищенні ефективності навчально-виховного процесу на основі практичного впровадження новітніх досягнень психологічної науки;
- захисті психічного здоров'я та особистісного суверенітету всіх учасників навчально-виховного процесу;
- сприянні повноцінному особистісному й інтелектуальному зростанню дітей на кожному віковому етапі їх розвитку;
- створенні психологічних і соціально-педагогічних умов для формування у вихованців мотивації до самовиховання і саморозвитку;
- забезпеченні індивідуального, особистісно-орієнтованого підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення;

– профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку учнів, студентів, вихованців.

Основними видами діяльності психологічної служби системи освіти є:

– діагностика – психологічне обстеження учнів і студентів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку учнівської та студентської молоді, визначення причин та особистісних проблем, що ускладнюють їх розвиток та навчання;

– корекція – здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;

– реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам, молоді, які перебувають у кризовій або складній життєвій ситуації з метою адаптації та повернення до звичайних умов навчання і життєдіяльності;

– профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі тощо;

– прогностика – розробка, апробація і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах та життєвих ситуаціях, визначення тенденцій розвитку груп, міжгрупових взаємин та освітньої ситуації у регіоні;

– проектування – визначення змісту, напрямів та психолого-педагогічних методів стимулювання індивідуального розвитку учнів і студентів, їхніх груп і колективів, складання на цій основі життєвих планів, проектів розвитку колективу і групи.

Діяльність психологічної служби системи освіти реалізується у

трьох основних напрямках:

– науковому, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості дитини з метою розробки методів і методик

професійного застосування психологічних знань в умовах сучасної школи;

- прикладному (методичному), на якому здійснює соціальнопсихологічне забезпечення процесу навчання і виховання шляхом розробки методик і технологій роботи практичних психологів і соціальних педагогів, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців;

- практичному (здійснення психологічної практики), на якому забезпечує безпосередню роботу психологів, соціальних педагогів у закладах освіти.

Управління психологічною службою системи освіти здійснюється по двох лініях: адміністративній і методичній. Отже, кожен працівник і підрозділ служби мають подвійне підпорядкування – адміністративно вони підпорядковуються керівнику закладу або органу управління освітою відповідного рівня (директору школи, ректору закладу вищої освіти, завідувачому районним відділом освіти, директору департаменту освіти і науки області), методично – керівнику психологічної служби району (міста), області.

Функції психологічної служби закладу освіти:

- надання практичної соціально-педагогічної, дефектологічної і психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу – учням, вчителям, батькам;

- проведення просвітницьких лекцій, семінарів, інших занять з учнями, педагогами, батьками;

- консультативно-просвітницька робота з керівництвом та педагогічним колективом закладу освіти;

- здійснення моніторингів і скринінгів в учнівському і батьківському середовищі, серед педагогів закладу освіти;

- психологічна і соціально-педагогічна діагностика розвитку особистості учнів, учнівського і педагогічного колективу;

- психологічна і соціально-педагогічна експертиза педагогічних інновацій – методик, методів, технологій;

- консультативна і методична допомога всім учасникам навчально-

виховного процесу;

- корекційно-розвивальна робота з учнями, батьками, педагогами;
- соціально-педагогічний патронаж і допомога учням, що мають проблеми із законом, вирізняються девіантною або аддиктивною поведінкою, або таких, що опинилися у складній життєвій ситуації;
- психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами;
- психологічний і соціальний супровід обдарованих учнів;
- соціальна і психологічна профілактика девіантної та аддиктивної поведінки учнів;
- психологічне і соціально-педагогічне прогнозування розвитку як окремої особистості, так і колективів;
- проектування психологічного і соціального розвитку колективів та окремих особистостей в умовах перебування у закладі освіти.

Психологічна служба закладу освіти має подвійне підпорядкування: адміністративно вона підпорядковується директору (керівнику) закладу освіти; методично – керівнику психологічної служби району (міста).

Практичний психолог закладу освіти:

- бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного особистісного розвитку дітей і учнівської молоді, збереження їх повноцінного психічного здоров'я;
- проводить психолого-педагогічну діагностику готовності дитини до навчання в період її переходу з однієї вікової групи до іншої, допомагає у виборі закладу освіти згідно з рівнем психічного розвитку;
- розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, статевих, вікових особливостей різних категорій дітей;
- сприяє вибору підлітками професій з урахуванням їх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого життя;
- бере участь у профілактиці злочинності, алкоголізму і наркоманії,

інших узалежнень і шкідливих звичок серед підлітків;

- здійснює психологічну експертизу і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки неповнолітніх;
- формує психологічну культуру вихованців, учнів, педагогів, батьків, консультує з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

Соціальний педагог закладу освіти:

- здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їх взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків;
- сприяє участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей, талантів, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнівської молоді;
- залучає до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян;
- бере участь у подоланні особистісних, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів, надає потрібну консультативну психологопедагогічну допомогу дітям і підліткам, групам соціального ризику, дітям, які потребують піклування тощо;
- бере участь у наданні психолого-педагогічної допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Працівник психологічної служби повинен:

- у своїй професійній діяльності керуватися Етичним кодексом психолога;
- дотримуватися педагогічної етики, поважати гідність дитини, захищати її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства;
- будувати свою діяльність на основі доброзичливості, довіри у тісному співробітництві з усіма учасниками педагогічного процесу;
- пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень

психологічних знань учнів, педагогічних працівників і батьків;

- зберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих в процесі діагностики або корекційної роботи, якщо це може завдати шкоди дитині чи її оточенню;

- постійно підвищувати свій професійний рівень, запобігати випадкам здійснення психодіагностичної, розвивально-корекційної, консультативно-методичної роботи особами, які не мають відповідної фахової підготовки або права на таку діяльність;

- знати програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня знань, розвитку дітей, вимоги державних стандартів до забезпечення навчально-виховного процесу, основні напрями і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки і психологічної служби.

Статус фахівців психологічної служби

Відповідно Закону України «Про освіту» та постанови Кабінету Міністрів України «Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників» практичні психологи, соціальні педагоги, соціальні педагоги по роботі з дітьми-інвалідами, методисти, завідувачі та консультанти психолого-медико-педагогічних консультацій за своїм статусом належать до педагогічних працівників і згідно з діючим законодавством користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Уведення посад у заклади освіти

Посади практичних психологів і соціальних педагогів уводяться в штати дошкільних, загальноосвітніх та інших закладів освіти системи освіти за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат, згідно з Типовими штатними нормативами закладів та установ освіти та Положенням про психологічну службу системи освіти України (див. Додаток).

Чисельність практичних психологів спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів; гімназій, ліцеїв, колегіумів; загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для

дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування; шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання; міжшкільних навчально-виробничих комбінатів для задоволення потреб учнів у профорієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці; закладів професійної (професійно-технічної) освіти; закладів вищої та фахової передвищої освіти; позашкільних закладів освіти – одна ставка на заклад освіти.

Чисельність соціальних педагогів дошкільних закладів освіти (дитячих будинків) інтернатного типу та центрів розвитку дитини – одна ставка на заклад освіти.

Чисельність соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування; шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання; закладів професійної (професійно-технічної) освіти; закладів вищої та фахової передвищої освіти – одна ставка на заклад освіти.

У випадках, коли посади, перелічені в зазначених нормативах, не можуть забезпечити нормальне функціонування закладу освіти, за рахунок можливостей місцевого бюджету та позабюджетних коштів можуть бути уведені додаткові посади практичних психологів і соціальних педагогів.

Тривалість робочого тижня

Тривалість робочого тижня практичного психолога (соціального

педагога) – 40 годин. Із них 20 год. відводиться для роботи у закладі освіти (індивідуальна і групова психодіагностика, консультування учнів, учителів, батьків, корекційно-розвивальна робота тощо) і 20 год. – на підготовку до проведення соціально-психологічних заходів (занять, тренінгів, ділових ігор), обробку результатів досліджень, оформлення висновків тощо.

Роботу з обробки результатів досліджень, оформлення висновків, планування і звітності тощо практичний психолог (соціальний педагог) може виконувати за межами закладу освіти але усі ці роботи мають бути відображені у плані роботи на місяць відповідно до нормативів часу на основні види роботи практичного психолога (соціального педагога).

Ставка заробітної плати практичних психологів в спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах), навчально-реабілітаційних центрах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку виплачується за 18 годин педагогічної роботи на тиждень безпосередньо у закладі освіти.

Таким чином, основні організаційні засади діяльності психологічної служби системи освіти України, що були напрацьовані за останні двадцять п'ять років, затверджені законодавчо, пройшли перевірку практикою роботи, та ґрунтуються на викладених вище теоретичних і методичних засадах.

12. Психолого-медико-педагогічні консультації

До складу психологічної служби системи освіти України входять психолого-медико-педагогічні консультації (скорочено – консультації, ПМПК) як постійно діючі методичні установи.

Головною місією названих установ є вирішення життєво важливих проблем дітей, які мають порушення у психофізичному розвитку або мають соціально-педагогічну занедбаність чи ознаки ризику виникнення труднощів пізнавальної діяльності та поведінки. Відповідно до чинного законодавства та сучасної термінології, це діти з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю.

Діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій регулюється

нормативно-правовими актами, що діють у сфері освіти, та власним Положенням.

Працівниками психолого-медико-педагогічних консультацій є фахівці, що компетентні у різних галузях знань про дітей з порушеним розвитком. Згідно до Положення вони називаються консультантами.

До кадрового складу консультантів входять, насамперед, дефектологи (за сучасною термінологією – корекційні педагоги) вузьких спеціальностей, що відповідають видам порушень психофізичного розвитку у дітей, а саме: учитель-дефектолог (логопед); учитель-дефектолог (олігофренопедагог, психопедагог); учитель-дефектолог (сурдопедагог); учитель-дефектолог (тифлопедагог); практичний психолог – фахівець з питань інтелектуального розвитку дитини; практичний психолог – фахівець з питань девіантної поведінки; лікар-психіатр (дитячий); лікар-невролог (дитячий). Очолює консультацію завідувач, який є фахівцем з повною вищою дефектологічною освітою та досвідом педагогічної діяльності за фахом не менше 3 років.

Завдяки такому добору кадрів забезпечується повноцінне функціонування консультацій, оскільки в щоденній практиці вони мають бути постійно готовими до надання якісних професійних послуг дітям з різними видами порушень, особливо до глибокого і всебічного вивчення дитини, до розробки шляхів і засобів подолання труднощів у процесі навчання, виховання і трудової підготовки.

Зміст діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій як постійно діючих установ системи освіти багатоаспектний, передбачає широкий діапазон функцій і напрямів роботи, які кардинально змінюють саму концепцію їх функціонування – бути осередками інформаційно-консультативної допомоги у вирішенні актуальних освітньо-реабілітаційних проблем дітей з порушеннями у розвитку, консолідуючи задля цього зусилля не тільки освітніх, але й медичних, соціальних інституцій та сімей, які виховують таку дитину.

Основними функціями консультацій є: консультативна, методична, психолого-педагогічна, корекційно-розвивальна, аналітична, прогностична, профілактична, просвітницька.

Консультативна функція в діяльності ПМПК передбачає надання фахівцями консультацій різнопланових за змістом роз'яснень та порад щодо розвитку, навчання та виховання дітей, які мають певні труднощі пізнавальної діяльності та поведінки або порушення фізичного та (або) розумового розвитку. Консультації надаються різним категоріям споживачів. Насамперед – це батьки дітей (або особи, які їх замінюють), які мають труднощі або вади психофізичного розвитку; педагогічні працівники, вихованцями чи учнями котрих є названі категорії дітей; спеціалісти органів управління освітою, які відповідальні за реалізацію державної політики у сфері освіти дітей; працівники служб у справах дітей-сиріт та малозахищених груп населення.

Методична функція. Психолого-медико-педагогічні консультації – це заклади системи освіти методичного спрямування, які мають унікальний кадровий склад. Як зазначалось вище, відповідно до освітнього рівня консультанти мають професійні знання про різні види порушень психофізичного розвитку і зумовлені ними специфічні особливості пізнавальної діяльності у дітей, поведінки та формування соціального досвіду; володіють методами вивчення здатності до навчання; вміють враховувати індивідуальні труднощі дитини і застосовувати належні методи і прийоми у навчально-виховному процесі. Названі професійні знання і уміння дозволяють методично правильно розробляти педагогічну стратегію, враховувати в навчальному процесі індивідуальні особливості розвитку кожної дитини, складати індивідуальну програму розвитку, індивідуальний навчальний план, індивідуальну програму корекції, добирати і застосовувати адекватні технології (методи та прийоми) навчально-корекційної роботи. Методична допомога консультантів ПМПК передбачає надання зразків занять для батьків, які хочуть навчати своїх дітей в родинному колі, і для педагогів, особливо індивідуальної та інклюзивної форм навчання; надання необхідної наукової літератури, методичних програм, посібників.

Психолого-педагогічна функція реалізується через здійснення власного психолого-педагогічного вивчення (ППВ) дитини. Воно відбувається головним чином колегіально, на спеціальному засіданні, процедура якого строго

регламентована. В окремих випадках така робота здійснюється індивідуально, як попереднє вивчення у змісті пробних корекційно-розвиткових занять з наступним колегіальним узагальненням. За запитом батьків може здійснюватись в домашніх умовах. Останнім часом виникла нова форма вивчення проблем особливої дитини – в закладі освіти на запрошення команди супроводу дитини, яка навчається в інклюзивних умовах. Мета ППВ – з'ясування індивідуальних особливостей розвитку дитини і загальних здатностей до засвоєння знань та врахування їх в навчально-розвивальному процесі. Часто така робота відбувається в ігровій формі, з наданням негайної допомоги під час виконання різноманітних за змістом і складністю завдань в залежності від віку дитини. У процесі такого вивчення звертається увага на здатність дитини до взаємодії з дорослим, виконання елементарних практичних дій на основі сумісних дій, наслідування наочних зразків, вербальних інструкцій, самостійного виконання завдань; адекватність поведінки, здатність до зосередження, саморегуляції, працездатність, стійкість і сформованість когнітивних процесів, зокрема стан мовленнєвого і розумового розвитку, знань, умінь і навичок згідно до вікових норм. За результатами психолого-педагогічного вивчення формулюється зміст «Витягу із протоколу засідання ПМПК», що складається з психолого-педагогічного висновку і рекомендацій батькам та педагогам.

«Витяг» є юридично правосильним документом, який визначає навчальну програму та належні і додаткові освітньо-реабілітаційні заходи, на підставі якого місцеві органи управління освітою разом з батьками визначають місце та форму здобуття освіти дитиною з особливими освітніми потребами.

Прогностична функція ПМПК безпосередньо пов'язана з психолого-педагогічним вивченням дитини і передбачає визначення потенціалу її розвитку, рівня когнітивного функціонування та освітніх цілей на віддалену перспективу, шляхів соціально-трудової реалізації. Оцінка потенційних можливостей відбувається з урахуванням збережених функцій і сильних проявів розвитку, особливостей навчуваності дитини, які були виявлені під час навчально-діагностичного обстеження.

Корекційно-розвивальна робота – один з видів діяльності ПМПК. Вона

передбачає індивідуальні корекційні заняття з дітьми та членами сім'ї у разі потреби. Такі заняття не замінюють роботу закладу освіти і надаються переважно тим дітям, які виявляються поза освітніми послугами. Вони можуть проводитися з різною метою: для заповнення відповідних розділів «Картки стану здоров'я і розвитку дитини», подолання порушень у розвитку, що не потребують тривалого часу (нетяжких мовленнєвих порушень), для поглибленого вивчення поведінкових та регулятивних функцій дітей з обмеженим контактом, для добору найбільш ефективних методів і прийомів корекційно-розвиткової роботи. Особливою темою таких занять є навчання батьків, які хочуть долучитися до корекційної роботи з своєю дитиною.

Інформаційно-аналітична функція ПМПК спрямована на:

а) детальне інформування батьків щодо існуючих у місцях їх проживання форм задоволення особливих освітніх потреб, умов його здійснення, обсягу і якості освітніх послуг. Мета такого інформування – допомогти батькам зробити свідомий вибір місця і форми навчання для їхньої дитини. Крім цього передбачається поінформування батьків про те, які ще додаткові послуги може отримати їхня дитина, наприклад, у позашкільній освіті, в реабілітаційних центрах, до яких медичних працівників необхідно звернутися з профілактичною метою, щоб не допустити хвороби, погіршення стану тощо;

б) інформування органів управління освітою різних рівнів про кількість дітей з вадами в розвитку за видами порушень, визначення наявних тенденцій, аналіз доступності та рівня забезпечення здобуття освіти такими дітьми, надання обґрунтованих пропозицій для змін, зокрема, впровадження інклюзивного навчання.

Профілактична функція ПМПК реалізується завдяки ранньому виявленню дітей з вадами розвитку та дітей, що відносяться до «груп ризику», забезпеченню психолого-педагогічного супроводу їхнього розвитку і виховання, вчасному залученню їх до корекційної роботи. Вона забезпечується заходами з подолання, або, принаймні, компенсації недоліків у розвитку, а також попередження виникнення вторинних ускладнень ушкодженого розвитку; підготовки дитини до співпраці з дорослим, до навчальної діяльності

в ДНЗ, уникнення появи «синдрому хронічної неуспішності», специфічних труднощів формування шкільних навичок, упередження шкільної дезадаптації. Одним з критеріїв високої оцінки діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій є активне виявлення дітей з вадами психофізичного розвитку саме дошкільного віку і забезпечення їм якомога ранньої корекційної допомоги. Адже якісна підтримка таких дітей у дошкільному віці є запорукою успішності їх навчання в інклюзивних умовах.

Просвітницька функція – це поширення знань з корекційної педагогіки серед населення, повідомлення через пресу, радіо, телебачення, наукові публікації інформації про визначальне значення корекційно-розвивальної роботи для реалізації потенційних можливостей дітей з вадами розвитку, формування оптимістичної позиції щодо можливостей соціально-трудової реабілітації дітей з особливими освітніми потребами та з інвалідністю в соціумі. Здійснюється така функція завдяки активній участі консультантів ПМПК в різних заходах (конференціях, семінарах, круглих столах); через читання лекцій, виступи в закладах освіти (педагогічних нарадах, батьківських зборах), в співпраці з громадськими організаціями.

Усі функції ПМПК взаємопов'язані між собою і реалізуються через різні напрями і види практичної роботи консультантів. Провідними серед них є:

- виявлення та облік дітей з порушеннями психофізичного розвитку;
- організація якомога ранньої допомоги для них;
- психолого-педагогічне вивчення дитини та експертна оцінка стану її психічного розвитку;
- консультування різних груп населення;
- індивідуально-розвивальна робота;
- створення банків даних про кількості дітей з вадами психофізичного розвитку за різними видами порушень тощо.

Сучасні психолого-медико-педагогічні консультації мають диференційовану структуру, що складається з консультацій різного рівня функціонування: районних (міських), обласних і центральної консультації. При цьому слід зазначити, що обласні та Київська міська консультації за своїми

функціями рівнозначні.

Проте, попри спільність функцій, напрямів та видів практичної роботи, в діяльності названих психолого-медико-педагогічних консультацій існують деякі відмінності. Так, психолого-медико-педагогічні консультації обласного рівня відповідальні за організацію діяльності районних (міських) консультацій, які функціонують на території області; дотримання вимог психолого-педагогічного вивчення, формулювання висновків та рекомендацій, деонтологічних принципів консультування, забезпечення прав дітей з особливими освітніми потребами в доступі до освіти.

Сучасні психолого-медико-педагогічні консультації за напрямами та завданнями діяльності, кадровим складом, нормативно-правовими засадами функціонування є практичною моделлю майбутніх центрів діагностики і розвитку дитини.

Система психолого-медико-педагогічних консультацій також має подвійне підпорядкування – по адміністративній і по методичній лініям. Адміністративно ПМПК відповідного рівня (обласна, районна, міська) підпорядковуються керівникові управління або відділу освіти відповідного рівня. Методично районні (міські) ПМПК підпорядковуються обласній. Обласна ПМПК методично підпорядкована Центральній, а остання входить до складу Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи.

13. Психологічна служба у початковій школі

Початкова школа – дуже важливий етап особистісного, інтелектуального і фізичного розвитку дитини, тому працівники психологічної служби закладу освіти мають приділяти особливу увагу учням перших класів. Особливо на етапі адаптації дитини до навчання.

Загальною метою діяльності психологічної служби в початковій школі є формування і розвиток особистості дітей, створення психологічно-педагогічних умов для розкриття творчих здібностей кожного учня, забезпечення його активності в засвоєнні знань, набутті вмінь та навичок, необхідних для подальшого успішного навчання в основній школі, досягнення оптимального

рівня розвитку пізнавальної, емоційно-вольової та моральної сфер особистості молодшого школяра з урахуванням його психофізіологічних індивідуальних особливостей, життєвої історії і умов сімейного виховання.

Молодший шкільний вік охоплює період від 6-7 до 10-11 років. У цей час відбувається активне анатомічно-фізіологічне дозрівання організму, що створює можливості для здійснення цілеспрямованої поведінки, абстрактного мислення, планування й виконання програми дій. Зростає пластичність нервових процесів, спостерігається більша, ніж у дошкільників, урівноваженість процесів збудження і гальмування, хоча процеси збудження ще домінують, що визначає такі характерні особливості молодших школярів, як непосидючість, підвищена емоційність. Зростає функціональне значення другої сигнальної системи. Вступ до школи і початковий період навчання спричиняють докорінну перебудову способу життя і діяльності дитини. Криза 6–7 років – це переломний критичний віковий етап, яким відкривається весь період подальшого шкільного життя. Тому, говорячи про проблеми молодшого шкільного віку, ми маємо насамперед мати на увазі проблеми двох вікових відтинків (за термінологією Л. С. Виготського): кризи 6–7 років як критичного віку; і власне молодшого шкільного віку.

Л. С. Виготський визначав психологічний вік як «новий етап побудови особистості, її діяльності, ті психічні й соціальні зміни, які вперше виникають на даному віковому етапі і які в найголовнішому визначають свідомість дитини, її відношення до середовища, її внутрішнє й зовнішнє життя, весь хід її розвитку в даний період».

Якщо розглянути дане визначення в контексті всього вчення Л. С. Виготського про онтогенез і виокремити в ньому ключові моменти, то основними складовими для розуміння сутності психологічного віку стануть такі поняття як: соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності дитини і психічні новоутворення у сфері свідомості та особистості.

Особливості *соціальної ситуації розвитку* першокласника характеризуються тим, що він набуває абсолютно нового соціального статусу, ніж дошкільник. Вперше в своєму житті дитина починає відігравати соціально

значущу роль – роль учня. Вперше у своєму житті дитина виконує соціально значущу діяльність – учіння. В учня поступово формується усвідомлення про власні права і обов’язки, що пов’язані з новою соціальною роллю.

Як зазначає Л. В. Дзюбко, існуюча соціальна ситуація розвитку потребує створення умов для полегшення адаптації дитини до школи. Для цього мають відбутися внутрішні зміни, що пов’язані з формуванням якісно нових особистісних новоутворень. Аби ці зміни проходили менш болюче, доцільно опиратися на ті фактори, які визначають *сензитивність* дитини даного віку. Так, для учнів молодших класів особливе значення мають засвоєння моральних норм і правил поведінки, засвоєння правил і навичок навчальної діяльності, формування мотивації до навчальної діяльності.

Нажаль, в сучасних умовах ми спостерігаємо формування негативної мотивації до навчання наприкінці початкової школи. Це пов’язано у першу чергу з вадами методик навчання і виховання дітей у цьому віковому періоді. Тому шкільному психологові слід звернути особливу увагу на формування мотивації до навчальної діяльності першокласників, елементів довільної поведінки, адаптації їх до нової соціальної ролі.

Аналіз соціальної ситуації розвитку дитини означає одночасне врахування двох планів її відносин: з «суспільним дорослим» як представником соціальної функції (вчитель, вихователь та ін.), який відображає у своїй поведінці соціальні норми й вимоги, суспільний зміст діяльності; індивідуально-особистісних взаємин із близькими дорослими (батьки, родичі) та дітьми (старші, молодші, ровесники).

Провідний вид діяльності, для даного віку – учіння, є надзвичайно важливою стороною психологічної характеристики особистості дитини. Характер провідної діяльності, її структура, види та їх ієрархія мають фундаментальне значення для розвитку дитини, а значить, і для аналізу індивідуальних особливостей її розвитку в конкретних умовах та формування певних особистісних якостей і властивостей.

Для дітей молодшого шкільного віку провідним видом діяльності є *навчальна*. В ній формуються основні новоутворення молодших школярів у

пізнавальній (внутрішній план дій, пізнавальна потреба, довільність усіх психічних процесів) та особистісній сферах (потреба в самоствердженні, самооцінка, рефлексія тощо).

Таким чином, молодший шкільний вік є важливим і доволі складним етапом життєвого шляху дитини. Як перші три роки життя відіграють значну роль у становленні особистості, так і перші роки навчання багато в чому визначають подальше перебування дитини в школі, її життєвий шлях. Від того, як пройде адаптація, засвоєння нових вимог, сформується мотивація навчання тощо, залежить розвиток дітей у середніх і старших класах: адже більшість болючих шкільних проблем сягають корінням саме початкової ланки.

Основними завданнями діяльності психологічної служби у початковій школі в роботі з дітьми є:

- визначення готовності дитини до навчання у школі та побудова на цій основі корекційно-розвивальних програм індивідуального розвитку та визначення найбільш оптимальної навчальної програми і програми індивідуального розвитку;
- адаптація дитини до навчання, нового шкільного колективу, педагогів, формування навичок навчальної діяльності та самоконтролю;
- визначення особливостей сімейного виховання та найближчого соціального оточення, прищеплення навичок міжособистісного спілкування;
- раннє виявлення здібностей, інтересів і нахилів дитини та побудова на цій основі позакласної та позашкільної роботи, залучення до різноманітних форм творчої самореалізації;
- визначення причин труднощів у навчанні та адаптації до шкільного життя та побудова на цій основі корекційно-розвивальних програм;
- профілактика неуспішності, девіантної поведінки та конфліктів з однолітками і старшими;
- формування довільності психічних процесів, самоконтролю, навичок самостійної учбової діяльності.

Якщо коротко описувати завдання психологічної служби у роботі з вчителями, класоводами, вихователями, то можна виокремити наступні:

- підвищення психологічної культури шляхом проведення консультацій, навчальних семінарів і тренінгів;
- консультування педагогів щодо особливостей реалізації особистісно-орієнтованого підходу у вихованні учнів початкової школи;
- здійснення моніторингів і психодіагностичних обстежень як класу в цілому, так і окремих учнів за власною ініціативою і на прохання педагогів;
- спільна корекційно-розвиткова робота з учнями, що мають труднощі в адаптації чи навчанні;
- участь у спільній роботі з батьками та найближчим соціальним оточенням учнів.

У роботі з *батьками* школярів-початківців психологічна служба має наступні загальні *завдання*:

- здійснення просвітницької роботи шляхом проведення навчальних семінарів, тренінгів, індивідуальних і групових консультацій, лекторіїв і т.п.;
- вивчення практики сімейного виховання у сім'ях учнів та їх найближчого соціального оточення;
- профілактика конфліктів і різних форм насильства у сім'ях, грубого поводження з дітьми та недогляд за ними.

Початкова школа надає психологові унікальну нагоду простежити динаміку розвитку психічних новоутворень та особистісних структур від самих витоків шкільного навчання, при необхідності скоригувати небажані відхилення та прогнозувати ті чи інші наслідки педагогічних і психологічних впливів. Це й зумовлює необхідність виключної уваги психолога до початкової школи. Доцільно, щоб молодшими класами займався окремий психолог.

Аналізуючи роботу психологічної служби початкової школи можна виокремити три типи запитів на роботу працівника служби (за Л. В. Дзюбко).

Перший тип запитів можна назвати *соціальним*. Людина оцінює свої переживання і психологічну інформацію про інших людей, орієнтуючись на соціальні критерії та норми. У прямому вигляді переживання в запиті клієнта можуть бути сформульовані так: «Перевірте мою дитину» (чи мого учня), оскільки такі критерії для дітей молодшого шкільного віку задаються в

основному вчителем і батьками. Тому психологічні впливи, профілактику і корекцію психолог здійснює, не тільки працюючи безпосередньо з дітьми, а у першу чергу – взаємодіючи з батьками дитини і вчителем. Особливого значення така робота набуває тоді, коли вже є якісь певні відхилення від норми, конкретні скарги на дитину. Тобто робота психолога в початковій школі в плані розвитку спрямована на взаємодію з індивідуальністю дитини, а в плані корекції – на взаємодію ще й з індивідуальними і особистісними якостями батьків і вчителя-класовода.

Другий тип запитів можна позначити як *етичний*. Тут основна мета психолога полягає в тому, щоб показати обмеженість оцінкової шкали «добре – погано», яка не дає можливості клієнтові аналізувати динамічність психологічної інформації, особливо в молодших класах, де індивідуально-особистісні якості дитини лише формуються. Переважати в цей момент мають позитивні оцінкові характеристики, особливо з боку вчителя, котрий є авторитетом для учнів і через свою оцінку формує судження однокласників про кожного з них.

Третій тип запитів може бути названий *моральним*. Такі запити пов'язані з орієнтацією переживань на критерії добра і зла, які вимагають здійснення морального вибору в конкретних життєвих ситуаціях. Як відомо з вікової психології, свідомо здатність до такого вибору якраз формується і закріплюється саме в молодших класах і є основою для відповідного формування особистості в підлітковому віці. Тому робота психолога має полягати в консультуванні батьків і вчителя щодо створення і успішного розв'язання необхідних моральних ситуацій, що передбачають такий вибір.

Реалізація названих запитів полягає у проведенні конкретних заходів, що пов'язані з *основними проблемами*, що характерні для молодшого шкільного віку.

Передусім – це *прийом дітей до першого класу*. За звичаєм, він відбувається наприкінці попереднього навчального року, у дошкільному закладі освіти, а, де немає такої можливості – у школі в квітні-травні. Майбутні першокласники проходять співбесіду з учителями і психологом. Робота

психолога при прийомі дітей до школи різниться залежно від того, до якого закладу освіти іде дитина (загальноосвітньої школи, ліцею, гімназії тощо).

Якщо дитина вступає до загальноосвітньої школи, то мета психолога в ході попереднього знайомства з нею – виявлення і профілактика труднощів, пов'язаних із цим кроком. Принагідно зазначимо, що невисокі показники індивідуального розвитку дитини не є підставою для відмови у прийомі її до закладу освіти і тим більше не може мотивуватися наповненням (перенаповненням) перших класів.

Мета психолога спеціалізованої школи-гімназії, ліцею має іншу спрямованість – на відбір дітей за певними критеріями. Наприклад, високий рівень загального розвитку, рівень розвитку певних психічних якостей (пам'яті, фонематичного слуху – для шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов), перевага образного світобачення та ін. У даному випадку психолог має надавати адміністрації свої висновки про те, чи доцільно саме цій дитині навчатися саме в цій школі.

Необхідно зазначити, що *слово психолога – дорадче, а не вирішальне*. Тому слід запобігати намаганням адміністрації перекласти відповідальність за прийом у перші класи на психолога. Щоб не виникали конфлікти з цього приводу, напередодні прийому або безпосередньо перед тестуванням дітей необхідно роз'яснити батькам мету тестування і дорадчу функцію психолога, запитати їхню згоду на здійснення психодіагностичного обстеження дитини. Це допоможе зняти психологічне напруження з батьків, а через них і з дітей, що приведе до більш об'єктивних результатів тестування. На основі цих результатів складається матриця, до якої вносяться всі дані про дитину. Вона затверджується адміністрацією школи і є офіційним документом при розгляді конфліктних ситуацій.

До прийому дітей у перший клас психолог має підготуватися заздалегідь, зокрема визначити пріоритети попереднього обстеження дітей (мотиваційна готовність до школи, рівень розвитку довільності, сформованість пізнавальної та емоційно-вольової сфер). Відповідно до цього підбираються методики, готуються наочні матеріали, зошит для фіксації результатів діагностики,

складається графік співбесід, який повідомляється батькам. Батьки мають право бути присутніми на тестуванні, що зумовлено правами неповнолітніх. Цикл тестування має такі етапи: попереднє консультування батьків без дитини; попереднє налагодження контакту з досліджуваним; безпосереднє тестування; оцінка дитини психологом; фіксація спостережень; складання повного протоколу результатів діагностування. *Увесь цикл роботи психолога з дитиною не має перевищувати 40 хвилин.* У разі необхідності можна призначити наступну зустріч через кілька днів. При цьому не допускається застосування психологом методик і методів, які не були рекомендовані обласним чи міським центром психологічної служби.

З початком освітнього процесу робота психолога початкової школи має бути спрямована на *запобігання шкільній дезадаптації учнів у цілому і навчальної неуспішності зокрема.* Під шкільною дезадаптацією розуміють сукупність ознак, що вказують на порушення процесу й результату пристосування дитини до вимог шкільного життя, внаслідок чого процес розвитку і навчання ускладнюється, а у крайніх випадках стає навіть неможливим. Сьогодні подібні ускладнення (за даними Л. В. Дзюбко) мають близько 40 % учнів початкових класів загально-освітніх шкіл, до того ж спостерігається тенденція до подальшого зростання цих показників. Аналіз вікових та індивідуальних особливостей дітей, реальної практики їхнього розвитку дає змогу виокремити основні фактори, що можуть викликати шкільну дезадаптацію:

- *недоліки у підготовці дитини до школи, соціально-педагогічна занедбаність;*
- *тривала психічна і соціальна депривація;*
- *соматична ослабленість дитини, наявність хронічних захворювань або інвалідності;*
- *порушення у формуванні довільності пізнавальних процесів та окремих психічних функцій;*
- *порушення у формуванні так званих шкільних навичок — дидактогеній та дидакалогеній;*

- емоційні розлади, емоційна нестабільність, недостатній розвиток вольової сфери.

До основних форм психогенної шкільної дезадаптації можна віднести:

- несформованість елементів і навичок навчальної діяльності;
- низький рівень мотивації учіння, спрямованість дітей на інші (переважно ігрові) форми позашкільної діяльності;
- нездатність довільної регуляції поведінки, уваги, навчальної діяльності, що виявляється в неорганізованості, неуважності, імпульсивності, залежності від дорослих тощо;
- невміння пристосуватися до темпу шкільного життя, що проявляється в занадто тривалому приготуванні домашніх завдань, у хронічних запізненнях у школу, швидкій втомлюваності, дратівливості.

Ряд авторів вважають найбільш раціональною таку послідовність етапів вивчення конкретного випадку психогенної шкільної дезадаптації:

- аналіз інформації, що отримана у первинній бесіді з батьками, відомостей від лікаря, вчителя;
- бесіда з батьками, спрямована на отримання даних про попередні етапи розвитку дитини, її здоров'я, внутрісімейні відносини та обставини соціально-побутового плану;
- звіт про стан здоров'я дитини;
- спостереження за дитиною у домашній, шкільній та інших ситуаціях;
- експериментально-психологічне обстеження, сукупний аналіз усіх отриманих матеріалів разом з батьками і вчителем-класоводом. Важливим доповненням тут мають бути аналіз продуктів діяльності дитини (малюнків, виконання навчальних завдань), а також результати вивчення особистості батьків.

Оскільки психолог початкової школи впливає на учнів опосередковано – через учителя, то передусім йому необхідно знайти спільну мову з педагогом. Така форма взаємодії передбачає *рівну співпрацю психолога й педагога*. Індивідуальний підхід у навчанні й вихованні переважно здійснює педагог, а

психолог разом з ним розробляє необхідні для цього стратегію і тактику з розвитку довільності, оволодіння компонентами навчальної діяльності, формування мотиваційної сфери (для встигаючих учнів) та веде групи розвитку з невстигаючими. Зрозуміло, що це потребує досконалого знання кожного учня. Тому протягом навчального року необхідно *вести відповідні обстеження, результати яких мають систематично заноситися в карту психічного розвитку дитини*. Перші записи робляться ще до початку навчання, коли здійснюється прийом до школи, і продовжуються в середніх і старших класах. При такому підході психолог матиме значний обсяг інформації про вікові та індивідуальні особливості розвитку учнів і за необхідності зможе оперативно її використати у своїй роботі.

Останніми роками великого значення у діяльності психолога початкової школи набуває *профілактична робота з дітьми*, коли вона починається ще під час прийому до школи і триває протягом усього періоду навчання в початкових класах. Значне місце посідає вона і при переході дітей до основної школи. Тоді психолог має провести групові та індивідуальні бесіди з батьками (наприклад, на батьківських зборах у кінці третього (четвертого) та на початку п'ятого класу) стосовно вікових відмінностей у розвитку, поведінці, особливостях навчальної діяльності молодших школярів та підлітків. Такі ж виступи доцільно підготувати і для вчителів, вказавши їм на загальні особливості різних випускних класів даної школи, а майбутнім класним керівникам – на індивідуальні риси тих дітей, що потребують особливої уваги до себе. Можна сказати, що профілактично-консультативна робота – це лише частина діяльності шкільного психолога. У будь-якій школі завжди є учні, відносно яких вже пізно говорити про профілактику, а необхідно серйозно займатися *корекцією*. У цьому випадку план роботи психолога включає обстеження учня, регулярне заповнення карти його психічного розвитку, з'ясування причин неуспішності, неадекватної поведінки, небажаних особистісних рис; визначення позиції вчителя щодо даного учня, спільну з ним розробку необхідної розвиткової та корекційної програми.

Від того, як проходив початковий етап навчання й розвитку особистості

дітей молодшого шкільного віку, багато в чому буде залежати успішність переходу підлітків до якісно іншої навчальної мотивації, спрямованої не лише на здобуття нових знань, а й на пошук загальних закономірностей, а головне – на засвоєння самостійних способів здобуття цих знань.

Кожний перехідний період характеризується суттєвими змінами у змісті внутрішньої позиції дитини, яка пов'язана із взаємовідносинами з іншими людьми, передусім з однолітками. В учнів третіх класів спілкування з однолітками починає усе більше визначати зміст особистісного розвитку дитини. У цьому віці з'являється прагнення зайняти певне місце в системі ділових та міжособистісних взаємин класу, формується досить чіткий неформальний статус у цій системі.

На емоційне самопочуття дитини дедалі більшою мірою починає впливати те, як складаються її взаємини з друзями, а не тільки успіхи в навчанні та відносини з учителями. Суттєві зміни відбуваються і в нормах, якими регулюються відносини. Якщо в молодшому шкільному віці ці відносини регламентовані в основному нормами «дорослої» моралі, тобто успішністю в навчанні, виконанням вимог старших, то на кінець цього віку і особливо на початок наступного на перший план виходять так звані стихійні дитячі норми, що пов'язані з якостями «справжнього товариша».

Отож, підсумовуючи сказане, можна виокремити такі основні складові поняття готовності до навчання в середній школі:

- сформованість основних компонентів учбової діяльності;
- успішне засвоєння програмного матеріалу початкової школи;
- сформованість мотивації навчання та виражені пізнавальні інтереси;
- повна сформованість новоутворень молодшого шкільного віку;
- якісно новий тип взаємовідносин з учителем та однолітками. Це і є основні показники, за якими психолог може визначити готовність молодшого школяра до переходу в основну школу.

14. Діяльність психологічної служби основної школи

До основної школи належать 5–9 класи. Відповідно, учні цих класів належать до підліткової вікової групи. Підлітковий період охоплює дітей віком від 11-12 до 15-16 років.

Підлітковий вік часто називають критичним, кризовим. Криза підліткового віку полягає у переході від залежного дитинства до незалежної дорослості. Тому підлітка іноді називають: «вже не дитина, але ще не дорослий».

Л. С. Виготський наголошував на необхідності при вивченні критичних періодів виокремлювати основні новоутворення у психіці, провідний вид діяльності і визначити соціальну ситуацію розвитку, яка являє собою у кожному віці неповторну систему взаємин між дитиною і середовищем.

Особливості прояву і перебігу підліткового віку визначаються конкретними соціальними умовами життя і розвитку підлітка, його суспільним становищем у світі дорослих. Важливим фактором розвитку особистості підлітка є його власна соціальна активність, спрямована на засвоєння певних соціальних стереотипів і цінностей, на побудову взаємин із дорослими та ровесниками, на самого себе (проекування своєї особистості і свого майбутнього).

У підлітковому віці *провідним видом діяльності стає міжособистісне спілкування з однолітками*. Цей вид діяльності обумовлює не тільки найважливіші новоутворення цього періоду, а й зміст внутрішнього життя молодшої людини. Найхарактернішими формами поведінки у цьому віці є спілкування, засвоєння і відтворення зразків соціальної поведінки дорослих.

Часто відтворення зразків дорослої поведінки зводиться до її зовнішніх, формальних проявів – слідування моді у всіх її проявах. Небезпечними формами такої поведінки є прилучення до куріння, наркоманії, вживання спиртних напоїв і т.п.

Бажання заявити про себе як про дорослого часто спонукає підлітка до протиставлення себе світу дорослих (батьків, вчителів). Виявляється це у формі демонстративних проявів негативізму, критичності, конфліктності, протесту.

Саме тому, дорослі відзначають, що з підлітками «стало неможливо працювати у класі», що вони роблять усе «всупереч», «на зло».

Характерною ознакою поведінки підлітків є схильність до експериментування. Причому експериментування це стосується у першу чергу себе самого і найближчого соціального оточення. Підліток експериментує з власним тілом (вживання алкоголю та наркотичних речовин), з батьками (непокора, спротив, дратування), з вчителями («чому я маю виконувати ваші вказівки») і з однолітками (відігравання різних соціальних ролей та позицій).

Найважливішим *новоутворенням* підліткового віку є становлення *самосвідомості*, яке найперше характеризується почуттям дорослості, формуванням самооцінки і появою прагнення до самовиховання і саморозвитку.

Центральним і специфічним новоутворенням в особистості підлітка є уявлення про себе як уже не дитину, а дорослого, він намагається бути дорослим. Цю особливість називають *почуттям дорослості*, яке полягає в тому, що підліток заперечує свою приналежність до дітей, але у нього ще немає відчуття істинної, справжньої дорослості, хоча є потреба у визнанні його дорослості оточуючими.

У психічному розвитку підлітка основна роль належить встановленню системи соціальних взаємовідносин з оточуючими. Розвиток соціальної дорослості – це розвиток готовності дитини до життя у суспільстві дорослих в якості його повноправного члена. Соціальна незрілість дитини, її залежність від дорослих визначає її становище соціальної нерівності у відносинах з дорослими, їх ставлення до підлітка як до «маленького».

Почуття дорослості – специфічне новоутворення самосвідомості – стрижнева риса особистості, яка виражає нову життєву позицію підлітка щодо себе, щодо людей і світу, визначає зміст та спрямованість його соціальної активності.

У становленні взаємовідносин підлітка з дорослими виокремлюють три варіанти розвитку протиріч:

- 1) Поглиблення протиріч, нагнітання конфлікту, який може тривати

досить довго. Це виникає при повному розходженні вимог дорослого та прагнень підлітка, коли дорослі повністю не приймають претензій підлітка на більшу самостійність, довіру до них та повагу, а підліток, в свою чергу, різними способами виражає протести проти «дитячого» ставлення до нього дорослих. Дорослий втрачає авторитет, втрачає можливість впливу а в формуванні особистості підлітка залишаються негативні наслідки: агресивно-деспотичні прояви поведінки у відповідь на зовнішній стимул.

2) Протиріччя виявляються епізодично під впливом непослідовності поведінки дорослих, коли вони змушені всупереч своїм поглядам іти на поступки підлітку. В результаті конфліктів стає менше, проте можливість їх виникнення залишається постійною і малопрогнозованою.

3) Поступове зникнення протиріч і конфліктів. Дорослі усвідомлюють дорослішання підлітка, змінюють своє ставлення до нього, не дають розвіятись взаємній довірі, яка виникла раніше. Конфліктних ситуацій може зовсім і не виникати, коли дорослі у побудові взаємин враховують дорослішання підлітка.

Конфлікт – це наслідок невміння або небажання дорослого рахуватись з розвитком особистості в підлітковому віці і знайти підлітку нове місце поряд із собою. Дорослому необхідно будувати взаємовідносини із підлітком, як з іншим дорослим – дружнього характеру, змістовної співпраці з характерними для них нормами взаємної поваги, довіри, допомоги. Підліток очікує розуміння з боку дорослих. Співпраця дозволить дорослому поставити підлітка у становище свого партнера, помічника у різних справах, а самому стати для нього взірцем і другом, рівноправним партнером.

Провідним типом діяльності підлітка стає спілкування з однолітками. Воно набуває інтимно-особистісного характеру і виокремлюється у самостійну і дуже важливу для підлітка сферу життя. Спілкування з друзями набуває великої значущості, що може відсунути на другий план навчання, значно зменшити привабливість спілкування з батьками. У цьому віці батьки часто скаржаться, що їх дитина «постійно висить у соціальних мережах», «гасає з друзями на подвір'ї», «втратила інтерес до навчання» і т.п.

Криза підліткового віку обумовлює суттєвий запит на роботу психолога і

соціального педагога. Причому не тільки запит на роботу власне з підлітком, а й з дорослими – вчителями і батьками. Адже причиною численних непорозумінь і конфліктів є саме дорослі, які, за інерцією, бачать у підліткові дитину, не помічають рис дорослої людини.

Функції психолога і соціального педагога основної школи є досить різноманітними. Тому й організація діяльності психологічної служби може відбуватися у різноманітних формах: спостереження, читання лекцій, проведення групових тренінгів і занять, індивідуальні консультації для учнів, учителів, батьків, тестування й анкетування всіх учасників навчально-виховного процесу та ін.

Найважливіші напрями роботи психолога основної школи з *учнями*.

Психологічне *забезпечення адаптації дітей до навчання* в основній школі. Перехід від початкової до основної школи – важкий етап шкільного навчання. Він пов'язаний у першу з тим, що замість одного вчителя, який уособлював собою суспільні вимоги до навчання і поведінки дитини, з'являються кілька вчителів, що мають неоднакові вимоги як до змісту і процесу навчальної діяльності учня, так і до його поведінки. Ускладнюється і збільшується навчальне навантаження, збільшується обсяг інформації, яку необхідно засвоїти, з'являється конкуренція між учнями, з'являються і розвиваються пізнавальні інтереси учнів, виявляються здібності і нахили. Часто дитина постає перед необхідністю інтегруватися у новий для себе колектив класу. Усе це вимагає великих емоційних та інтелектуальних зусиль від учня *на тлі глибокої перебудови фізіологічних функцій* його організму.

Моніторинг динаміки розвитку класних колективів. Цей напрям роботи є чи не найважливішим, оскільки положення учня в колективі, його рольові позиції, неформальний статус, багато в чому визначають його ставлення до школи, до навчання, до однолітків, і в решті решт – впливають на процес соціалізації. Неприйняття дитини учнівським колективом часто призводить до пошуку нею можливостей самоствердження в інших групах і колективах, до втрати інтересу до навчання, конфліктів з педагогами і батьками, формуванню рис асоціальної, девіантної поведінки.

Індивідуальна робота з учнями, що потребують посиленої педагогічної уваги. Діти цієї категорії знаходяться у «зоні ризику», тобто легко можуть бути спровоковані на здійснення антисоціальних вчинків або девіантну поведінку. У разі виявлення таких учнів, з ними та їх найближчим соціальним оточенням здійснюється поглиблена психологічна діагностика, складається індивідуальна картка, та планується профілактична і психокорекційна робота із залученням усіх учасників навчально-виховного процесу та громадськості.

Підготовка учнів до профільного навчання у старшій школі. На основі вивчення навчальної документації, співбесід з учнем, батьками, вчителями, тестувань визначення навчальних інтересів, здібностей і життєвих планів підлітків та розробка рекомендацій щодо подальшого навчання (профільні старші класи, ЗВО, ЗФПО, ЗП(ПТ)О та ін.). Практичному психологові необхідно пам'ятати, що вибір профілю навчання у першу чергу обумовлений життєвими планами підлітка, уявленням про свою майбутню професію та життєвий шлях.

Професійна орієнтація. Цей напрям роботи практичного психолога щільно пов'язаний із попереднім. Основним завданням тут є проінформувати учня про його здібності, нахили, мотиви і можливості в опануванні груп (або типів) професій ні в якому разі не нав'язуючи конкретну професію або конкретний заклад освіти. Рішення про подальше навчання учень приймає самостійно на основі інформації, що йому надає психолог.

Психологічна просвіта є важливим засобом підвищення психологічної культури. Підвищенню психологічної культури учнів сприяють як спеціальні заходи, так і неспеціальні. До спеціальних ми відносимо заходи, що прямою своєю метою мають підвищення обізнаності підлітків у галузі психології, людських стосунків, спілкування, конфліктів, девіантної поведінки, вікових закономірностей розвитку індивіда, міжособистісних відносин, групових ролей і т.п. Така робота зазвичай здійснюється за допомогою лекцій, рольових ігор, тренінгів, факультативних занять, гуртків, самостійної творчої роботи учнів. Досвід свідчить, що підлітки через свої вікові особливості виявляють великий інтерес до різних аспектів психологічного знання та застосування цих знань на

практиці. Тому психологічні гуртки, факультативи, семінари та інші форми позакласної навчально-розвиткової роботи психолога користуються великою популярністю у підлітків.

До неспеціальних заходів, що сприяють підвищенню психологічної культури учнів, можна віднести професійну діяльність психолога, що має інші цілі, та, навіть саму його поведінку в закладі освіти. Такі форми роботи як, психологічне консультування, групова або індивідуальна психодіагностика, спілкування з колегами по роботі та учнями – усе це можна розглядати як елементи підвищення психологічної культури підлітків.

Найважливішими напрямками роботи психолога основної школи з *педагогами та адміністрацією закладу освіти* є:

Підвищення психологічної культури. Цей напрям у роботі з учительським колективом є надзвичайно важливим, оскільки саме від педагогів, їхньої майстерності та відповідальності у першу чергу залежить психологічне благополуччя підлітків. Нажаль в останні роки значного поширення набули такі ганебні явища як: приниження гідності учня, нехтування його правами і свободами, психологічний тиск і погрози, залякування або байдужість до його особистості. Часто вчитель «трансює» свої особисті і професійні проблеми на процес педагогічної взаємодії, викликаючи таким чином в учнів стреси, відразу до школи, негативне ставлення до себе.

Найбільш поширеними засобами підвищення психологічної культури з цієї категорією є здійснення лекторіїв, навчальних семінарів, тренінгів педагогічного спілкування, тренінгів розв'язання конфліктів, тренінгів емоційної саморегуляції і т. ін. Помітну роль у підвищенні психологічної культури педагогів відіграють аналітичні звіти, результати і висновки тестувань, моніторингів, обстежень, які здійснює психолог з учасниками навчально-виховного процесу.

Консультативно-методична робота, що здійснюється з педагогами в основному у формі психолого-педагогічного *консилиуму*. В процесі обговорення конкретної навчально-виховної проблеми відбувається обмін думками, надається необхідна інформація, наводяться дані обстежень і тестувань,

даються пояснення. Усе це сприяє кращому розумінню проблеми більш глибокому усвідомленню педагогічної і психологічної реальності.

Найважливішими напрямками роботи психолога основної школи з батьками є *психологічна просвіта* як форма попередження конфліктів із підлітками та ігнорування їх інтересів та захоплень. Саме у підлітковому віці виникають перші глибокі непорозуміння між батьками і учнями. Основу цих непорозумінь складають: з однієї сторони – бажання більшої незалежності, самостійності, «дорослості»; з іншої – нерозуміння тих змін, що відбуваються з дитиною, намагання керувати нею як і раніше, приниження гідності або байдужість. Принагідно зазначимо, що велика питома вага спроб суїцидів серед підлітків пов'язана саме із приниженням дитини з боку батьків.

Просвітницька робота з батьками зазвичай здійснюється у формі батьківських лекторіїв, навчальних семінарів, рольових ігор, різного роду тренінгів. Важливою умовою успішної роботи психолога в основній школі є дієва співпраця з батьками учнів.

15. Психологічне забезпечення діяльності позашкільних закладів освіти

Позашкільні заклади освіти суттєво відрізняються від більшості закладів освіти як за своїми функціями, так і за структурою.

Їх специфіка полягає у тому, що діти відвідують ці заклади *добровільно*. До позашкільних закладів освіти відносяться: будинки (палаці) школярів, станції юних техніків, центри технічної творчості, центри туризму і краєзнавства, спортивні клуби (школи), еколого-натуралістичні центри та ін.

Основним завданням діяльності позашкільних закладів освіти є розвиток творчості, пізнавальних інтересів і навичок, сприяння у виявленні та розвиткові талантів, нахилів і здібностей учнів. Основною діяльністю позашкільних навчально-виховних закладів є гурткова робота. Гуртки формуються за інтересами дітей. При цьому, іще одна важлива особливість позашкільних закладів, гуртки є різновіковими. Тобто діти, що відвідують гурток, зазвичай різного віку (від 10-11 років до 16-17).

Позашкільний заклад створює дуже важливі умови для розвитку особистості дитини, її соціалізації, а саме:

- розвиток самостійності в оволодінні знаннями і пізнавальними навичками;
- поглиблення і диференціація пізнавальних інтересів;
- формування і розвиток навичок самостійної пізнавальної, науково-дослідної, пошукової і трудової діяльності;
- формування відповідального ставлення до природи та навичок відповідального поводження з природою;
- розвиток навичок спілкування у різновіковому колективі;
- формування мотивації до професії (або групи професій), професійна орієнтація;
- формування адекватного ставлення до суспільства, держави та її історії;
- розширення і поглиблення знань про природу, суспільство і себе самого;
- засвоєння соціальних норм і правил поведінки;
- змістовне і педагогічно доцільне заповнення вільного часу та ін.

Позашкільні навчально-виховні заклади створюють сприятливі умови для діяльності психологічної служби. У першу чергу тут є високий ступінь ймовірності дотримання конфіденційності роботи психолога, чого іноді не можна забезпечити в інших закладах освіти. По-друге, звертання дітей до психологічних послуг є виключно добровільним і не обумовлено настійливими рекомендаціями педагогів. По-третє, участь дітей в роботі психологічної служби у цих закладах освіти (тренінги, гуртки юного психолога, рольові ігри, навчальні семінари і т.п.) обумовлена тільки їх інтересами або зацікавленістю.

Основною метою діяльності психологічної служби позашкільного навчально-виховного закладу (за В.В. Рибалкою) є створення сприятливих соціально-психологічних умов для творчого розвитку особистості дітей та підлітків на різних вікових етапах – від дошкільного до юнацького – і проведення психологічно-педагогічної роботи з розв'язання різноманітних

психологічних проблем, що виникають у процесі творчої діяльності, соціальної поведінки, розвитку особистості підростаючого покоління.

Для досягнення цієї мети психологічна служба координує свої дії з керівництвом, педагогічним колективом позашкільного навчально-виховного закладу, батьками гуртківців, педагогами закладів освіти, де навчаються гуртківці, громадськістю та всіма зацікавленими особами й установами. Психологічна служба у своїй діяльності керується інтересами дітей та підлітків, цілями і завданнями розвитку їх особистості, принципами педагогічної та психологічної етики.

Основними завданнями психологічної служби позашкільного навчально-виховного закладу є:

- підвищення рівня психолого-педагогічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу: гуртківців, педагогів, батьків;
- забезпечення сприятливих соціально-психологічних та індивідуально-психологічних умов для творчого розвитку особистості гуртківців, виявлення і цілеспрямований розвиток їх творчих здібностей в обраній сфері діяльності, надання їм допомоги у професійному самовизначенні;
- захист психічного здоров'я, особистісного суверенітету, гідності дітей і підлітків, профілактика стресів та перевантажень у навчально-виховній діяльності закладу освіти;
- надання необхідної психологічно-педагогічної допомоги дітям і підліткам у розв'язанні психологічних проблем, зокрема у подоланні негативного впливу на розвиток їхньої особистості несприятливих соціальних, екологічних, сімейних та інших факторів;
- підвищення рівня та якості навчально-виховної роботи в позашкільному закладі шляхом реалізації індивідуального, особистісного підходу до дітей і підлітків, психологічно доцільної організації диференційованого навчання, виховання і розвитку;
- психологічне забезпечення виявлення і психологічно-педагогічної підтримки обдарованих дітей;
- надання соціально-психологічної допомоги дітям і підліткам, що

опинилися у складній життєвій ситуації та (або) потребують посиленої психолого-педагогічної уваги;

- соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із несприятливих умов виховання, і таких, що відзначаються делінквентною, девіантною або аддиктивною поведінкою;

- профілактика Інтернет- і комп'ютерної залежності, психологічна реабілітація дітей і підлітків;

- популяризація психологічних знань, прищеплення молоді вмінь та навичок самовдосконалення, зрілої соціально-відповідальної поведінки, здорового способу життя, формування соціальної компетентності.

Психологічна служба позашкільного закладу здійснює свою роботу у таких напрямках:

Психологічна діагностика рівнів індивідуального та особистісного розвитку гуртківців, виявлення їхніх інтересів, нахилів, здібностей та обдарованостей, а також індивідуально- і соціально-психологічних проблем, особливостей найближчого соціального і сімейного оточення, життєвого шляху та умов навчання у школі.

Моніторинг динаміки розвитку колективів гуртків, секцій, творчих груп і положення у них окремих дітей. Особлива увага тут має бути приділена новачкам, що тільки-но інтегруються у неформальну структуру,

«ізольованим» і «відторгнутим».

Консультативно-методична робота з дітьми, керівниками гуртків, студій, секцій, адміністрацією закладу, батьками й родичами гуртківців, усіма зацікавленими особами та установами шляхом зустрічей, бесід, індивідуальних та групових консультацій, нарад, психологічнопедагогічних консилиумів, «круглих столів», конференцій, семінарів, лекцій, дискусій тощо.

Психологічне консультування дітей, батьків, керівників гуртків і позашкільних закладів з метою ефективного проведення психологічної роботи з дітьми, надання їм методичної допомоги у самопізнанні, самоорганізації, творчому самовираженні та самовдосконаленні, подоланні негативних наслідків для їхньої особистості несприятливих умов довкілля.

Гурткова робота з дітьми та підлітками у спеціально організованих гуртках психологічного профілю «Юний психолог», з метою самовиховання, розвитку комунікативних навичок, логіки, мистецтво спілкування та ін.

Психологічна просвіта, яка передбачає популяризацію психологічних знань серед дітей і підлітків, членів педагогічного колективу, батьків, представників громадськості. Ця робота може проводитися через підготовку і випуск стіннівки, буклетів, газет, через засоби масової інформації району, виступи на місцевому радіо або телебаченні та ін.

Інструктивно-методична робота, яка полягає в розробці методичних матеріалів – розвивальних, корекційних і реабілітаційних програм, рекомендацій для педагогів і батьків, пам'яток з організації психологопедагогічної допомоги дітям, керівникам гуртків, батькам з урахуванням конкретних умов виховання та проблем гуртківців.

Психологічна експертиза – психологічна оцінка тематичних планів, програм гурткової роботи, нових педагогічних технологій, методів психологічної та педагогічної діагностики, комп'ютерних діагностичних і навчальних програм з метою визначення ступеня їх відповідності завданням гармонійного, творчого розвитку особистості дитини.

Корекційно-розвивальна робота з дітьми, що потребують особливої педагогічної уваги. До таких категорій відносяться діти, що схильні до правопорушень, виховуються у проблемних сім'ях, відзначаються Інтернет-залежністю, схильні до вживання алкоголю або наркотиків. Психолого-педагогічна корекція відхилень у розвитку, навчальній діяльності й поведінці дітей з урахуванням впливу соціальних, індивідуальних та екологічних факторів.

Названий вид (напрямок) роботи психолога позашкільного навчально-виховного закладу застосовується також і до обдарованих дітей, оскільки вони також потребують підвищеної психолого-педагогічної уваги.

Психологічна профілактика. Виявлення та попередження різних психічних відхилень унаслідок дії несприятливих факторів навколишнього середовища. Психогігієнічна, психопрофілактична та психотерапевтична

робота з метою забезпечення повноцінного психічного розвитку дитини, запобігання відхилень у становленні особистості, подолання негативного впливу несприятливих факторів соціального і природного середовища.

Працівник психологічної служби позашкільного закладу має право:

- отримувати інформацію, яка міститься в документах закладу, шкіл, вищих інстанцій системи освіти та інших установ і має стосунок до здоров'я дитини та її розвитку;
- формулювати конкретні плани й завдання роботи з дітьми та дорослими, вибирати пріоритетні напрями, форми і методи роботи, які впливають з його професійних можливостей і цілей психологічної служби;
- вимагати від педагогів і керівників інформацію та документацію про результати використання в навчально-виховному процесі поданих їм психологічних рекомендацій;
- не виконувати ті види діяльності, які суперечать завданням психологічної служби та Етичному кодексу психолога;
- вимагати від керівництва створення умов для виконання професійних обов'язків;
- брати участь у роботі різних органів, комісій, консиліумів, які розглядають питання навчання та виховання дітей;
- брати участь у діяльності професійних об'єднань, асоціацій, спілок, товариств;
- звертатися до відповідних органів управління освітою, державних та громадських установ з питань захисту своїх професійних інтересів, підвищення фахової кваліфікації, поліпшення роботи психологічної служби.

У своїй діяльності працівник психологічної служби позашкільного закладу зобов'язаний:

- керуватися передусім інтересами дитини, необхідністю її повноцінного психічного розвитку як особистості та її психологічно-педагогічного захисту від впливу різноманітних негативних факторів;
- спиратися на чинні закони, директивні документи та нормативні акти, які стосуються його професійної діяльності;

- документально фіксувати основні види своєї роботи, які здійснюються ним у позашкільному закладі;
- надавати необхідну допомогу педагогічному колективу, керівництву, батькам, усім зацікавленим особам з метою забезпечення повноцінного розвитку особистості дитини та її психологічного захисту від негативних впливів;
- контролювати застосування психологічних рекомендацій, які пропонуються ним педагогам, керівництву, батькам гуртківців;
- відвідувати заняття гуртків, виховні заходи позашкільного навчально-виховного закладу, попереджаючи про це адміністрацію;
- пропагувати психологічні знання, вміння, навички як елементи психологічної культури керівників гуртків, педагогів та учнів, як основу здорового способу життя;
- додержуватися професійної етики, проявляти тактовність, доброзичливість та довіру до педагогів, батьків, дітей, зберігати професійну таємницю, зокрема психодіагностичні дані про особистість дітей, аби не завдати їм шкоди.

Матеріальна база психологічної служби позашкільного закладу передбачає наявність окремих приміщень для проведення занять гуртка, засідань клубу, індивідуальних психологічних консультацій, а також кімнати психологічного розвантаження учнів та керівників гуртків.

Методичне керівництво психологічною службою позашкільного навчально-виховного закладу здійснюється керівником районної (міської) психологічної служби.

16. Психологічна служба закладів вищої освіти

Психологічна служба закладів фахової передвищої освіти та закладів професійної (професійно-технічної) освіти регулюється Положенням про психологічну службу системи освіти. Її працівники у своїй діяльності керуються нормативами і стандартами, що передбачені для працівників психологічної служби загальноосвітніх закладів освіти.

Що ж стосується ЗВО, то діяльність психологічної служби у цих закладах має свою специфіку.

Психологічна служба ЗВО – це система відповідних посад та (або) структурних підрозділів вищого закладу освіти, яка у своїй діяльності забезпечує соціальний супровід та психологічну допомогу у здійсненні навчально-виховного процесу серед студентської молоді. Вона є органічною складовою психологічної служби системи освіти України.

Діяльність Служби забезпечується практичними психологами і соціальними педагогами (соціальними працівниками), які мають відповідну вищу освіту (спеціаліст, магістр) і, відповідно до чинного законодавства, користуються усіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Служба тісно співпрацює з територіальними органами управління освітою, органами охорони здоров'я, правоохоронними органами, соціальними службами для молоді, органами студентського самоврядування, громадськими організаціями та адміністрацією ЗВО.

Посади практичних психологів і соціальних педагогів, інших працівників Служби уводяться у штати ЗВО в межах коштів, передбачених кошторисом витрат відповідного ЗВО.

Служба діє на основі положення про свою діяльність, яке розробляється кожним ЗВО у відповідності до Положення про психологічну службу та інших нормативних документів і затверджується вченою радою та наказом ректора.

Основною *метою* діяльності психологічної служби ЗВО є підвищення ефективності освітньо-виховного процесу, розвиток і формування зрілої професійно орієнтованої особистості студента за умови збереження психологічного здоров'я всіх учасників освітньо-виховного процесу засобами прикладної психології, соціології і соціальної педагогіки.

Основними *завданнями* діяльності психологічної служби є:

- підвищення психологічної культури всіх учасників освітньо-виховного процесу, гуманізація стосунків у студентських і викладацьких колективах;
- забезпечення індивідуального підходу до кожного учасника

освітньо-виховного процесу;

- сприяння повноцінному особистісному розвитку студентів та створення належних психологічних умов для формування у них мотивації до навчання, самореалізації творчих здібностей, самовиховання і саморозвитку;
- поглиблення професійної мотивації, сприяння у професійному і особистісному самовизначенні студентської молоді, формування навичок побудови професійної кар'єри і життєвого шляху в цілому;
- психологічне забезпечення профілактики девіантної та аддиктивної поведінки серед студентів, конфліктів та особистісних проблем.

Основними *функціями* психологічної служби ЗВО є:

- діагностика – соціальне і психологічне вивчення студентів, викладачів і співробітників, груп і колективів, моніторинг соціальних процесів у ЗВО та психічного розвитку окремих студентів, визначення причин, що ускладнюють особистісний розвиток, навчання та взаємини в колективі;
- корекція – здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психічному та особистісному розвитку і поведінці, схильності до узалежнень та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки;
- реабілітація – надання психолого-педагогічної і соціальної допомоги студентам, які перебувають у кризовій життєвій ситуації, з метою адаптації їх до умов навчання у ЗВО та соціального середовища;
- профілактика – своєчасне попередження відхилень у психічному та особистісному розвитку, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у освітньо-виховному процесі, попередження наркоманії, алкоголізму, суїцидів, расової і соціальної нетерпимості, аморального способу життя та ін.;
- прогностика – побудова на основі діагностики моделей поведінки груп та окремих особистостей, проектування на цій основі змісту і напрямів індивідуального розвитку студента, його життєвих планів, формування професійного самовизначення та позитивної життєвої перспективи, визначення тенденцій розвитку груп і колективів, соціально-психологічної ситуації у

навчальному в цілому;

- психологічна просвіта – підвищення психологічної культури всіх учасників освітньо-виховного процесу – студентів, викладачів, співробітників.

Діяльність психологічної служби включає такі головні *напрями*:

- консультативно-методична допомога всім учасникам освітньо-виховного процесу з питань навчання студентів, виховання культурної, соціально зрілої особистості;

- надання професійної допомоги керівництву ЗВО та органам державного управління освітою у плануванні та оцінці ефективності освітньої діяльності;

- здійснення психологічної експертизи психолого-педагогічних інновацій;

- участь у профорієнтаційних заходах для учнів і студентів з метою надання їм допомоги у свідомому виборі професії та побудові життєвої стратегії;

- психологічне забезпечення освітньо-виховного процесу у ЗВО, – пошук і виявлення обдарованих студентів, визначення причин неуспішності та незадовільної поведінки, психологічний супровід студентів, що потребують особливої уваги викладачів і вихователів, робота з адаптації студентів до навчання у ЗВО;

- здійснення діагностичної, корекційної і профілактичної роботи як з окремими особами – студентами, викладачами, співробітниками, так і з групами та колективами;

- формування готовності у випускників ЗВО до самостійної професійної діяльності;

- захист психічного і фізичного здоров'я студентів і викладачів, орієнтація на здоровий спосіб життя, попередження наркоманії, алкоголізму, СНІДу, злочинності, расової нетерпимості;

- соціально-педагогічний і психологічний супровід студентів, що знаходяться у складних життєвих обставинах, постраждали від військових дій, мають особливі освітні потреби;

– взаємодія та координація спільної діяльності з громадськими організаціями, органами студентського самоврядування, правоохоронними органами, органами охорони здоров'я, соціальними службами для молоді, органами місцевого самоврядування та ін.

Структура психологічної служби ЗВО залежить від:

- а) профілю ЗВО (гуманітарний, технічний, класичний);
- б) кількості студентів денної форми здобуття освіти, наявності філій, факультетів, інститутів, гуртожитків;
- в) наявності та якісного складу профільних кафедр;
- г) фінансових можливостей закладу освіти;
- д) наявності кваліфікованих спеціалістів у галузі практичної психології, соціальної педагогіки (соціальної роботи).

Відповідно до потреб і умов психологічна служба може мати наступну структуру (*організаційні моделі*):

1. Посади фахівців психологічної служби уводяться до підрозділів (інститутів, факультетів, філій, гуртожитків), при цьому один з них призначається керівником. Працівники психологічної служби адміністративно підпорядковані керівникам відповідних підрозділів, методично – керівнику психологічної служби ЗВО.

2. В структурі основних підрозділів ЗВО (інститутів, факультетів, філій) створюються групи, сектори, навчальні лабораторії, відділи або інші підрозділи. Керівник одного з них призначається керівником психологічної служби ЗВО в цілому.

3. В структурі ЗВО створюється окремий підрозділ – центр психологічної служби ЗВО. Його штат і структура визначаються керівництвом ЗВО.

До складу спеціалістів центру відносяться директор (завідувач), його заступник (за потреби), керівники структурних підрозділів, методисти, практичні психологи, соціальні педагоги (працівники). Допоміжний персонал центру складають: лаборанти, секретарі та ін.

Структурно центр може складатися з відділів, лабораторій, секторів і

творчих груп. До його складу можуть входити: кабінет професійної діагностики і профорієнтації, консультативні кабінети, тренінговий кабінет, кабінет психофізичної діагностики і регуляції станів, методичний кабінет та ін.

Усі працівники психологічної служби, що закріплені (працюють) у підрозділах і філіях ЗВО є співробітниками центру і підпорядковані його керівнику (директору). Директор (завідувач) центру є керівником психологічної служби ЗВО.

Керівник психологічної служби відповідає за зміст, якість та результати її діяльності перед керівництвом ЗВО.

При психологічній службі (або на її базі) можуть створюватись: групи швидкого реагування, які надають невідкладну психологічну допомогу, консультативні і тренінг-групи, студентські гуртки, творчі групи, групи волонтерів, «телефон довіри» та ін.

Адміністративно психологічна служба (центр, психолог) підпорядковується ректору або його заступнику. Методично – координує свою діяльність з обласним центром психологічної служби системи освіти.

Психологічна служба ЗВО *має право:*

- разом із керівництвом ЗВО визначати пріоритети своєї діяльності;
- звертатись із запитами і пропозиціями до керівництва територіальних органів управління освітою, інших державних і громадських організацій;
- надавати рекомендації соціального і психологічного характеру керівникам ЗВО, структурних підрозділів, організаціям та тим, хто звернувся за допомогою;
- створювати бази і банки даних за основними напрямками своєї діяльності;
- здійснювати інформаційно-просвітницьку роботу серед студентів, викладачів, співробітників ЗВО, учнів шкіл і закладів профтехосвіти, громадськості;
- використовувати матеріально-технічну базу ЗВО для здійснення статутної діяльності;

- виконувати методичну роботу для студентів і викладачів;
- мати власні субрахунки на загальних рахунках ЗВО;
- здійснювати власну госпрозрахункову діяльність, виконувати роботи на замовлення сторонніх організацій і установ, надавати платні освітні послуги;
- здійснювати експертизу психологічних і соціологічних методик, методів, технологій та педагогічних інновацій;
- розробляти та впроваджувати власні програми з психологічної просвіти, наукової та консультативно-тренінгової діяльності;
- організовувати семінари, тренінги, конференції та інші масові заходи наукового і науково-методичного характеру.

Психологічна служба ЗВО *зобов'язана:*

- керуватися у своїй діяльності законодавством України, Етичним кодексом психолога, Положенням про психологічну службу системи освіти України;
- проводити дослідження, моніторинги, тренінги, навчальні семінари, консультації для студентів, викладачів та співробітників ЗВО;
- сприяти розвитку особистості студентів та вдосконаленню психологічної культури і професійної компетентності викладачів;
- брати участь у профілактиці таких негативних явищ у студентському середовищі, як: неуспішність у навчальній діяльності, насильство, наркоманія, алкоголізм, протиправна поведінка, бездуховність, расизм, конфлікти та ін.;
- здійснювати соціальну і психолого-педагогічну експертизу педагогічних інновацій;
- здійснювати щорічне планування своєї роботи та надавати звітність про свою діяльність в установленому порядку;
- за запитом брати участь в інших заходах та здійснювати оцінку їх ефективності.

Штатна чисельність працівників служби залежить від напрямків, змісту та обсягів її роботи.

Планування діяльності психологічної служби здійснюється щорічно на основі пропозицій ректорату і студентської ради з урахуванням пріоритетів діяльності Міністерства освіти і науки України. Керівник Служби щорічно подає ректору (вченій раді) ЗВО проект плану роботи на наступний період та звіт за проведену роботу.

Служба щорічно подає керівництву ЗВО звіт за всіма видами діяльності за затвердженими формами у встановлені терміни, несе відповідальність за їхню достовірність.

Психолог у ЗВО має широке і не менш складне, ніж в інших закладах освіти, поле діяльності, оскільки психологічні проблеми, з якими стикаються викладачі та студенти, досить різноманітні. Це й адаптація до навчання у нових умовах, і налагодження міжособистісних стосунків, і формування психологічної готовності до майбутньої професії, і безліч особистісних проблем тощо.

Додаткові складнощі (як зазначають Н.В. Чепелєва і Н.І. Пов'якель) викликає й той факт, що багато викладачів ЗВО не мають спеціальної педагогічної освіти (передусім це стосується технічних, економічних та деяких інших закладів), їхня психологічна компетенція почасти буває вкрай низькою. А це, у свою чергу, призводить до непорозумінь у спілкуванні зі студентами та колегами, а також до психологічних проблем у професійній діяльності. З іншого боку, низька психологічна культура студентів спричиняє появу внутрішніх та міжособистісних конфліктів, веде до особистісних дисгармоній, фрустрацій, тривоги, негараздів у навчанні та оволодінні професією.

Основні завдання психологічної служби ЗВО тісно пов'язані з завданнями підготовки висококваліфікованого фахівця, що не лише володіє необхідним обсягом теоретичних знань, практичних умінь та навичок, а й має необхідні професійно значущі особистісні якості, котрі дають йому змогу успішно адаптуватися до майбутньої діяльності, прагнути фахового й особистісного самовдосконалення, тобто бути професіоналом, що не зупиняється у своєму розвитку.

Основний психологічний зміст студентського віку як окремого вікового

періоду – це досягнення особистістю індивідуально-психологічної та соціальної зрілості, що необхідні для подальшого дорослого життя.

Найважливішими атрибутами індивідуально-психологічної зрілості особистості студента є:

- здатність до самостійного прогнозування власної поведінки в будь-яких життєвих ситуаціях на основі розвиненої спроможності добувати потрібну інформацію й аналізувати її відносно цілей, що пов'язані з вирішенням конкретних і нестандартних ситуацій у всіх сферах життєдіяльності;
- здатність до самообілізації щодо виконання власного рішення про дію всупереч різним обставинам і внутрішньому соціально не мотивованому бажанню його припинити;
- здатність до самостійного контролю ходу виконання власних дій і їх результатів;
- здатність до прояву оцінної рефлексії на основі сформованої самосвідомості й об'єктивної неупередженої оцінки своїх думок, дій, вчинків;
- здатність «робити висновки» із власної поведінки в різних ситуаціях, підвищення якості прогнозування, виконання запланованого та об'єктивності оцінок;
- здатність брати відповідальність за власні дії і вчинки, відповідально ставитись до вибору власної життєвої стратегії і життєвих планів;
- здатність до емоційно-адекватної реакції на різні ситуації власної поведінки.
- сформовану, цілісну Я-концепцію.

Індивідуально-психологічна зрілість є надійною основою для розвитку соціальної зрілості особистості та становлення особистості як професіонала.

У якості критеріїв соціальної зрілості випускників ЗВО можна розглядати соціальну компетентність, яка містить:

- соціально-психологічну адаптованість до сучасних соціальних і економічних умов життєдіяльності;

- наявність чітко визначених і адекватних соціальній дійсності життєвих планів щодо професійної діяльності і професійного зростання як на найближчий час, так і у подальшій перспективі;
- сформовану громадянську позицію у сукупності політичних, етнокультурних, соціально-психологічних компонентів;
- визначеність стратегій шлюбної поведінки, сформоване ставлення до протилежної статі, гендерну культуру;
- високу комунікативну компетентність і наявність гармонійних стосунків з найближчим оточенням;
- розвиток адаптаційного потенціалу як високого рівня пристосування наявних і латентних можливостей особистості до нових або мінливих умов соціальної взаємодії.

Таким чином, працівники психологічної служби ЗВО – практичні психологи і соціальні педагоги – мають у своїй діяльності забезпечити соціально-педагогічні і психологічні умови особистісного зростання майбутнього фахівця, досягнення особистістю індивідуально-психологічної та соціальної зрілості.

Особистісне зростання передбачає не лише розвиток особистості, а й формування прагнення людини до найповнішого вияву й розвитку своїх можливостей та здібностей. Це поняття є одним із ключових у гуманістичній психології і значною мірою збігається з поняттями «самоактуалізація» і «самореалізація». Саме прагнення до самоактуалізації мотивує людину до розвитку і вияву своїх можливостей, вона стає вільною у виборі свого життєвого шляху; реалізація потенцій людини своєю чергою робить її психологічно зрілою, здатною до творчої діяльності. Особистісне зростання студентів виступає важливою передумовою *професійного становлення особистості*. Останнє, базуючись на психологічній та особистісній зрілості майбутніх фахівців, зумовлює виникнення такої необхідної складової особистості фахівця, як професійна ідентифікація. Вона розглядається нами як невід’ємний компонент професійної самосвідомості особистості, основними характеристиками якої є прийняття провідних професійних ролей, цінностей та

норм, сформовані мотиваційні структури, що спонукають особистість до ефективної практичної діяльності. У свою чергу несформована професійна ідентифікація навіть при високому рівні теоретичних знань та відпрацьованих практичних умінь не дає можливості фахівцеві впевнено почувати себе у процесі виконання професійних обов'язків, актуалізує механізми психологічного захисту, а отже, й перешкоджає ефективній професійній самореалізації.

Таким чином, психологічна служба ЗВО покликана підвищувати психологічну культуру викладачів та студентів, забезпечувати належний рівень їхньої психологічної компетенції, сприяти психологічній підтримці освітньо-виховного процесу та допомагати у розв'язанні різноманітних особистих і професійних проблем, які мають психологічне підґрунтя (Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко).

Психологічне забезпечення освітньо-виховного процесу (за Н. В. Чепелевою) містить такі завдання:

- відбір абітурієнтів на ту чи іншу професію. Це передбачає розробку професіограм фахівців і створення на цій основі пакету конкретних психодіагностичних методик, опитувальників, анкет, програм бесід з абітурієнтами з метою визначення рівня сформованості особистісних та когнітивних якостей абітурієнта;

- полегшення процесу адаптації студентів до умов навчання. Тут найважливіше допомогти першокурснику оволодіти якісно новими прийомами навчальної та навчально-професійної діяльності, виробити потяг до самостійної роботи. Адаптація до умов навчання включає і зміну стилю спілкування з товаришами й викладачами у навчальній та позанавчальній діяльності;

- професійну адаптацію, кінцевою метою якої є професійна ідентифікація майбутніх фахівців. Професійна адаптація передбачає насамперед вироблення та вдосконалення професійно значущих особистісних якостей, стереотипів поведінки; засвоєння основних професійних ролей, форм спілкування, необхідних для успішного виконання майбутньої професійної діяльності; формування професійної рефлексії та професійної самосвідомості

студентів;

- психологічну допомогу викладачам в їхньому професійному самовдосконаленні. Передусім це стосується налагодження ефективного контакту зі студентами, віднайдення оптимальних способів педагогічного впливу на них, вироблення доброзичливого ділового стилю спілкування, дотримання педагогічного такту, допомоги у розв’язанні конфліктів;

- допомогу молодим викладачам, особливо тим, хто не має спеціальної педагогічної освіти, в їхній адаптації до умов нової професійної діяльності;

- допомогу студентам і викладачам у навчальних ситуаціях, що викликають значну емоційну напругу. Йдеться насамперед про іспити й заліки, взагалі про організацію роботи під час сесії, виробничої практики. Такі ситуації є емоційно несприятливими не лише для студентів, а й для викладачів, як і загалом будь-які оцінювальні ситуації. Від уміння викладача створити оптимальний доброзичливий і водночас вимогливий емоційний настрій під час іспиту великою мірою залежать об’єктивність оцінювання, задоволеність студентів отриманою оцінкою, їхня самооцінка та націленість на виправлення виявлених недоліків, на самовдосконалення.

Психологічна просвіта викладачів та студентів покликана підвищувати їхню психологічну компетентність, яка своєю чергою є важливою складовою психологічної культури особистості. Основні завдання тут такі: створення психологічного лекторію для викладачів та студентів, підготовка необхідних методичних рекомендацій, популяризація літератури, бесіди на психологічні теми, організація тематичних «круглих столів», організація гуртків та наукових студентських груп, груп волонтерів для надання взаємної допомоги у студентському середовищі, проведення тренінгів, рольових і ділових ігор, тощо.

Психологічна допомога викладачам та студентам. Вона має здійснюватися передусім через індивідуальні консультації, бесіди, групові тренінги, інші форми психотерапевтичної роботи. Тут основною метою є сприяння особистісній інтеграції студентів і викладачів, узгодження їхніх

особистих, соціальних та економічних інтересів. Важливою передумовою цього є ефективне реагування на конкретні психологічні проблеми, з якими стикається людина у своїй навчальній, професійній діяльності, в особистому житті. Це можуть бути, наприклад, проблеми, пов'язані з труднощами у навчанні. Завдання психолога – визначити причини таких ускладнень, які можуть укорінюватися в когнітивній або особистісній сфері студента, та надати конкретні рекомендації з їх подолання.

Основними завданнями у справі надання психологічної допомоги викладачам та студентам (за Н. В. Чепелєвою і Н. І. Пов'якель) є:

- консультативна допомога у розв'язанні гострих життєвих проблем, криз, внутрішніх конфліктів;
- консультативна та обмежена рамками закладу психотерапевтична допомога у виробленні адекватних форм поведінки, комунікативних умінь у різноманітних життєвих, навчальних та професійних ситуаціях;
- сприяння позитивному розв'язанню конфліктів у педагогічних колективах, студентських групах тощо.

Багато психологічних проблем пов'язано з особистим життям студентів, труднощами у спілкуванні. І нерідко вони великою мірою залежать від низької психологічної культури особистості. У цьому випадку психологічна допомога має поєднуватися з психологічною просвітою студентів. Узагалі слід зазначити, що вказані вище основні функції психологічної служби у реальній практиці тісно взаємопереплетені. Індивідуальне консультування, наприклад, може виконувати не лише функцію психологічної підтримки, допомоги, а й просвіти та психологічного забезпечення освітньо-виховного процесу, зокрема сприяти полегшенню адаптації до умов навчання тощо.

Потреба у взаємодії з працівниками психологічної служби є особливо актуальною для студентів I курсу, що пояснюється активним перебігом процесу соціально-психологічної адаптації студентів до умов навчання у ЗВО. Показовою є і тематика звернень студентів-першокурсників: від загальної кількості звернень «Адаптація до навчання і до нового колективу» складає 29%, «Міжособистісні стосунки у студентському колективі» – 12%, «Організація

власної навчальної діяльності» – 11% відповідно.

На останньому курсі навчання перед старшокурсниками у повній мірі постає проблема подальшого працевлаштування, планування власного соціального розвитку. Ситуація суттєво ускладнюється наявністю у сучасній соціальній дійсності наступних тенденцій: по-перше, це поява нового розподілу на ринку праці – на дипломованих і кваліфікованих працівників – традиційний взаємозв'язок соціального статусу й рівня диплому досить часто розпадається. По-друге, якщо раніше виробнича сфера і економіка на невідповідність між результатами освіти й попитом на ринку праці реагували безробіттям, то тепер до неї додалася ще одна проблема – при величезній кількості непрацевлаштованих (аплікантів) наявність нестачі кадрів необхідної кваліфікації (висококваліфікованих фахівців) і необхідності їхньої підготовки. Зазначені тенденції значно ускладнюють соціально-психологічну адаптацію молоді при вступі у самостійне життя та зумовлюють збільшення кількості звернень до фахівців психологічної служби ЗВО.

Звернення сторонніх організацій, їх загальна кількість і різноманітність (обласні центри практичної психології і соціальної роботи, обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органи державної влади, ЗМІ, заклади охорони здоров'я, громадські, релігійні організації та об'єднання, центри зайнятості населення, окремі бізнескомпанії, художні та творчі об'єднання) свідчить про те, що психологічна служба ЗВО має та реалізує великі потенційні можливості до співпраці з усіма суб'єктами суспільства з метою всебічного розвитку особистості студентів.

Методична робота працівників психологічної служби є спрямованою переважним чином на студентів: широко застосовується проведення навчальних, навчально-практичних семінарів. Основними напрямками соціально-психологічних досліджень (скринінгів, моніторингів), що здійснюються психологічними службами ЗВО є наступні: соціальнопсихологічна адаптація студентів до умов навчання у ЗВО; соціальнопсихологічний клімат у колективах ЗВО; дослідження мотиваційної і професійної спрямованості студентів, ціннісної сфери; оптимізація взаємодії

викладацького складу та студентів; емоційна сфера особистості студента (діагностика депресивних станів, психоемоційної стійкості тощо). На основі результатів досліджень відбувається надання індивідуальних і групових науково-методичних рекомендацій, організація науково-практичних конференцій, написання наукових матеріалів.

Майже кожною психологічною службою ЗВО здійснюється проведення скринінгів та моніторингів самої різної тематики, результати яких застосовуються педагогічним складом ЗВО у викладацькій та науковій діяльності.

Основними проблемами для студентів, необхідність вирішення яких ініціює звернення до фахівців, є: адаптація до навчання і до нового колективу; особисті (інтимні взаємини), організація власної навчальної діяльності, особливості міжособистісної комунікації з ровесниками; міжособистісні стосунки у студентському колективі. Актуальними для науково-педагогічного та педагогічного складу ЗВО є особисті проблеми, які певним чином пов'язуються з професійним вигоранням. Значна кількість звернень адміністрації ЗВО до фахівців психологічної служби і тематика цих звернень свідчать про те, що керівництво ЗВО розглядає психологічну службу як структуру, тісна співпраця з якою сприяє оптимізації навчально-виховного процесу.

Таким чином, результати моніторингу розвитку та діяльності психологічної служби у ЗВО, доводять, що потреба у психологічному супроводі є надзвичайно високою у всіх учасників освітньо-виховного процесу. *Основними умовами ефективності діяльності психологічної служби ЗВО є:*

- орієнтація на реальні замовлення клієнтів та актуальні для закладу психологічні проблеми;
- практична спрямованість на своєчасне розв'язання психологічних проблем;
- наукова обґрунтованість та сучасний рівень виконання основних завдань;
- достатнє фінансове, організаційне та технічне забезпечення служби

та її підструктур;

– наявність кваліфікованих фахівців, здатних забезпечити діяльність психологічної служби на високому рівні.

У найближчій перспективі необхідно докласти значних зусиль як адміністрації ЗВО, так і студентському самоврядуванню для того, щоб усі студенти мали можливість одержати кваліфіковану психологічну допомогу.

17. Особистість практичного психолога

Складність оволодіння професією практичного психолога полягає в тому, що крім набуття знань, практичних навичок та вмінь, за час здобуття освіти необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості, оволодіти багатьма соціальними і життєвими компетенціями. Інакше кажучи – достатній рівень професійної підготовки майбутнього практичного психолога можливий лише за умови певного *рівня розвитку та самореалізації його власної особистості*.

Навчаючи людей самостійно вирішувати свої проблеми, психолог піднімає тим самим суспільну свідомість на новий рівень; він використовує свої професійні та особистісні можливості, щоб впливати на зростання самосвідомості конкретної особистості. *Реалізувати цю місію може тільки особистісно зріла людина, внутрішньо і професійно підготовлена до вирішення професійних завдань, які стоять перед нею*. Особистісна зрілість виявляється у вмінні поєднувати, співвідносити свої індивідуальні особливості, статусні та вікові можливості, власні принципи з вимогами суспільства та оточуючих.

Існують різні погляди на проблему розвитку і формування професійно-значущих якостей практикуючого психолога (Г. С. Абрамова, Н. А. Амінов, О. Ф. Бондаренко, Ю. М. Ємельянов, О. П. Корабліна, М. В. Молоканов, Л. О. Петровська, Н. В. Пророк, О. П. Саннікова, Н. Ф. Шевченко, Т. С. Яценко та ін.).

Так О.П. Корабліна вважає, що психолог фактично є суб'єктом «допомогаючої діяльності» і здійснює допомогу власне собою, оскільки від його індивідуально-особистісних рис і таких якостей як емпатія, безумовне

прийняття іншої людини, гнучкість у міжособистісній взаємодії, наполегливість, саморозкриття залежить характер відносин з клієнтом, ступінь впливу на нього та зумовлюється успішність корекційно-терапевтичної роботи в цілому.

Розуміння невербальних реакцій людини, її емоційних станів, ерудованість, як вміння розуміти і використовувати у своїй роботі різноманітні психологічні концепції, вміння до формулювання різноманітних думок, слів та моделей у своїй культурі та у межах інших культур; конфіденційність психологічної інформації; вміння відрефлексувати зміст своєї професійної діяльності; відкритість для засвоєння нового знання, для сприймання альтернативних поглядів, прагнення до системного підходу у своїй практичній роботі є необхідними для практичного психолога на думку Г. С. Абрамової та інших дослідників.

Необхідно чітко розрізняти набір професійно-значущих якостей психолога-дослідника як експерта у розрізненні відхилень при мінімізації впливу на людину та психолога-практика як експерта з корекції відхилень у функціонуванні людини при максимізації впливу на поведінку об'єкта психологічної практики.

Психолог-дослідник має володіти такими якостями як готовність до контактів, певна холодність та раціональність у встановленні та підтриманні контактів, стриманість, загальна інтелектуальність при вираженому інтересі до людини.

Практичний психолог, при наявності готовності до контактів, повинен вміти їх підтримувати, зберігати емоційну рівновагу у процесі спілкування, вміти емоційно притягувати до себе людей (висока чутливість полегшує орієнтацію в емоційній сфері клієнта), володіти високою інтелектуальністю, усвідомлювати межі своєї компетентності, мати певний індивідуалізм та спиратись на власні мотиви в процесі прийняття рішень.

Більшість дослідників вважають важливою рисою професійної діяльності практичного психолога його *комунікативні здібності*, як інтегральну властивість особистості, що складається з когнітивного (професійна

компетентність, рефлексивність, децентрованість мислення), емоційного (висока чуйність і тактовність, позитивне емоційне ставлення до почуттів іншого, максимальна щирість і відвертість у проявах власних почуттів), поведінкового (здатність до саморегулювання, коригування власних дій, впевненість, відповідальність) компонентів.

Робота практичного психолога належить до таких видів діяльності, в яких професійні та особистісні прояви («Я–функціональне» та «Я–екзистенційне») стикаються особливо тісно, а професійне зростання неможливе без особистісного. Протиріччя між особистісною та професійною самосвідомістю призводять до порушень особистісної та професійної ідентичності психолога.

Дослідження Л. О. Кияшко, проведені на основі результатів, отриманих від групи експертів, досвідчених психологів-практиків, дали можливість виокремити групу ознак, що є найбільш значущими у професійній діяльності практичного психолога: емпатію, щирість, терпимість, любов до людей, професійну компетентність, спостережливість, вміння оцінювати причини соціальних явищ, вміння слухати, демократизм, витримку, безоцінне ставлення до людей.

Важливим аспектом професійного зростання є розвиток самосвідомості майбутнього професіонала. У дослідженні проблем самосвідомості особистості провідна роль безперечно належить самооцінці. Більшість дослідників (Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, В. О. Кривошеєв, А. І. Ліпкіна, В. С. Мерлін та ін.), які вивчали роль самооцінки в структурі особистості, зазначають, що стійкість та адекватність її – основа для формування таких рис особистості, як емоційна стабільність, врівноваженість, впевненість у собі, почуття власної гідності і т. ін.

Досліджуючи і аналізуючи самооцінку як чинник, що визначає формування самосвідомості і самопізнання суб'єкта, А. І. Ліпкіна підкреслює її важливу роль в пізнанні людиною не лише себе, але й своїх взаємовідносин з іншими людьми. Вона показала, як на основі самосвідомості і адекватної самооцінки особистості в процесі професійної діяльності формуються такі важливі риси, як критичність розуму, самотійність, які дають можливість

людині вірно планувати й здійснювати свою професійну діяльність та свої взаємовідносини з оточуючими.

А. І. Ліпкіна підкреслює необхідність постійного аналізу і оцінки особистістю власних можливостей, результатів діяльності, своїх особистісних якостей, вчинків і поведінки в цілому, що особливо важливо для майбутніх психологів. Саме така складна рефлексивна діяльність, тобто постійне переживання, оцінювання своїх професійних дій й усвідомлення себе, сприяє розвитку самокритичності і пластичності особистості. Але самокритичність, як вказує авторка, може принести істотну користь лише в тому випадку, коли вона сформована при наявності адекватної самооцінки.

Таким чином, самооцінка виконує роль підґрунтя, на якому будується вся цілеспрямована діяльність особистості, і яке в значній мірі визначає результат цієї діяльності. Від умов самооцінювання власне і залежить активність особистості, її участь у професійній діяльності, її прагнення і вміння оцінювати свої інтереси, дії і наміри.

Як показує аналіз досліджень, побудова моделі особистості практичного психолога – одна з головних проблем при створенні системи підготовки майбутнього спеціаліста. Професійна придатність психолога не зводиться лише до рівня академічної підготовки і академічної успішності. Зміст підготовки психологів, зміст освіти, має накладатися на їх індивідуальні особливості, формувати і розвивати окремі їхні риси, якості особистості. Здатність легко встановлювати контакти з іншими, легкість у спілкуванні, «комунікабельність», вміння слухати та підтримувати розмову, емоційна стабільність, розвинута емпатія – ті риси та якості, які мають бути обов'язковою складовою особистості практичного психолога.

Відома дослідниця у цій царині, Р. В. Овчарова, зазначає, що і у психологічній теорії і практиці відсутній еталонний профіль психолога, не об'єктивізовані вимоги до його особистості та діяльності, що викликає труднощі при вивченні особистісного і професійного становлення практичного психолога, а також при розробці конкретних програм із формування особистості майбутнього професіонала.

Ефективне вирішення психологом-практиком різноманітних професійних завдань, як показують дослідження Н. І. Пов'якель, значною мірою залежить від наявності та рівня сформованості професійно важливих особистісних рис і якостей (адекватність і сталість самооцінки, сенситивність до психологічної проблематики у поведінці інших, розвинута емпатійність, фрустраційна толерантність, відсутність хронічних внутрішніх особистісних конфліктів, які обумовлюють проекції, неадекватні психологічні захисти тощо), що дають змогу займатися насамперед запитами і станом клієнта, а не самостверджуватися за рахунок клієнта, не відволікатися під час роботи з клієнтом на свої психічні стани, переживання, проблеми.

Як зазначає Н. Гврітішвілі, далеко не всі проблеми, з якими стикається практичний психолог у школі, мають однозначне тлумачення і можуть бути точно регламентовані. Досить часто самі лише почуття та інтуїція підказують психологові найбільш правильне рішення в тій чи іншій ситуації або застерігають його від поспішних і помилкових вчинків. Отож, суттєво важливе значення мають індивідуальна етична свідомість психолога, його почуття відповідальності, професійна компетентність, особисті моральні якості.

К. Роджерс у свою чергу виокремив три найсуттєвіші якості особистості психолога-консультанта, які потрібні для ефективної взаємодії з клієнтом: щирість, безумовне прийняття іншої людини, здатність до емпатичного розуміння. До даного переліку можна додати слова, що у свій час були сказані про психолога-консультанта відомим спеціалістом у цій галузі Р. Меєм. Він писав, що консультант-психолог має вміти привертати до себе людей, вільно почувати себе у будь-якому товаристві, бути здатним до виявлення емпатії. Головне у справжнього психолога-консультанта – це «доброзичливість і бажання зрозуміти клієнта, допомогти йому побачити себе з кращої сторони і усвідомити свою цінність як особистості» (К. Роджерс).

Бути щирим, відвертим, справжнім – це означає бути самим собою. Це дає змогу психологу досягти більшої експресивності, підтримувати, стимулювати і поглиблювати міжособистісну взаємодію з іншою людиною.

Значущою складовою Я-концепції професіонала є й емоційна культура,

рівень емоційного розвитку. Вміння вибирати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати власними емоційними станами – показник розвиненої емоційної культури практичного психолога. Все це сприяє повноцінному спілкуванню з клієнтом, дає змогу знайти вихід із складних конфліктних ситуацій.

Р. Кочунас зробив спробу узагальнити і систематизувати професійно важливі якості практичного психолога і на цій основі розробив модель особистості ефективного консультанта. Він виокремив наступні чинники, які лежать в основі такої моделі: автентичність; відкритість власному досвіду; розвиток самопізнання; сила особистості та ідентичність; толерантність до невизначеності; прийняття особистої відповідальності; глибина стосунків з іншими людьми; постановка реалістичних цілей; розвинута емпатія. Аналізуючи цю модель, ми переконуємось, що якості, які повинні бути притаманні особистості практичного психолога, аби найбільшою мірою забезпечити успіх його діяльності, можуть бути позначені як показники особистісної готовності до професійної діяльності.

І все ж таки, як зазначає О. Ф. Бондаренко, професія психолога вимагає від свого представника перш за все цілком визначеної особистісної роботи: відпрацювання власних емоційних і змістових проблем, оволодіння певною культурою самоаналізу та особистісної рефлексії, усвідомлення у більш повному обсязі своїх власних особистісних, моральних, культурних, когнітивних і глибинних цінностей, без співставлення з якими практика психологічної допомоги не може бути професійною. Професіоналізм психолога-практика потребує формування власної особистісної готовності до діяльності, інакше актуальний матеріал взаємодії з клієнтом може бути сприйнятий спотворено на емоційному та когнітивному рівнях. Дійсно, важко і навіть неможливо уявити собі професійного психолога – консультанта незрілим, нездатним інтегрувати в собі багатоманітні цінності світу, обтяженим власними особистісними чи екзистенційними конфліктами, або таким, що нав'язує свою концепцію світу клієнтові.

Ми розуміємо, що повністю уникнути впливів особистих упереджень

неможливо, але їх, принаймні, спершу потрібно усвідомити. Ось чому багато психотерапевтичних шкіл наполягають на тому, щоб студенти самі пройшли власну психотерапію для того, щоб усвідомити власні комплекси і по можливості позбутися їх (наприклад школа Т.С. Яценко). Інакше, як стверджує Р. Мей, вони підсвідомо будуть виходити з цих комплексів при консультуванні клієнтів. У процесі роботи з клієнтом психолог буде переносити на нього свої власні проблеми. Тут спрацьовує механізм психологічного захисту, що спотворює реальну психотерапевтичну ситуацію. Сензитивне розуміння внутрішнього світу клієнта можливе настільки, наскільки психолог може відсунути в бік власні переживання, настанови і очікування та зосередитися на особистості клієнта, його діяльності, його досвіді, його почуттях і думках. Згідно з К. Роджерсом, такий вид емпатії означає здатність побачити світ іншої людини, принаймні його внутрішні межі референтності:

«Відчути особистий світ клієнта, нібито це твій власний світ, але не втрачаючи цього «нібито», – ось це емпатія і це являє собою сутність терапії» (К. Роджерс).

Отже, проблеми формування і розвитку професійно важливих рис особистості практичного психолога та його особистісної підготовки тільки починають вивчатися. Розробленими є дослідження процесуальних сторін самосвідомості, самооцінки та Я-концепції особистості педагогів, визначені механізми і психологічні умови їх ефективного функціонування в професійній сфері. Дослідження проблем становлення особистості психолога розглядають основні вимоги до змісту освіти практичних психологів, концепцію професійної підготовки психолога, проте недостатньо об'єктивізовані вимоги до особистості психолога-практика, недостатньо аналізується роль соціальної компетентності, соціальної зрілості майбутніх психологів у професійній діяльності. Саме тому, вказуючи на значення, яке відіграє соціальна компетентність у діяльності психолога, ми зосередимо увагу на проблемі формування соціальної компетентності майбутнього практичного психолога у професійній діяльності, а саме дослідженні факторів і умов, які можуть впливати на її формування протягом здобуття освіти студента у ЗВО. Адже крім набуття знань, практичних

навичок та вмінь, за час здобуття освіти студенту необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості, формування її професійно важливих якостей.

Підсумовуючи розгляд цього питання можна визначити найсуттєвіші особистісні утворення, що слід враховувати у процесі професійного відбору абітурієнтів на спеціальність «практична психологія» (В. П. Андрущенко, В. І. Бондар, О. Ф. Бондаренко, Н. І. Пов'якель, Н. В. Пророк, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін.):

1. Спрямованість особистості (пізнавальний, професійний, творчий її компонент).
2. Розвинуте почуття соціальної відповідальності, гуманістична громадянська позиція, соціальна зрілість.
3. Здатність до застосування у професійній діяльності ефективних форм і прийомів спілкування з іншими людьми, комунікативна компетентність.
4. Суспільна активність, професійна організованість, емоційна експресивність, конструктивність, старанність.
5. Прагнення до самовдосконалення й самоактуалізації, адекватна й розвинута самооцінка.
6. Мотивація на досягнення успіху в обраній професії.
7. Високий рівень розвитку довільності психічних процесів (пам'ять, увага, мислення та ін.).
8. Розвинуті загальнолюдські якості (те, що називається вихованістю або високим рівнем особистої культури).

У процесі професійної діяльності практичному психологу потрібно формувати інноваційний потенціал власної особистості. Інноваційним потенціалом психолога є сукупність соціокультурних і творчих характеристик його особистості, готовність до удосконалення власної професійної діяльності, що є бажання і можливості розвивати свої інтереси, уявлення, здатність шукати і знаходити власні шляхи оптимізації процесу психологічної допомоги особистості. Високий рівень розвитку інноваційного потенціалу психолога-практика є однією з найважливіших умов його професійного становлення.

Неабияке значення відіграє формування у студентів базової культури – це цілісність, яка включає в себе оптимальну наявність якостей, орієнтацій особистості, що дозволяють індивідові розвиватись у гармонії з духовною культурою людства.

Узагальнення відомих досліджень у цій царині дозволяє виокремити три основних показника культурної компетентності практичного психолога:

1. Здатність генерувати максимум думок, слів та дій, які сприяють в налагодженні контакту з іншими в умовах тої чи іншої культури, конкретної людської спільноти.

2. Здатність генерувати думки, слова і дії, необхідні для спілкування із різними групами та людьми. І клієнти, і психологи мають потребу у спілкуванні в рамках їх особистої культури та розвитку здібностей розуміти представників інших культур.

3. Здатність будувати плани, реалізовувати багатоманітні можливості, які існують в кожній культурі та самореалізувати себе в цих діях.

Отже, професійний потенціал особистості практичного психолога будується на основі його духовного потенціалу (особистісні, психічні й психофізіологічні можливості), а творчий потенціал будується на основі трудового. Тому, щоб досягнути високого рівня творчого потенціалу особистості потрібен досконалий розвиток відповідного рівня духовного та трудового потенціалу людини, який має повністю забезпечуватися у процесі вузівської підготовки професійного становлення особистості психолога-практика здатного до саморозвитку, створення нового не тільки у навколишньому світі, а й у собі, тобто формування і ступінь реалізації цієї здатності має визначатися рядом зовнішніх і внутрішніх чинників, оптимальністю їх поєднання та узгодженістю в життєдіяльності особистості професіонала. Таким чином, творчий потенціал особистості висококваліфікованого спеціаліста має будуватися на гармонійній взаємодії активних можливостей та внутрішньо особистісних чинників, серед яких провідну роль мають відігравати високий рівень розвитку професійно-творчих здібностей і особистісне ставлення до творчості у своїй професійній діяльності,

яку можна вважати успішною, якщо психолог як особистість володіє мотивацією досягнення успіху, позитивним уявленням про образ «Я», когнітивною позицією по відношенню до успіху чи неуспіху, що забезпечує збереження контролю за ходом професійної ситуації та інтегративною психологічною детермінантою, що визначає успішність професійної діяльності спеціаліста і є потреба в самоактуалізації, яка впливає на рівень особистісної зрілості (Н. В. Чепелєва).

Перш за все, психолог має знайти себе, тобто соціально та морально самовизначитися, ядром чого є життєвий вибір тому, що одним із найважливіших стратегічних рішень у житті людини є вибір професії. Обираючи її, особистість здійснює тим самим не тільки вибір роду занять, а й подальший життєвий шлях. Неабияке значення набуває розвиток самосвідомості особистості спеціаліста визначеного профілю, що забезпечує вдосконалення людини як системи, яка здатна до самоорганізації й саморозвитку, до пізнання себе. Важливою складовою самовизначення психолога-практика є високий рівень самопізнання, яке складається із самоспостереження відповідного рівня та адекватної самооцінки. Коли людина намагається вдивлятися в себе, аналізувати складові своєї особистості, перед нею безумовно відкриваються нові обрії і в стосунках зі значущими іншими людьми, і у професійній діяльності, і у майбутній самореалізації. Крім цього, невід'ємною частиною є самовиховання особистості професіонала, яке має дві основні складові – високий рівень самоконтролю та постійне самовдосконалення.

Мірі активності соціальної поведінки сформованої особистості професіонала даної сфери діяльності, а також особистісної концепції життя, має відповідати діяльний тип стилю життя. Такому типу властивий високий рівень особистісної активності у різних сферах життя, прагнення людини реалізувати себе в конкретних діях і вчинках, здатність концентрувати волю щодо подолання труднощів, вміння підпорядковувати собі складні соціальні ситуації, високий рівень особистих домагань, чітке уявлення своєї життєвої стратегії.

За критерієм творчості психолог – це людина індивідуально-творчого

стилю життя, який властивий особистостям з виразними особистісними характеристиками, адекватною, іноді навіть високою самооцінкою, людям цілеспрямованим, з розвинутими і різноманітними потребами й інтересами, що здатні приймати нетривіальні рішення, добре адаптуються в новому соціальному середовищі, не втрачаючи своєї самобутності. А це можливо за умови продуктивного впливу психологічних знань на професійну діяльність таких чинників: професійна практика обумовлюється специфічною для неї комбінацією переконань, знань та навичок; професійне знання може мати не тільки науковий характер: накопичення емпіричного досвіду в процесі розвитку ряду категорій галузей знань може значно випереджати концептуалізацію цього досвіду; процес здобуття усякого знання має спіралеподібний характер і складається із взаємопов'язаних між собою процесів – досвіду, збору інформації, концептуалізації, верифікації, конкретизації та комунікації; критерієм рівня розвитку професіоналізму в конкретній галузі є ступінь інтегрованості професіонального досвіду; у створенні системної теорії професійної діяльності теоретики і практики можуть використовувати різні теорії, гіпотези, поняття, конструкти, моделі та аналогії, якщо дотримується відповідність розробок загальним професійним цінностям та усвідомлюються границі конкретних теорії, гіпотези, поняття, конструкта і моделі, які використовуються або створюються, а також усвідомлюється природа метафор або аналогій, що використовуються.

Взаємодіючи з соціальним оточенням, людина на своєму життєвому шляху в процесі самореалізації здійснює як професійний вибір, так і вибір професійного оточення, що в найбільшій мірі сприяє продуктивності та задоволеності трудовою діяльністю. Віддаючи перевагу тим, чи іншим шляхам свого розвитку, суб'єкт базується на більш вдалому досвіді застосування своїх здібностей у своїх особистісних спрямуваннях. Самореалізація включає в себе самопроекування, тобто уяву про те, якою людина хоче бачити себе у найближчому та віддаленому майбутньому. Через самоорганізацію і самокерування суб'єкт здійснює досягнення висунутих цілей, саморозгортання свого життєвого шляху. Самореалізація тоді набуває продуктивного характеру,

коли вона спрямована на розвиток особистості й застосовує адекватні суб'єктивні стратегії (В. Г. Панок, Г. В. Рудь).

Отже, особистісна готовність до професійної діяльності – це психічний стан, передстартова активізація «Я», що включає усвідомлення своїх цілей, оцінку наявних умов, зовнішніх і внутрішніх ресурсів, визначення найбільш вірогідних способів дії, прогнозування мотиваційних, вольових, інтелектуальних зусиль, вірогідності досягнення результату, мобілізацію сил, самонавіювання в досягненні цілей.

18. Професійне становлення особистості практичного психолога

Термін «професійне становлення особистості» (Є. М. Борисова, Є. А. Клімов, Т. В. Кудрявцев, Т. Н. Щербакова та інші) досить широко застосовується у психології. Професійне становлення може бути представлене двояким чином: за схемою процесу (як тимчасова послідовність ступенів, періодів, стадій зростання особистості фахівця) і за структурою діяльності (як сукупність її способів і засобів, де послідовність їх один за одним має не тимчасову, а цільову детермінацію). Однак уявлення про професійний розвиток психолога не зводиться ані до процесуальних, ані до діяльнісних характеристик. Це є їх інтеграція,

сукупність, що пов'язана із особистістю практичного психолога.

Усі дослідження, котрі ведуться в напрямку вивчення проблеми професійного становлення особистості практичних психологів, як зазначає Ж. П. Вірна, умовно можна звести до напрямку створення загальної концепції психологічної служби, аналізу діяльності психологів, що практикують, інструментальної технології психологічних служб і напрямку вивчення особистості психолога, його професійно-значущих якостей, та рис індивідуальності.

Аналіз досліджень з питання підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності дозволяє зробити висновок, що більшість дослідників так чи інакше підкреслює значущість у діяльності психолога рівня його особистісного розвитку, самореалізації його особистості. Шляхи активізації

даного процесу різні: самопізнання як важливий елемент освіти майбутніх практичних психологів у ЗВО (Н. Ф. Шевченко, Т. В. Скрипченко); формування спрямованості психолога-студента на оволодіння теоретичними та практичними знаннями, уміннями, і професійно важливими навичками (А. Г. Самойлова, О. П. Саннікова); використання активних методів і засобів навчання, різноманітних тренінгів, розв'язування психологічних ситуацій та ін. (С. В. Васьківська, Т. С. Яценко та ін.); формування особистісної позиції у процесі фахової підготовки психолога (Н. І. Пов'якель).

Професійне становлення психолога – складний, неперервний процес проектування і самопроектування особистості професіонала. Одне із важливих положень теорії особистості полягає в тому, що люди поводять себе відповідно до своїх переконань, системи індивідуальних цінностей та завдань власного саморозвитку, життєвої стратегії. З цього можна зробити висновок, що переконання психолога, його світобачення, які належать до його власних якостей і властивостей, є вирішальним фактором ефективності його професійної діяльності. Прийняття студентом соціально-рольових функцій майбутнього практичного психолога суттєво впливає на процес його професійного становлення як майбутнього спеціаліста.

Проблема змісту, форм і методів професійної підготовки практичних психологів залишається і сьогодні найбільш актуальною проблемою для багатьох науковців різних країн, в тому числі й України. Розв'язання численних проблем підготовки практичного психолога зумовило визначення основних вимог до *змісту освіти* практичних психологів (В. І. Бондар, В. Г. Панок, Т. С. Яценко); розробку концепції професійної підготовки психолога, визначення змісту понять «психологічна готовність практичного психолога», його «професійна компетентність» (Н. В. Чепелева); психологічних передумов здатності до професії психолога, функцій та типів професійно-психологічних завдань, які вирішує фахівець-психолог, створення моделі особистості психолога-практика та визначення основних характеристик його діяльності (О. Ф. Бондаренко, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко); проблеми формування і саморозвитку особистості психолога-практика в процесі

професійної підготовки (Ж. П. Вірна, Н. В. Пророк, Л. Г. Терлецька).

Іще на початку 90-х років ми, разом із Н. Ф. Шевченко і Н. В. Пророк, наголошували, що у межах сучасних психолого-педагогічних концепцій вищої школи є ціла низка моделей особистості майбутнього психолога, але розуміння випускника ЗВО лише як фахівця неадекватне сучасному уявленню про головну мету вищої освіти. Зовсім не випадково, що численні спроби побудувати кваліфікаційні характеристики різних фахівців з вищою освітою, зроблені в межах досить вузького розуміння моделі спеціаліста, мають обмежені перспективи практичного застосування. Вони, по суті, відображають лише потрібний на сьогодні рівень знань та умінь, тобто “продукцію” вищої освіти на рівні інформаційного підходу, але, на жаль, не змогли піднятись до вищого рівня узагальнення – особистісного рівня. У відповідності із вимогами професії до особистості та зокрема свідомості психолога, система організації підготовки майбутнього психолога має включати такі рівні:

- світоглядний, що має на меті формування професійної свідомості та власне спрямованості особистості майбутніх фахівців. Цей рівень має також забезпечити засвоєння норм, зразків, правил поведінки, стійкої системи цінностей, яка б відповідала професійному етикетові психолога. Іншими словами – забезпечити формування високого рівня *соціальної компетентності* майбутнього спеціаліста;
- професійний, що спрямований на оволодіння необхідною системою знань, технологіями практичної діяльності майбутнього психолога, формування його психологічної та загальної культури. Іноді це називають *професійною компетентністю*;
- особистісний, мета якого – формування у студента професійно значущих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, «діалогічності» як центрального її компонента, здатності до професійної ідентифікації, децентрація, рефлексивність та ін. Це часто називають *особистісною компетентністю* або особистісною зрілістю.

Велика кількість дослідників (О. Ф. Бондаренко, О. С. Кочарян, Н. І. Пов'якель, О. П. Саннікова, Н. В. Чепелєва, Т. С. Яценко) наголошують, що під

час здобуття освіти майбутній психолог має проходити терапевтичні сесії у якості клієнта. Тоді він добре знатиме свої захисні реакції, типові форми прояву переживань та актів поведінки в ситуаціях, що актуалізують його власні проблеми, буде здатний відстежувати свої проєкції, усвідомлювати їх і самостійно коригувати взаємодію з іншими. В ідеальному варіанті особистість психотерапевта має бути звільнена від непродуктивних захистів, а продуктивні – мають перебувати у зоні усвідомлення, тобто бути під контролем.

Результати професійних впливів психолога на людину залежать від рівня особистісного розвитку суб'єкта психологічної практики. Адже цілі, зміст і характер його роботи, методи, які він застосовує в процесі вирішення професійних завдань, значною мірою визначаються особистістю спеціаліста.

Саме тому практичний психолог має у повній мірі реалізувати психологічну підготовку відносно себе самого для того, щоб потім успішно працювати з іншими людьми.

Як стверджує Н. В.Чепелева, наявна система підготовки практичного психолога зорієнтована головним чином на оволодіння студентами певною системою теоретичних знань, засвоєння зовнішніх вимог, спеціальних умінь та технік. Однак специфіка професії психолога, її спрямованість передусім на надання психологічної допомоги іншим передбачають те, що основним інструментом його роботи, окрім знань спеціальних психологічних методик та іншого, має виступати його власна особистість: спрямованість, самооцінка, цінності, образ себе та навколишнього тощо. Вміння вибрати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати власними емоційними станами – показник розвиненої емоційної культури практичного психолога. Все це сприяє повноцінному спілкуванню, дає змогу знайти вихід із складних життєвих ситуацій клієнтів.

Психологові, який прагне досягти високої професійної культури, необхідні постійний самоаналіз, усвідомлення власних дій та вчинків, самоспостереження, здатність вести безперервний внутрішній діалог. Таке самоспілкування (внутрішній діалог) є основою професійного самовдосконалення, оскільки дає можливість коригувати власні недоліки,

розвивати необхідні для професії здібності та якості.

Оволодіння навичками психологічної практики не може бути зведене тільки до засвоєння інформації, а й має водночас змінювати внутрішні психічні структури суб'єкта навчання – студента. Для цього психологічні знання повинні мати суб'єктивну значущість для того, хто навчається. У більшості досліджень так чи інакше підкреслюється важливість у діяльності практичного психолога рівня його особистісного розвитку, самоактуалізації його особистості. Пропонуються різні шляхи активізації цього процесу: формування спрямованості майбутнього практичного психолога на оволодіння практичними знаннями, уміннями і навичками, а також психолого-педагогічними знаннями в цілому; формування особистісної позиції у процесі освоєння спеціальності практичного психолога (О. Л. Подоланюк, І. А. Слободянюк, О. О. Холодова), самопізнання як елемент освіти майбутніх практичних психологів у ЗВО (В. О. Михайлова, Т. В. Скрипченко); застосування активних методів навчання, різноманітних тренінгів, розв'язування психологічних ситуацій, робота з інтерактивними методиками (В. В. Власенко, С. В. Васьківська, П. П. Горностай, Л. В. Долинська, В. В. Карікаш, П. В. Лушин, Т. С. Яценко та ін.), усвідомлення студентами змісту особливостей самоактуалізації особистості майбутніх практичних психологів та ін.

Оптимальною може бути така система підготовки, відбору й атестації кадрів, у рамках якої на базі мінімальних стартових вимог створюються умови професійної самоідентифікації студента. Під професійною самоідентифікацією розуміється таке оволодіння знаннями, навичками та вміннями, за якими відбуваються самодіагностика, самопізнання, застосування до себе тих чи інших вимог професії, створюються можливості вибору найбільш відповідних індивідуальним особливостям кожного студента інструментів роботи з клієнтами.

Розглядаючи питання про підготовку психологів, Р. Кочюнас зазначає, що при навчанні психотерапії і психологічному консультуванню разом із необхідністю набуття відповідної теоретичної бази під кваліфікованим керівництвом важливим є поглиблення самопізнання психолога (консультанта).

Р. Мей, посилаючись на М. Соха, стверджує, що життєвий досвід консультанта інтегрується з віковим багажем професійних знань на основі поглибленого самопізнання. Розвитку самопізнання сприяє інтенсивний курс індивідуальної та групової терапії, особливо в групах, орієнтованих на вдосконалення особистості (О. Ф. Бондаренко, К. Рудестам, Т. С. Яценко).

Багатосторонність і емоційна насиченість психологічної діяльності змушує психолога детально вивчати себе як професіонала, не тільки усвідомлюючи наявність чи відсутність тих чи інших професійно значущих якостей особистості, але й формувати певне самоставлення, переживати почуття задоволення чи незадоволення своєю працею, глибоко емоційно переживати відповідність власного образу Я ідеальному образу себе як практичного психолога. В результаті цих процесів здійснюється саморегулююча функція професійної самосвідомості спеціаліста.

А. Маслоу стверджує, що головною метою освіти є допомога людині в тому, щоб вона стала «настільки хорошою, наскільки вона здатна». Тому одним із засобів досягнення цієї мети стає відкриття цих здібностей, тобто відкриття себе для себе.

Отже, одним із важливих завдань підготовки практичних психологів має бути формування соціальної компетентності, яка інтегрує всі інші елементи цієї системи. Саме наголос на особистісному розвитку студентів лежить в основі сучасного підходу до проблеми формування соціальної компетентності майбутніх психологів.

Соціальна компетентність практичних психологів має складну динамічну структуру і є сукупністю інтелектуальних, емоційних, рефлексивних і поведінкових компонентів у їх співвідношенні з проблемами суспільства. Вона є показником соціально зрілої особистості. Стосовно рівня професійної зрілості соціальна компетентність виявляється у формуванні в студентів-практичних психологів умінь і навичок психологічного обстеження особистості клієнтів, їх груп, моніторингу змісту та умов, проблем особистісного розвитку, встановлення психологічного діагнозу, визначення причин, що утруднюють розвиток, навчання та працю; здійснення психокорекційних заходів для

усунення можливих відхилень у психічному розвитку і поведінці, подолання різних форм девіантної поведінки, формування адекватної соціально-корисної життєвої позиції (О. Ф. Бондаренко, М. Й. Боришевський, В. В. Рибалка). Будь-яка професійна діяльність має значний вплив на особистісний розвиток людини. Адже адаптування до відповідних умов закономірно приводить до закріплення певних пізнавальних стратегій, способів взаємодії з матеріальними, духовними та соціальними об'єктами.

Формування соціальної компетентності практичних психологів залежить від показників та детермінант, які визначаються ступенем розвитку інтелекту, комунікативних здібностей і навичок, емпатії, прогнозування, ідентифікації, самовизначення (С. В. Васьківська, Л. М. Карамушка, Н. В. Пророк, В. А. Семиченко, Ю. М. Швалб, Т. С. Яценко). Важливу роль у підвищенні соціальної компетентності майбутнього спеціаліста відіграє професійна та особистісна рефлексія, його здатність орієнтуватися не тільки на результат своєї праці та методи її досягнення, але й самого себе як суб'єкта своєї діяльності. Здатність до саморефлексії ми розглядаємо як основну умову розвитку особистості професіонала та як показник його професійної зрілості.

З огляду на сказане, особливого значення набуває виявлення додаткових психологічних умов та засобів, що забезпечують формування соціальної компетентності майбутніх психологів, розвиток професійно значущих рис особистості та умов самореалізації майбутніх фахівців, підвищення ефективності різних форм роботи викладачів і студентів як суб'єктів особистісного розвитку та самореалізації.

У самому загальному вигляді самореалізація як процес реалізації себе – це проектування себе в житті і професійній діяльності, пошук і ствердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і змісту свого існування в кожен даний момент часу. Самореалізація, очевидно, можлива тільки тоді, коли у людини є сильний рушійний мотив для особистісного росту. Розвивати свої здібності, реалізовувати потенційні можливості, розв'язувати свої особистісні проблеми і конфлікти без відходу в рятівні захисти – це серйозні іспити, з якими змушена справлятися особистість, що вибрала даний шлях

власного розвитку, де зустрічаються такі проблеми, як ризик нерозуміння, осуду, неприйняття іншими та ін.

Особистість є складною системою, якій не можна нав'язати шляхи її розвитку. Розвинена особистість сама визначає напрями, шляхи та завдання свого розвитку. Сама оцінює результати цього процесу. Тут важливо зрозуміти, як сприяти її власним тенденціям розвитку, які зовнішні умови та обставини можуть допомогти особистості побудувати себе.

Вивчення практичної психології не може бути зведено лише до засвоєння інформації та вироблення навичок – воно разом із тим має змінювати внутрішні психічні структури суб'єкта навчання, оскільки основним інструментом у професійній діяльності практичного психолога є він сам, його особистість. Психологічні знання повинні мати суб'єктивну значущість для того, хто навчається, а сам процес навчання – бути суб'єктивно драматичним. Іншими словами, засвоїти (присвоїти) прикладну психологію – це не тільки вивчити, запам'ятати, а й пережити.

19. Професійне зростання фахівця психологічної служби

Професійне становлення психолога-практика у процесі професійної діяльності вимагає від фахівця складної напруженої творчої роботи

над розвитком власної особистості, вибір одних можливостей і відмова від інших. Спеціаліст має досягнути, в першу чергу, найвищого рівня розвитку мистецтва жити – особливого вміння і високої майстерності у творчій побудові свого життя, що базується на глибокому знанні життя, розвиненій самосвідомості й оволодінні системою засобів, методів, технологій програмування, конструювання і здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту. Професійне цілеутворення кваліфікованих практичних психологів, насамперед, має здійснюватися на основі усвідомлення узагальненої теорії, основних напрямів та технологій діяльності. Важливим чинником у професійному становленні психолога є формування професійних здібностей на основі розвитку його особистісних та професійних утворень щодо основної мети психологічної допомоги – це допомога людині в

розв'язанні її життєвих проблем та налагодженні стосунків із оточуючими.

Розглядаючи процес і результати професійного становлення практичних психологів варто розрізняти професійну підготовку фахівця і його професіоналізм. Перше поняття відображає процес оволодіння необхідними знаннями й навичками, а друге – результат цього процесу, його якісну характеристику. Можна сказати, що професіоналізм – це ще й якась перспектива, що тією чи іншою мірою доступна даному фахівцеві в силу його індивідуальних можливостей і різних об'єктивних факторів (О. І. Сироватко). Допомогти йому побачити цю перспективу в повному обсязі, створити умови для її досягнення – не менш, а може, і більш важливе завдання у порівнянні з констатацією стану професіоналізму людини на даний момент.

Майстерність – результат професійного становлення суб'єкта, при якому він досягає найбільшого успіху в роботі. Говорити про майстерність можливо тільки за наявності певного рівня сформованості знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей, а також – внутрішнього світу особистості, її потреб, ціннісних орієнтацій, уявлень про людей, самого себе, результати власної діяльності. Інтегральним результатом діяльності особистості, що передує її професійній майстерності, є вмільість суб'єкта діяльності – соціальні, загальнотрудові й спеціальні уміння, що були сформовані в процесі застосування раніше набутих знань, умінь і навичок у нових нестандартних умовах (Л. Л. Кондратьєва).

Досліджуючи проблему професіоналізму А. К. Маркова визначає його як інтегральну характеристику діяльності, спілкування й особистості людини праці. Професіоналізм вчена визначає через співвідношення стану мотиваційної сфери людини праці (професійні цінності, професійні домагання й мотиви, професійне цілепокладання й т. ін.) і операційної сфери (професійна самосвідомість, професійні здібності, навченість, прийоми й технології як складові професійної майстерності і творчості та ін.). А. К. Маркова вважає, що одиницями аналізу професії мають бути професійні завдання, що означає радикально інший підхід до побудови професіограм і визначення саме тих способів діяльності, спілкування і якостей особистості, які адекватні

вирішенню завдань професійної діяльності.

Л. М. Мітіна об'єктом професійного розвитку й формою реалізації творчого потенціалу людини в професійній праці визначає інтегральні характеристики її особистості: спрямованість, компетентність, емоційну й поведінкову гнучкість.

Ряд авторів визначають професійне становлення фахівця як процес, що має проходити кілька наступних стадій:

- 1) рефлексивна – знання цілей діяльності, наполегливість, наявність спеціальних здібностей, засвоєння цілей освіти;
- 2) дидактична – оволодіння навичками, спеціалізованими знаннями;
- 3) управлінська – майстерність механізму впливу для досягнення запланованого результату. На цій стадії фахівець має володіти методиками (техніками роботи) і мати певні здібності непрямого впливу на дитину.

Замислюючись про шляхи просування практичного психолога із щабля фахівця – початківця або зі стажем – на рівень високого професіоналізму, О. О. Бодальов, А. А. Деркач, Л. Г. Лаптев дійшли висновку, що особи, що проектують і здійснюють увесь цей процес, мають добре осмислити всі етапи його розгортання, змістовне наповнення кожної його фази й методичні форми його реалізації.

Професіоналізм практичного психолога можна назвати стрижневим компонентом обраного їм виду діяльності.

Важливо відзначити, що будь-яку діяльність, у тому числі й діяльність практичного психолога, обумовлює її мета. У даному випадку мета – це цілком конкретний образ результату виконуваної діяльності. Якщо врахувати характер реальних умов, то перед практичним психологом виникає цілий ряд проблем і завдань, які необхідно вирішити для одержання цього конкретного результату.

Щоб пройти дистанцію від образу результату (мети) до його реального втілення (продукту діяльності), необхідно виконати цілком певні дії, які відповідно до відведеної ролі прийнято називати *функціями*. Ці функції виконує практичний психолог, що виступає суб'єктом (активною діючою особою) психологічної практики. Цілком очевидно, що здатність практичного психолога

ефективно виконувати свої функції залежить від певних його якостей. Всі вони у взаємозв'язку характеризуються загальним поняттям – *професійна компетентність, або професіоналізм*.

Отже, професійна компетентність за Л. Г. Лаптевим характеризується сформованістю у практичного психолога єдиного комплексу знань, навичок, умінь, психологічних особливостей (якостей), професійних позицій і акмеологічних інваріантів.

Знання, навички й уміння можуть бути представлені як *рольові характеристики* професійної компетентності психолога. Всі інші компоненти з'являються як її *суб'єктні характеристики*, указують на відношення психолога до діяльності і на його індивідуальний стиль діяльності. Причому досягнення різних рівнів професійної компетентності визначається, наприклад, існуючими індивідуальними обмеження, що є протипоказаннями для виконання психологом професійних функцій. Таким чином, для аналізу професійної діяльності практичного психолога виокремлюють наступні сторони (блоки): *професійна діяльність, професійне спілкування, особистість професіонала і результати його праці*.

Дані сторони розкривають *процесуальний і результуючий аспекти* професійної діяльності психолога, його повсякденних відносин і особистісного розвитку. Кожна із зазначених сторін (блоків) діяльності практичного психолога має певні психологічні характеристики. Їх можна згрупувати в *критеріальний модуль*, до складу якого входять показники у вигляді об'єктивно необхідних знань, навичок й умінь, психологічних особливостей (якостей), позицій й акмеологічних інваріантів.

Вимоги до підготовки практичного психолога системи освіти України відображені освітніх та професійних стандартах.

Під професіограмою розуміється детальний опис змісту, технології і всіх суттєвих умов конкретної професійної діяльності – технічних, соціальних, психологічних, економічних тощо. Психограма, у свою чергу, є описом професійно необхідних якостей особистості, описом, який спрямовується безпосередньо на особистість, тобто на розкриття тих вимог, які професійна

діяльність ставить перед психологічною сферою особистості.

Розроблений А. А. Деркачем, Л. Г. Лаптевим системний акмеографічний підхід до професійної компетентності практичного психолога являє собою модель практичного психолога як професіонала й містить систему вимог, дотримання яких забезпечує продуктивне виконання психологом своїх функцій у реальних умовах, а також сприяє постійному розвитку та реалізації його творчого потенціалу. Це не тільки описова модель, але й свого роду алгоритм, проходження за яким дає можливість обрати найбільш продуктивну стратегію, тактику і методи професійної підготовки.

Так, О. І. Сироватко, запропонувала професіограму практичного психолога, що представлена об'єктивними і суб'єктивними характеристиками його діяльності у системі освіти.

Об'єктивні характеристики містять у собі цілі й завдання діяльності, певні функції (види діяльності), а також вимоги до норм професійної діяльності та її результати.

Суб'єктивні характеристики діяльності психолога – це знання, уміння, навички, професійні позиції, психологічні якості й акмеологічні інваріанти.

Професійні знання становлять основу для формування психолого-педагогічної культури і безпосередньо технології досягнення психологом бажаних результатів своєї роботи.

Професійні знання охоплюють відомості про об'єкти дослідження, психологічні технології реалізації функціональних обов'язків, дані про всі детермінанти, що визначають успішність у досягненні бажаних результатів. Повна структура професійної діяльності психолога включає мотиваційно-орієнтаційну ланку, цілісний комплекс професійних дій діагностичного, розвиваючого, терапевтичного, коректувального і консультаційного характеру, а також аналітичний контроль-оцінний елемент.

Алгоритм цього процесу такий:

- 1) з'ясування цілей і завдань психологічної практики;
- 2) вивчення психологічних умов і факторів реальних обставин у яких можливе здійснення професійних дій;

- 3) прийняття рішення про здійснення соціально-психологічної роботи з клієнтом;
- 4) планування психологічних заходів щодо реалізації рішення й організація їх виконання відповідно до вимог психологічних принципів і наукових рекомендацій;
- 5) аналіз результатів життєдіяльності соціальних та освітніх суб'єктів і соціально-психологічної роботи;
- 6) коректування всієї своєї діяльності.

Особливу увагу варто приділяти вивченню принципів і технології виконання функціональних обов'язків. Власне – дотриманню вимог методики.

Професійні знання практичного психолога це:

- знання загальних рис, особливостей і конкретики своєї професійної діяльності;
- знання структури, змісту й практики роботи;
- знання про власні індивідуальні особливості, можливості, сильні і слабкі сторони діяльності;
- знання про способи компенсації власних недоліків.

Професійні вміння являють собою дії й методи роботи психолога («техніки» психолога), що застосовуються їм для реалізації обов'язків і функцій психолого-психологічної роботи. Професійні вміння охоплюють великий арсенал дій психолога щодо виконання професійних функцій. Психологові необхідно вміти:

- об'єктивно й всебічно аналізувати реальні умови і фактори життєвої ситуації клієнта;
- планувати й ефективно здійснювати соціально-психологічну роботу відповідно до наукових рекомендацій;
- систематично вивчати й об'єктивно оцінювати результати соціально-психологічної діяльності;
- реалізовувати заходи для її оптимізації.

Навички складають набуту, сформовану, стійку здатність практичного психолога виконувати професійні дії, прийоми, конкретні посадові функції.

Важливі в професійному плані навички:

- здатність регулювати свою розумову діяльність та емоційні стани;
- здатність мобілізувати можливості і власні психологічні ресурси,
- здійснювати весь комплекс діяльнісних елементів, що утворюють

цілісну технологію продуктивної професійної праці психолога, у який входить:

Організаційно-методична робота – всі рівні планування, а також підготовча й безпосередня діяльність з різних аспектів соціально-психологічного супроводу, психологічна просвіта щодо навчання посадових осіб, педагогів використанню у своїй практиці знань із області психології; підготовки психологічного активу до ефективних дій; психологічного консультування й освіти клієнтів.

Дослідницько-аналітична – розробка концептуальних підходів до вивчення соціально-психологічних явищ, аналітична робота з отриманою інформацією, адаптація психодіагностичних методик до умов реальної практики, пошук тенденцій і закономірностей в існуючих соціально-психологічних явищах.

Психотерапевтичний вплив – комплексний вербальний і невербальний вплив на судження, емоційно-вольову й інтелектуальну сфери клієнта, створення комфортних умов для їх продуктивної праці й життя. *Психологічне консультування й освіта*. Консультування – носить рекомендаційний характер, базується на спільному із клієнтом виявленні причин і недоліків існуючих станів. Психологічна освіта реалізується в контексті повсякденної життєдіяльності й у вигляді цільових запланованих заходах діяльності, що спрямовані на підвищення психологічної культури педагогів.

Специфічні психологічні особливості (якості) виражають сформованість всіх компонентів психіки професіонала: психічних процесів, властивостей, станів, психологічних новоутворень, які дозволяють йому виконувати обрану діяльність.

Психологічні якості охоплюють особливості професійного мислення й свідомості, рефлексії й самооцінки, цілепокладання й мотиваційної сфери,

взаємозв'язків, відносин і практичних дій. *Найбільш значимими психологічними якостями* практичного психолога є:

- аналітико-конструктивний склад мислення й самостійність суджень;
- чуйність і проникливість;
- емоційно-вольова стабільність і терплячість;
- стійкість до стресів й уміння адаптуватися до різних умов;
- емпатія й рефлексія;
- загальна психофізична активність.

Професійна позиція практичного психолога — це цілісне психічне утворення, що включає конкретні установки й орієнтації, систему особистих відносин й оцінок внутрішнього й навколишнього досвіду, реальності й перспектив, а також власні домагання, реалізовані (не реалізовані, частково реалізовані) у діяльності.

Професійна позиція психолога визначає його орієнтацію, місце й роль у процесі запропонованої йому діяльності. Вона виражає його самооцінку, рівень професійних домагань, мотиви діяльності й розуміння свого призначення. Вона доповнюється конкретними ситуаційними елементами, що є кращими при виконанні професійних функцій діагностичного, терапевтичного, корекційно-розвиваючого, консультаційного, аналітичного, контрольно-оцінного й іншого характеру.

Акмеологічні інваріанти практичного психолога — це такі компоненти, що формуються і використовуються в діяльності, та спричиняють оптимальний творчий потенціал і найвищу продуктивність діяльності практичного психолога незалежно від дії зовнішніх умов і факторів.

У числі загальних і специфічних акмеологічних інваріантів виокремлюють: постійну включеність у процес прийняття рішення, передбачення, проникливість, особистісні домагання, мотивацію досягнення, саморегуляцію й інші незатребувані раніше професійно важливі якості й індивідуальні особливості.

Найбільш важливі акмеологічні інваріанти практичного психолога:

- потреба в підтримці стійкої діяльнісної спрямованості,
- високі компенсаторні можливості й психічна відновлюваність, які забезпечують адаптивність психолога,
- здатність до багаторівневої рефлексії,
- вміння здійснювати професійну діяльність в «зоні комфортного психічного стану»,
- достатній рівень мобільної саморегуляції й управління функціональним станом й ін.

Індивідуальні обмеження або протипоказання – об’єктивна база, на якій формується група особистісних труднощів, бар’єрів, блокаторів, що перешкоджають успішній професійній діяльності.

Застосування акмеограми як найбільш повного системного опису професійної компетентності практичного психолога дозволяє не тільки виділити її бажані компоненти, але й визначити ті з них, які перешкоджають продуктивній діяльності. Такі протипоказання відіграють роль психологічних утруднень, бар’єрів, блокаторів діяльності.

Таким чином, основні підходи до норм діяльності практичного психолога можуть містити наступні вимоги. Перша з них стосується структурної цілісності системи засвоєваних норм діяльності (Г. О. Балл). Основні напрями реалізації цієї вимоги сформульовані так: забезпечення системності знань (Л. Я. Зоріна); відпрацьовування орієнтовних, виконавчих і контрольних операцій при формуванні способів дій (П. Я. Гальперін, Н. Ф. Тализіна, Ю. І. Машбиць); досягнення необхідного рівня спільності засвоєваного способу дії на основі оволодіння його операційним складом, засобами його переносу на нові об’єкти використання в нових цілях.

Перераховані вимоги стосуються норм, що регулюють інструментальну (змістовно-операційну) сторону діяльності, а також мотиваційних норм, регульованих цінностями, прийнятими суб’єктами взаємодії.

На психологічному рівні Г. О. Балл розглядає не просто нормативні системи, а можливості їх формування в кожній особистості. Виділяють два основних способи такого формування: *рефлексивний*, що пов’язаний з

вербалізацією і свідомим прийняттям норм, і *позарефлексивний*, коли останні засвоюються через безпосереднє наслідування зовнішньому зразку або під впливом соціальної групи, що здійснюється через механізми навіювання, «психічного зараження».

Має значення не тільки знання фахівцем змісту окремих норм, але й розуміння їхнього взаємозв'язку, вміння проаналізувати, конкретизувати ті або інші ситуації. Ідучи таким шляхом, людина досягає справжнього володіння сукупністю норм, здобуває здатність творчо використати їх.

Шляхом зіставлення норм із показниками, що характеризують процес і результати цієї діяльності, формуються оцінки її успішності, тому треба щораз враховувати, норма якого типу покладена в основу розглянутої оцінки.

Так, наприклад, Г. О. Балл розглядає наступні типи норм:

А) *стандарти*, що фіксують вимоги до суб'єкта, що займає певну соціальну позицію;

Б) *ідеали*, що вказують перспективну мету, до досягнення якої він покликаний прагнути;

В) *норми індивідуального прогресу (або втримання досягнутого рівня)*, що встановлюють необхідне відношення нових результатів до попередніх з урахуванням можливостей суб'єкта й умов його діяльності.

У рамках виокремлених типів норм можливі додаткові варіанти.

Так, норми-стандарти можуть стосуватися процесу або результату діяльності. Серед норм-ідеалів доцільно виділити досяжні в принципі й абсолютні, до яких можна тільки в тім або іншому ступені наблизитися. Суб'єкт має співвідносити процес і результати контрольованої їм діяльності не тільки з нормами-стандартами (і нормами індивідуального прогресу), але обов'язково також і з нормами-ідеалами, намагаючись визначити, чи досягається наближення до ідеалу чи ні.

Аналіз професійної діяльності практичного психолога з використанням показників критеріального модуля (*знань, навичок й умінь, психологічних особливостей (якостей), позицій й акмеологічних інваріантів*) дозволяє одержати оцінку діяльності практичного психолога, що носить суб'єктивний

характер. Оцінка критеріального модуля і облік об'єктивних характеристик діяльності (завдань, функцій, результатів і норм діяльності) становить основу аналізу технології організації діяльності практичного психолога системи освіти.

Отже, професійна діяльність практичного психолога перебуває в самому тісному зв'язку з іншими видами діяльності психолога, його повсякденним спілкуванням, особистісним розвитком і результатами сукупної праці. З урахуванням цих зв'язків і показників можливо проаналізувати основні складові професійної компетентності психолога, що необхідні для продуктивної діяльності. Цей підхід відрізняється від існуючих дотепер тим, що вводяться поняття механізм професійного розвитку й стадій професійного росту практичного психолога, розглядаються механізми становлення й формування розвитку професійної компетентності.

Такий підхід дозволив нам разом із О.І. Сироватко запропонувати модель професійного розвитку практичного психолога.

Модель, алгоритм і технологія діяльності практичного психолога – це ті дефініції його діяльності, без засвоєння яких немає усвідомленого сходження до вершин професіоналізму в даній соціальній сфері.

В цілому професіонал:

- опановує норми професії в мотиваційній й операційних сферах результативно й успішно, з високою продуктивністю здійснює свою трудову діяльність;
- дотримуючись високих стандартів, досягаючи майстерності, володіє розвиненим професійним цілепокладанням;
- самостійно будує сценарій свого професійного життя;
- стійкий до зовнішніх перешкод, прагне до розвитку своєї особистості;
- індивідуальними засобами професії збагачує досвід оригінальним творчим внеском;
- сприяє підвищенню соціального престижу даної професії в суспільстві, інтересу до неї;
- конкурентноздатний у своїй сфері діяльності.

Бачення практичним психологом стратегії досягнення професіоналізму припускає проходження ряду етапів професійної компетентності. Ці етапи характеризуються такими рівнями професіоналізму, як:

- здатність успішно виконувати професійну діяльність;
- підготовленість до стабільної продуктивної праці;
- професійна майстерність у реалізації функцій й обов'язків;
- творче оволодіння дослідницько-інноваційним стилем професійної діяльності.

Відзначені рівні професійної компетентності є еталонами для оцінювання й дозволяють відслідковувати еволюцію професійного росту, виявляти її тенденції й надавати професійній діяльності оптимальний характер відповідно до її призначення й власної стратегії досягнення. Як показує досвід, сходження до вершин професії пролягає через створення власної системи роботи, що детермінована багатьма професійними вимогами.

Таким чином, можна стверджувати, що форми, зміст і методи професійної підготовки, підвищення кваліфікації, професійний відбір, професійне самовдосконалення практичного психолога обумовлюються специфікою прикладної психології і специфікою психологічного практикування професіонала.

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бенера В.Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум / [навчальний посібник для вищих навчальних закладів] / В.Є. Бенера. Тернопіль : ВАТ «ТВПК «Збруч», 2008. – 560 с.
2. Бойбіна Ю.В. Обліково-звітна документація шкільного психолога / Ю.В. Бойбіна, С.В. Гончарова. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 216 с.
3. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості : [учбовий посібник для студентів старших курсів психологічних факультетів та відділень університетів] / О.Ф. Бондаренко. – Харків : Фоліо, 1996. – 237 с.
4. Борисюк О.М. Особливості професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ / О.М. Борисюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2 (1). – С. 211-220.
5. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: Монографія / Ж.П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2003. – 320 с.
6. Гуменюк Л.Й. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ : навч. посібн. / Л.Й. Гуменюк, І.В. Сулятицький. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 648 с.
7. Декарт Р. Міркування про метод / Р. Декарт // Психологія і суспільство. – 2015. – № 2 (60) – с. 37 – 46. (за виданням: Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках / пер. В. Андрушка, С. Гатальської. – К.: ТанDEM, 2011. – 101 с.)
8. Довідник нормативно-правових документів психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти України / Упоряд.: Ю. А. Луценко, А. Г. Обухівська, І. В. Луценко, Н. В. Сосновенко. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. – 475 с.
9. Долинська Л.В. Активні методи в роботі практичного психолога : навч. посібн. / [Долинська Л.В., Левченко М.В., Чепелева Н.В., Уманець Л.І.]. – К. : УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1994. – 81 с.
10. Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків : науково-практичні рекомендації /

Юхновець Г.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін.; [під ред. М.І. Ануфрієва, Я.Ю. Кондратьєва]. – К. : НАВСУ, 1999. – 72 с.

11. Заброцький М. М. Вікова психологія : навч. посіб. / М. М. Заброцький. – К. : МАУП, 1998. – 92 с.

12. Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України :навч. посібн. / Ю.Б. Ірхін. – К. : РВЦ НАВСУ, Київський юридичний інститут, 2005. – 164 с.

13. Когут Я.М. Професійна психологічна підготовка працівників ОВС :конспект лекцій / Я.М. Когут. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 184 с.

14. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції. Підготовка психолога-практика : навч. посіб. / Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, С. М. Авраменко та ін. ; за ред. Т. С. Яценко. – К. : вища шк., 2008. – 342 с.

15. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посібн. для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

16. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.

17. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.

18. Максименко С. Д. Основи генетичної психології : [навч. посібн.] / С. Д. Максименко. – К. : НМЦ Перспектива, 1998. – 220 с.

19. Максименко С. Д. Психологія в соціальній і педагогічній практиці :[навч. посібн.] / С. Д. Максименко. – К. : Наук. думка, 1998. –226 с.

20. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід : монографія / С. Д. Максименко. – К. : «слово», 2013. – 592 с.

21. Максименко С.Д. Загальна психологія / С.Д. Максименко. –

Вінниця :Нова книга, 2004. – 701 с.

22. Максименко С.Д. Психологія особистості / [підручник для студентів ВНЗ] / С.Д. Максименко. – К. : КММ, 2007. – 296 с.

23. Мартинюк І. О. Люди і ролі / І. О. Мартинюк, Н. І. Соболева. – К. : Наук. думка, 1983. – 185 с.

24. Матвеева М.П. Організація роботи шкільного психолога : метод. рекомендації / М.П. Матвеева. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 36 с.

25. Організація психологічної служби в школі / [уклад. Л.В. Туріщева]. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 111 [1] с. – (Серія «Психологічна служба школи»).

26. Основи практичної психології : підручник для ВНЗ / [В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.]. – [3-тє вид., стереотип.] – К. : Либідь, 2006. – 536 с.

27. Основи психології : підручник / за загал. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К. : Либідь, 1995. – 632 с.

28. Острова В. Д. Проспективна ідентичність як чинник соціально психологічної адаптації студентської молоді : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.05 / Острова Вікторія Дмитрівна. – К., 2015. – 193 с.

29. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – с. 5–7; № 5. – с. 4–6.

30. Панок В. Г. Методичні підходи до надання психологічної допомоги потерпілим від техногенної катастрофи / В. Г. Панок. – К. : ЦСЕС, 1999. – 128 с.

31. Панок В. Г. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти) / В. Г. Панок, В. Д. Острова – К. : Освіта України, 2010. – 230 с.

32. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : монографія / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

33. Панок В.Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В.Г. Панок // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 3-10.

34. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: Монографія / В.Г. Панок. – Чернівці: Технодрук, 2010. – 486 с.
35. Панок В.Г. Психологічна служба системи освіти і виклики сьогодення / В.Г. Панок // Світогляд. – 2015. – № 6 (56). – С. 44 – 51.
36. Панок В.Г. Психологічна служба: Навчально-методичний посібник для студентів і викладачів. [Панок Віталій Григорович] – Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. – 488 с.
37. Панок В.Г. Психологічна феноменологія екологічної катастрофи (На матеріалах Чорнобильської катастрофи) / В.Г. Панок, В.О. Скребець, С.І. Яковенко. – К. : ЦСЕС, 1998. – 300 с.
38. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – К. : Рад. школа, 1982.
39. Психологія : підруч. / [Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.]; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 1999. – 558 с.
40. Психологія життєвої кризи / відп. ред. Т. М. Титаренко. – К. : ІЗМН, 1998. – 354 с.
41. Раєвський О. М. До питання про психологічне і ідеологічне в людській свідомості / О. М. Раєвський // Наукові записки Науково-дослідного інституту психології. – К. : Рад. школа, 1956. – Т. 4. – с. 42–56.
42. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології: Навчально-методичний посібник / В. В. Рибалка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
43. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології : [навч. посібн.] / В. В. Рибалка. – К. : ІППО АПН України, 2006. – 530 с.
44. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : [навч. посіб.] / В. В. Рибалка. – Одеса : ФОП Букаєв В. П., 2009 – 575 с.
45. Рибалка В. В. Честь і гідність особистості як предмет діяльності практичного психолога / Валентин Рибалка. – К. : Шк. світ, 2010. – 128 с.

46. Романова Н. Ф. Психологічні служби системи освіти в Україні: перспектива та особливості розвитку / Н. Ф. Романова // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2008. – № 3. – С. 94-102.
47. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття : [навч. посібн.] / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – К. : Либідь, 1998. – 992 с.
48. Сковорода Г. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи / Г. Сковорода. – К. : Наук. думка, 1994. – 220 с.
49. Скребець В. О. Екологічна психологія : [підруч.] / В. О. Скребець, І. І. Шлімакова. – К. : Видавничий дім «Слово», 2014. – 456 с.
50. Скребець В.О. Екологічна психологія : Онкопсихологічний практикум. Навчальний посібник / В.О. Скребець. – К.: «Слово», 2011. – 336 с.
51. Статистичний бюлетень показників розвитку психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій за 2014-2015 навчальний рік / [Березіна Н.О., Лунченко Н.В., Обухівська А.Г. та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2015. – 66 с.
52. Строяновська О. В. Психологічна служба в системі освіти : Практикум з навчального курсу для практичних психологів : [навч. посібн.] / О. В. Строяновська. – К. : Каравелла, 2010. – 176 с.
53. Татенко В. О. Психологія інтимного життя : [монографія] / В.О. Татенко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 300 с.
54. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
55. Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології / О. М. Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1979. – 126 с.
56. Фрейд З. вступ до психоаналізу / З. Фрейд. – К. : Основа, 1998. – 709 с.
57. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : [монографія] / А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с
58. Фурман А.В. Світ методології /Психологія і суспільство. 2015. – № 2 (60) – с. 47 – 60.

59. Хайрулін О.М. Психологія професійного вигорання військовослужбовців : [монографія] / Олег Михайлович Хайрулін; за наук. ред. А.В. Фурмана. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 220 с.
60. Чепелєва Н.В. Життєва ситуація особистості / Н.В. Чепелєва // Основи практичної психології. – К. : Либідь, 1999. – С. 112-135.
61. Чепелєва Н.В. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду : монографія / Н.В. Чепелєва, Т.М. Титаренко, М.Л. Смульсон та ін. [під ред. Н.В. Чепелєвої]. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 255с.
62. Шандрук С.К. Психологія професійних творчих здібностей: [монографія] / С. К. Шандрук. – Тернопіль : Економічна думка, 2015. – 357 с.
63. Юхновець Г.О. Організація і проведення виховної і соціально-психологічної роботи з особовим складом органів внутрішніх справ / Г.О. Юхновець, Л.І. Казміренко // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1996. – № 2. – С. 22-28.
64. Яценко Т. С. Методологія професійної підготовки практичного психолога / Т.С. Яценко, О.В. Глузман, О.М. Усатенко. – Дніпропетровськ, «Інновація». 2014. – 192 с.
65. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика : [навч. посібн.] / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2006. – 382 с. Балл Г. О. До розробки теоретичної моделі вільної особистості / Г. О. Балл. – К. : ІПАПН, 1993. – с. 12–13.
66. Етичний кодекс психолога - <https://druzhba.osv.org.ua/etichnij-kodeks-psiologa-11-28-42-27-03-2019/>
67. Лист ІМЗО від 27.07.2020 № 22.1/10-1495 «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2020/2021 н. р.» - <https://imzo.gov.ua/2020/07/27/lyst-imzo-vid-27-07-2020-22-1-0-1495-pro-priorytetni-napriamy-roboty-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-na-2020-2021-n-r/>
68. Лист МОН від 16.06.2020 № 1/9-328 «Щодо методичних

рекомендацій з організації психолого-педагогічного консиліуму для проведення повторної комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини» - <https://imzo.gov.ua/2020/06/22/lyst-mon-vid-16-06-2020-1-9-328-shchodo-metodychnykh-rekomendatsiy-z-orhanizatsii-psykholoho-pedahohichnoho-konsyliumu-dlia-provedennia-povtornoї-kompleksnoi-psykholoho-pedahohichnoi-otsinky-rozvytku/>

69. Лист МОН від 24.07.2019 № 1/9-477 «Про типову документацію працівників психологічної служби у системі освіти України» - <https://imzo.gov.ua/2019/07/25/lyst-mon-vid-24-07-2019-1-9-477-pro-typovu-dokumentatsiiu-pratsivnykiv-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-ukrainy/>

70. Професійний стандарт «Практичний психолог (соціальна сфера)» - <https://register.nqa.gov.ua/profstandart/prakticnij-psiholog-socialna-sfera>

71. Професійний стандарт «Практичний психолог закладу освіти» - <https://register.nqa.gov.ua/profstandart/prakticnij-psiholog-zakladu-osviti>

72. Професійний стандарт «Психолог установи соціального захисту» - <https://register.nqa.gov.ua/profstandart/psiholog-ustanovi-socialnogo-zahistu>

73. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи - <http://www.psyua.com.ua>

74. American Psychological Association - <http://www.apa.org>

75. Israel Psychological Association - <http://www.psychology.org.il>

Електронне навчальне видання комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимі

Ломакін Андрій Олександрович

ОСНОВИ ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Конспект лекцій
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
денної та заочної форм здобуття освіти за спеціальністю
053 «Психологія» та інших спеціальностей

В авторській редакції

Підписано до розміщення 21.05.2025. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 6,95. Обсяг 1,735 Мб. Зам. № 374/25.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна